PDF Compressor Pro

هر علم زما له علمه

وم زما له نومه دی،

Ketabton.com

زما له زوره دی، هر

ا له آوازه دی، هر

ا له رنگه دی، هره

PDF Compressor Pro

په حالنامه کې

د بايزيد روښان

عرفاني او فلسفي

څېړه

PROPERTY OF ACKU
16112

څېړونکی:

محمد اکبر کرګر

PDF Compressor Pro

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم	:: **په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره**
څېړونکی	:: محمد اکبر کرګر
لارښود استاد	:: کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي
لومړی چاپ	:: ۱۳۴۹ هـ ل، کابل
خپرندوی	:: د افغانستان د علومو اکاډمی
دویم چاپ	:: ۱۳۸۵ ل/۲۰۰۶ م
خپرندوی	:: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپ زیار	:: استاد محمد آصف صمیم
د خپرونو لړ	:: (۸۵)
کمپوز	:: ذبیح شفق

چاپ او کمپیوټر ځی

د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور

Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.com

فهرست

سرلیك	مخ‌ګڼه

- د سريزې پرځای: د پير روښان په اړه نوې څېړنه .... الف
- تقريظ: د روښان په باب يوه نوې څېړنه .... د
- تقريظ: د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم رياست ته .... ط
- د مسالې طرح ۱
- پس منظر ۳

لومړی څپرکی

د بايزيد روښان د ژوند چاپېريال، زوکړه او زده کړه

- بايزيد روښان د وخت ټولني فرهنګي حالاتو ته يوه کتنه ۲۵
- ټولنيز حالات ۲۶
- فرهنګي حالات ۳۰
- فکري او رواني حالات ۳۳
- د بايزيد روښان لنډه پېژندنه ۳۸
- زوکړه
- د بايزيد روښان د ژوند پړاونه ۴۲

دويم څپرکی

بايزيد روښان د خپلو فسفي او عرفاني افکارو په...

- الف: د حالنامې پېژندنه ۴۸
- ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج ۵۴
- ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو ۶۵
- د: د بايزيد روښان د شخصيت رواني او انفسي اړخ ۷۰

- د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت ۸۳
- بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات........ ۹۷
- د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید ۱۰۶

دریم څپرکی

- له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو ۱۲۵
- اخوند درویزه او د بایزید اسماعیلیه یا "باطنیه" افکار ۱۲۸

څلورم څپرکی

- بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې.................. ۱۵۹
- الف: تناسخ ۱۶۰
- ب: حلول.................................... ۱۷۰

پنځم څپرکی

- د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغېزې ۱۷۵
- الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو ۱۷۶
- ب: روښانیان او پښتو صوفیانه ادب..................... ۱۸۳
- ارزاني روښاني ۱۸۷
- دولت لواڼی................................... ۱۸۸
- مېرزا خان انصاري ۱۹۰
- واصل روښاني.................................. ۱۹۱
- میر خان روښاني................................. ۱۹۲
- قادر داد روښاني................................. ۱۹۳
- اورکزی روښاني................................. ۱۹۴
- علي محمد مخلص................................. ۱۹۵
- ج: په روښاني ادبیاتو کې تصوفي مضمون.................. ۱۹۷
- انسان ۱۹۹
- توحید ۲۰۰
- د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې سماع، نڅا او موسیقي .. ۲۱۲

PDF Compressor Pro

- روښانيت او د ښځو مقام ۲۲۷
- بي بي شمسو روښانی ۲۳۲
- الايي روښانی ۲۳۳
- د روښاني غورځنګ له منځه تلل ۲۳۶
- نتيجه ۲۳۸
- ماخذونه او مراجع ۲۴۲

له کتاب سره ضميمه

- د بايزيد روښان محاکمه او خپله عالمانه دفاع ۲۴۶
- د روښان محاکمه ۲۵۳
- مجتهد څه ته وايي؟ ۲۶۲
- د عقيدې له مخې ۲۶۸
- له تولنيز پلوه ۲۷۰
- ماخذونه ۲۷۲

د سریزې پر ځای:

د پیر روښان په اړه نوې څېړنه

د ښاغلي لیکوال محمد اکبر کرګر دغه څېړنه د پښتنې ټولنې، د پښتنو د مبارزو او تاریخي هلوځلو، د افغانانو د فکري هڅو د یون د تسلسل یوه ډېره په زړه پورې او نوې برخه ده. په دغه اثر کې د حالنامې د لیکنو په رڼا کې پر "پیر روښان"، د هغه په فلسفي او عرفاني فکر او په عمومي توګه په روښاني غورځنګ کې د فکري ټولنې په هکله ژورې څېړنې ترسره شوې دي.

دغه کتاب په ګران افغانستان کې د بدمرغه جګړو او د اورونو د لمبو په دوران کې لیکل شوی او په هماغه وخت

کې په کابل کې چاپ شوی هم و. د تنظیمي جګړو په بدمرغه لمبو کې دغه کتاب هم څه په مطبعه او څه په کتاب پلورنځیو کې وسوځېد او د مینه والو لاسو ته ونه رسېدای شو.

"په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېړه" نومي کتاب د هېواد د نامتو پوه او د روښاني غورځنګ د څېړونکي اروابناد استاد محمد صدیق روهي تر نظر لاندې لیکل شوی او د هغوی تقریظ نور هم ارزښتمن کړی دی.

د کتاب په نوي چاپ کې یوازې یو څپرکی په پای کې ورزیات شوی دی او هغه هم د بایزید روښان د محاکمې په اړه یوه مهمه څېړنه ده، چې ددې کتاب ارزښت لا زیاتوي. دغه څېړنه ښاغلي کرګر ددې کتاب له چاپ ډېر وروسته په دې وروستیو وختونو کې کړې ده.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ځان نېکمرغه ګڼي، چې دغه مهم اثر د هماغې دورې د یوه بل تاریخي شخصیت ایمل خان د تاریخي کارنامو د یادونې او ستاینې د هغې غونډې په ویاړ چاپوي او خپروي، چې د خیبر د تاریخي بري د ۳۳۵ کالیزې په ویاړ یې جوړوي او په جرمني او ننګرهار کې یې په ګډه نمانځي. د بایزید روښان له تاریخي کارنامو راوروسته ایمل خان او دریا خان او خوشال خان هغه تاریخي شخصیتونه دي، چې د هند د مغولي واکمنۍ د استبداد پر ضد یې د افغاني مبارزې بهیر پسې راغځولی او ژوندی

ساتلی دی او ځکه یې د یو تاریخي تسلسل ادامه ګڼلای شو.

ددې اثر په لیکلو کې د ښاغلي کرګر هڅې ستایو او له دې امله هم مننه ترې کوو، چې د کتاب د دویم چاپ لګښت ته یې هم اوږه ورکړې ده.

مننه

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

۲۰۰۶ د اپریل ۲۲

جرمني، د کولن ښار

تقریظ

د روښان په باب یوه نوې څېړنه

د روښانیانو په باب، چې کومې څېړنې شوي دي، اکثر یې د یوې تاکلې ایډیالوجیکې موضوع ګیرۍ په اساس لیکل شوي دي. ځینو د اخوند درویزه په پیروۍ بایزید روشان ته د یوه مبتدع پیر په نظر کتلي دي او دده تعلیمات یې د اسلام له اصولو نه انحراف ګڼلی دی. ځینو روښان د یوه ملي آزادۍ بخښونکي غورځنګ سالار بللی دی او دده افکار یې د یوه جلا تصوفي مکتب په توګه د اسلامي عرفان له اساساتو سره پرتله کړي او له هغو څخه یې دفاع کړې ده. ددغو پوهانو په عقیده، اخوند درویزه د هند د ګورګاني دولت په لمسون پر بایزید روښان باندې د الحاد تاپه وهلې ده او زیار یې ایستلی دی، چې په دې وسیله د روښانیانو نهضت کمزوری کړي او له سیاسي صحنې څخه یې لرې کړي.

ځینو پوهانو ویلي دي، چې روښان د عرفاني نهضت تر

پردې لاندې د بزګرانو د پاڅون لارښوونه کوله. دوی روښاني غورځنګ په اصل او ماهیت کې د بزګرانو قیام بللی دی.

ددغو نظریو د صحت او سقم د پوره څرګندولو لپاره لا زیاتې څېړنې ته اړتیا لیدله کېږي او هر څوک چې په دغسې څېړنه لاس پورې کوي، باید لهٔ مخکې موضع ګیرۍ پرته د اصلي منابعو په استناد او د عینیت پالنې (Objectivity) له روحیې سره سم حقایق وپلټي.

له بده مرغه په دغه اثر (په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره) کې تر زیاتې اندازې پورې عینیت خوښونې ته پاملرنه شوې ده. محترم اکبر کرګر (ددغه اثر مؤلف) تیوري پر واقعیتونو نه تحمیلوي، بلکې د عملي میتود له نومونو سره سم واقعیتونه راغونډوي او زیار باسي، چې د تیوري په قالب کې یې واچوي. دده اوسنۍ څېړنه د یوې سمې تیورۍ د رامنځ ته کېدلو لپاره لاره هواروي.

بایزید روښان که یوازې د یوه عرفاني یا فلسفي مکتب مؤسس په توګه کار کړی وای او تورې ته یې لاس نه وای اچولی، کېدای شوه چې بې له ویرې او اضطراب څخه یې خپله نظریه په سیستماتیک ډول بیان کړې وای. اما د تورې په استعمالولو سره ده خپل دښمنان راویښ کړل او غالب احتمال دا دی، چې ده به له کتمان او کموفلاژ څخه هم کار اخیستی وي. د اخوند درویزه په شاوخوا کې ډېر زیات

عرفاني او له عرفان نه هاخوا فکري مکتبونه موجود وو. په همدې وخت کې جلال الدين اکبر مغولي پاچا هم د (دين الهي) د خپرولو لپاره کار کاوه، خو کومه ضربه چې په بايزيد روښان وارده شوې ده، پر نورو مبتدع پيرانو او د فکري مکتبونو مؤسسانو هغسې سخته ضربه نه ده ليدلې.
ددې علت دا دی، چې روښاني نهضت يو مجرد فکري جريان نه و، بلکې يو عالي ټولنيز_سياسي غورځنګ و. دا چې د روښانيانو د تيورۍ او عمل ترمېنځ ديوال موجود و او که نه، دا هم جلا بحث غواړي. ښايي داسې تصور رامېنځ ته شي، چې د تورې په زور د مينې او محبت رواجول هماغسې مثال لري لکه نن چې ځينې هېوادونه د قوې د استعمال له لارې ديموکراسي صادروي. آيا دا هغه ماکياولي فلسفه نه ده، چې وايي "هدف وسيله توجيه کوي".
(the end Juststiles the means)

آيا روښاني مکتب يو سيستماتيک او منسجم مکتب دی؟ دا هم يو په زړه پورې بحث دی. ددې رسالې ليکوال کله کله لوستونکي ته داسې انطباع ورکوي، چې بايزيد له مختلفو عرفاني او فلسفي مکتبونو نه ځينې مفکورې اقتباس کړې دي او يا لږ تر لږه فکر کېږي، چې اقتباس کړې به يې وي. که موږ غواړو چې دغو پوښتنو ته ځوابونه پيدا کړو، نو د څېړونکي په مخکې ښاپسته زياتې پوښتنې پرتې دي، چې بايد د حل لارې يې ولټوي.

د محتــرم کرگــر د څېــړنې يــو عمــده صــفت دا دی، چــې پــر مشخصــه موضــوع بانــدې مشــخص نظــر څرګنــدوي. امــا دده د څېــړنې تــر ټولــو عمــده صــفت دا دی، چــې نــوي مســايل يــې څېــړلي دي او داســې تيــاره ګوټونــه يــې روښانــه کــړي دي، چــې د نــورو ليکوالــو پــه څېړنــو کــې نــه مونــدل کېــږي، لکــه د دريــيم او څلورم څپرکي موضوعګانې، چې ابتکاري بڼه لري.

محتــرم مولــف پــه خپلــو نظريــاتو کــې لــه علمــي احتياطــه کــار اخيســتـی دی او هغــه خبــرې، چــې بايــد د (احتمــال) پــه لفــظ افــاده شــي، هغــه يــې د احتمــال پــه لفــظ افــاده کــړي دي. دا هــم دده د څېــړنې يــوه مهمــه ځانګړتيــا ده، چــې احتمــال يــې لــه يقيــن بېل کړی دی.

سربېره پــردې محتــرم مؤلــف لــه يــوې بلــې ســارې ناروغتيــا څخــه هــم ځــان ســاتلی دی، چــې هغــه د "معاصــر کولــو" ناروغتيــا ده. ډېــر څېــړونکي شــته، چــې لــه روښــان نــه د شــلمې پېــړۍ ليــډر جــوړوي. حتــی يــو ښــاغلی ليکــوال، بايزيــد روښــان د نشــنلېزم مؤســس (!) هــم ګڼلــی دی. د محتــرم کرګــر پــه ليکنــه کــې روښــان د خپــل وخــت او چاپېريــال مولــود ګڼــل شــوی دی. کــه لومــړی څپرکــی لــږ څــه اوږد ښکــاري، دليــل يــې دا دی چــې هغــه بايــد د روښــان د عصــر ځــانګړنې ښــودلې وای او ځوانــو څېړونکيــو تــه يــې څرګنــده کــړې وای، چــې پــر روښــان بانــدې بايــد نننــي افکــار او ارزښتونــه تحميــل نــه کــړو، بلکــې دده د خپــل وخــت پــه هېنداره کې يې وګورو.

په پای کې باید دا یادونه هم وکړم، چې د بایزید روښان په باره کې آزاده او بیطرفانه څېړنه عملي جرات هم غواړي. ځینې متشرع علما، چې په عین وخت کې له خپل تاریخ او فرهنگ سره مینه لري، په دې نه خوشحالیږي، چې بایزید روښان ته مبتدع وویل شي. ځینې نور، چې د اخوند درویزه مینه وال دي او هغه د اخوند درویزه بابا^رح^ په القابو ستایي، د روښان په دفاع نه خوشحالیږي.

لیکن راځئ، چې په پوهنه او حکمت کې د یوناني فیلسوف (اپلاتون) دغه خبره تکرار کړو، چې وایي: "په حقیقت پسې گرځئ او له دې مه وېرېږئ، چې کوم خطرناک ځای ته به ورسېږئ".

په درناوی

کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي

د ا، ج، د د علومو اکاډمۍ سرمحقق غړی

تقریظ

د افغانستان د علومو اکاډمۍ محترم ریاست ته!

ستاسې د لیکنې له مخې مې د ښاغلي محمد اکبر کرگر لیکلی کتاب (په حالنامه کې د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره) وکوت او ددې کتاب په باب وایم، چې:

څه دپاسه پنځوس کاله کېږي، چې زموږ د هېواد په فرهنگي حلقو او مطبوعاتو کې د بایزید روښان، روښانیانو او روښاني ادبیاتو په باب لیکنې او څېړنې شوي او نشر شوي دي.

دا لیکنې په خپل وخت کې ارزښتمنې وې او زموږ د مشرانو فرهنگیانو لکه: اروابناد لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي، محمد امین خوگیاني، قیام الدین خادم، عبدالروف بېنوا، پوهاند رښتین، پوهاند رشاد، کاندید اکاډمیسین محمد صدیق روهي او نورو هڅې په دې لاره کې د یادونې وړ دي.

ددغو ښاغلیو او نورو محترمو پوهانو د کارونو د

ستاینې او منني ترڅنګه، که یې موږ آثار په دقیق ډول د نویو منابعو د رابرسېره کېدو پر بنا تر کره کتنې لاندې ونیسو، نو له ځینو څو لیکنو پرته چې تحلیلونه او څېړنې یې اوس هم د ارزښت لرونکي دي، نورې پاتې لیکنې اوس ډېرې په درد نه خوري او بیا کتنې ته اړه لري. ددغو پخوانیو کارونو د بیا کتنې ضرورت، ځکه محسوس دی چې زموږ د مخنیو فرهنګیانو د ډېرو لږو، یا دو هم لاس منابعو پر اساس خپلې لیکنې او څېړنې بشپړې کړې وې.

که موږ په خپل هېواد، پښتونخوا، بلوچستان، هندوستان یا د ختیځپوهانو په حلقو کې روښاني څېړنې ګردې له نظره تېرې کړو، نو راښکاره به شي، چې موږ اړ یو چې په دې برخه کې لا نور کارونه هم وکړو او دا ځکه چې په دغو هېوادونو او سیمو کې چې د روښانیانو په باب کوم کارونه ترسره شوي دي، هورې ښاغلیو محققینو په ټولو موجودو منابعو لاس بری او احتوا نه درلوده او هره څېړنه په خپله خپله برخه کې څه کمبوتات لري او پر دې ټولو سربېره ددغه نهضت ټولې خواوې او بېلابېل اړخونه لا پوره نه دي څېړل شوي او د روښاني غورځنګ او روښانیانو ډېر نور فرهنګي غورځنګونه لا د څېړنو او نورو څېړنو او نویو پلټنو انتظار باسي.

په همدې اساس د ښاغلي کرګر د کتاب لیکل موجه کار بلل کېږي او د یوه علمي ضرورت پر بنیاد کښل شوي اثر په

توګه زه ددې اثر ارزښتونه په لاندې ډول ښيم:

۱ـ ښاغلي مولف زيار ايستلی، چې خپل اثر زياتره د روښان پېژندنې د نويو منابعو پر اساس بشپړ کړي. له دغو منابعو څخه يوه عمده او اساسي منبع د بايزيد روښان حالنامه ده، چې د زياترو روښان پېژندونکيو لاس بري لا پرې نشته او زموږ محقق د همدغه اثر پر اساس خپلې څېړنې بنا کړې دي او د روښان پېژندنې د نورو لومړي لاس منابعو پر بنا يې د خپل اثر ماڼۍ جوړه کړې ده، نو ځکه زه وايم چې دا اثر د باوري او نويو منابعو پر بنا ليکل شوی دی.

۲ـ مولف زيار ايستلی دی، چې ځان د شرح حالونو په بيانولو کې ورک نه کړي او هم يې د تاريخ مسايلو تفسير او تشريح ته زياته توجه نه ده کړې. ده دغو دوو مسالو ته د ضمني پاملرنې ترڅنګه ددې څېړنې اساسي شمزی د روښان او روښاني غورځنګ د فکري اړخونو څېړنه او تحليل جوړوي، چې زه دا کار ددې اثر نويوالی بولم.

۳ـ په دې اثر کې د ځينو داسې مسايلو څېړنې ته توجه شوې ده، چې پخوا يا ګردسره نه دي څېړل شوي او که دي هم له تشو يادونو پرته بل ارزښت نه شي لرلای. روښاني نهضت او موسيقي او سماع، همدارنګه له ښځو سره د روښاني نهضت د برخورد مساله او د ځينو نورو مسايلو تحليل ددې کتاب داسې بحثونه دي، چې په اساسي ډول په

دې کتاب کې تر څېړنې لاندې نيول شوي دي او ددغه کتاب له مهمو او ښو بحثونو څخه حسابېږي.

۴_ له اسماعيلي افکارو سره د روښاني فکري جريان مقايسي څېړنه او په روښاني غورځنګ د اسماعيلي افکارو اغېزې ددې کتاب يو بل نوی بحث دی، چې د روښانيانو د فکري جريان په تحليل او څېړنه کې بې پدله نه دی او د بحث وړ يوه موضوع ده، چې ددغه اثر ښاغلي مولف ورته خاصه پاملرنه کړې ده، نو کېدای شي چې په آينده کې نور بحثونه پرې وشي.

۵_ د پښتو پر فرهنګ د روښانيانو اغېزې ددغه اثر يو بل ګټور بحث دی، چې موږ کولای شو د اثر د ښو بحثونو په لړ کې حساب پرې وکړو.

۶_ د څېړنې د روشونو په لحاظ هم ددې اثر د تحقيق او تحليل اړخونه د منلو وړ دي او موږ کولای شو، چې د يو ښه تحقيق په توګه يې ومنو.

په پای کې زه ددغه اثر تحقيق او تحليل مثبت ارزيابي کوم او د روښاني غورځنګ د پېژندنې په لړ کې يې يو ګټور اثر بولم او پيشنهاد کوم، چې دغه اثر چاپ شي او فايده يې عامه شي.

په درناوی

معاون سرمحقق زلمی هېوادمل

د ژبو او ادبياتو د مرکز علمي غړی

او خدای روښنايي وليده، چې نيکه ده او خدای روښنايي له تورتمه جلا کړه او خــدای روښـنايي ورځ ونوموله او تورتم يې شپه ونوموله او ماښام و او سهارو لومړۍ ورځ.

کتاب مقدس "عهد عتيق" (لندن: سوسايټی دارالسلطنه لندن، ۱۹۵۹، ۱.

د مسالې طرح

په ۱۳۵۳هـ ش کال کې په کابل پوهنتون کې د بايزيد روښان علمي او نړيوال سيمينار جوړ شوی و، په دغه سيمينار کې د بايزيد روښان په باب، د هغه د شخصيت او کارنامو او مبارزو په باب، بېلابېل نظريات وړاندې شوي وو. دغه نظريات ټول يو شان نه وو، زه نه پوهېدم چې کوم يو نظر سم دی. بحثونو زه وهڅولم، چې په دې باره کې مستقله او بېطرفانه څېړنه وکړم. د بايزيد روښان په باب د خپلو څېړنو په ترڅ کې دې نتيجې ته ورسېدم، چې بايزيد روښان د هغه شخصيت، مبارزې د هغه پيروان او مريدان او د هغو کارنامې ددغه غورځنګ د ټولنې د فرهنګي شرايطو په چوکاټ کې، د بايزيد روښان د خپلو آثارو او د هغه د پيروانو او په هغه وخت کې د هغه د مخالفينو د آثارو په رڼا کې مطالعه او وڅېړل شي.

همدارنګه د بايزيد روښان فلسفي او عرفاني شخصيت او د نورې له سترو متفکرينو سره د هغه د اصولو پرتلنه، د اسماعيليه عقايدو په رڼا کې د روښان د عقايدو څېړنه او

پر تناسخ او حلول باندې د هغه عقيده او نه عقيده، د بايزيد روښان د تصوفي او عرفاني افکارو اغېزه، د هغه په تولنه کې، د ښځو د حقوقو په باب د روښان نظر او پر پښتني فرهنګ باندې د روښانيانو غوځه اغېزه او دا ډول نور مطالب، چې په نورو څېړنو کې پرې بحث نه و شوى او يا ډېره لږه اشاره ورته شوې وه، په دې څېړنه کې مې پرې د امکان تر حده رڼا واچوله، چې ګران لوستونکي ددې اثر په راتلونکيو مخونو کې د هغو لوستلو ته رابولم.

پس منظر

د بایزید روښان په باب څو ډوله نظریات موجود دي:

۱_ پخپله د بایزید روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظر.

۲_ د هغه د مخالفینو لکه اخوند درویزه او د درویزه د پیروانو نظریات او یا د گورگاني دولت د موءرخینو لکه دطبقات اکبري او هغه ته د ورته کسانو نظر.

۳_ هغه نظریات دي، چې د بایزید له وخت څخه لږ وروسته ځینو مورخینو او پوهانو لکه د مآثرالامراء د اثر لیکونکي، د دبستان مذاهب د اثر لیکونکي او دغه ډول نورو پوهانو نظریې دي.

دغه نظریات هېڅکله یو بل ته ورته نه دي. د روښان او د هغه د مریدانو او پیروانو نظریې د روښان پېژندنې لپاره

اصلي متون جوړوي. دغه آثار زياتره د هغه د عقايدو، افكارو او لارو چارو تشريح، توضيح او تبليغ دی.

د هغه د مخالفينو نظريې، اتهامات، تورونه او ځينې نور داسې دلايل دي، چې له هغو څخه هم په ناسيده توګه "د روښان پېژندنه" ترلاسه كېږي او درېيم ډول يې د بايزيد روښان په نسبت دوخت د فرهنګي محافلو نظريات دي، چې موږ ورته اشاره وكړه. له دغو نظرياتو څخه په ځينو كې د بايزيد روښان د نظريو تائيد شوی او په ځينو كې يې په بې طرفانه توګه د هغو توضيح او معلومات وړاندې شوي دي، چې په مجموع كې دغه متون د روښان پېژندنې په برخه كې موثر او ګټور مطالب لري.

دوهم:

هغه آثار دي، چې نسبتاً په معاصر دوران پورې اړه لري. په دې مانا كله چې د بايزيد روښان اثر خيرالبيان له پيدا ايښت او چاپ كېدو څخه دمخه او يا لږ وروسته او يا د هغه د پيروانو او مخالفينو ان د اخوند درويزه د آثارو له چاپ كېدو او خپرېدو وروسته وړاندې شوي او منځ ته راغلي دي. له روښان پېژندنې سره له يوې خوا مرسته كوي، خو له بلې خوا يې د ځينو احساساتي او ذهني ډوله نظرياتو په وړاندې كولو سره ځينې ستونزې هم وړاندې كړې دي. په دې لړ كې د عبدالحليم اثر، عبدالاكبر خان اكبر، قيام

الدین خادم، حمزه شینواري، همېش خلیل همدارنګه په دې برخه کې د لوی استاد عبدالحی حبیبي، سید تقویم الحق کاکاخېل، مولینا عبدالقدوس قاسمي، ډاکټر محمد شفیع لاهوري څېړنې او نظریات زیات معلوماتي او با ارزښته څېړنې ګڼل کېږي.

درېیم:

هغه نظریات دي، چې په ۱۳۵۳کال کې په کابل کې د بایزید روښان د نړېوال علمي سیمینار په ترڅ کې وړاندې شوي دي. په دې نظریاتو کې د معصومه عصمتي، پروفیسر سیال کاکړ، اسماعیل مبلغ، استاد خادم، عبدالله خدمتګار، ابراهیم عطایی، حبیب الله رفیع، څېړنمل ژواک، غوث شهامت، لوی استاد عبدالحی حبیبي، پروفیسر انور علي یف، عبدالقیوم نورزي، استاد پوهاند رشاد، اجمل خټک، دوست شینواري، پوهاند الهام، حسن ضمیر، استاد محمد صدیق روهي او نورو پوهانو نظریات دي. په معاصرو څېړنو کې په عمده ډول د بایزید روښان د شخصیت په باب درې ډوله نظریې وړاندې شوي، چې استاد محمد صدیق روهي په خپله یوه مقاله کې په لنډه ډول داسې تبویب کړې دي:

۱ـ عرفاني نظریه

۲ـ ملي نظریه

۳ـ عوامي نظريه

خو استاد روهي د خپلې لنډې مقالې په پای کې هر اړخيزه نتيجه ګيري کړې ده.

استاد ددغه فلسفي مقالې په پای کې په دې ډول نتيجه اخلي:

"د روښانيانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نيشنل عوامي حرکت و. هغه مورخان، چې شکلياتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً د روښاني نهضت سطحي بڼه مطالعه کوي. يو شمېر مورخان د ظاهري پېښو په ليکنه بسنه، نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنيز انکشاف د عمومي قوانينو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي..."[1]

اوس ددې لپاره، چې موږ د بېلابېلو ليدونو ته په پام سره ددې اثر محتوی او متن ته داخل شو، لازمه بولو د معاصرو څېړنو ډېر عمده او لنډ ټکي وګورو:

مذهبی، عرفاني او تصوفي نظريات:

مولينا عبدالقدوس قاسمي، چې پر خيرالبيان يې مفصله سريزه کښلې ده، د بايزيد روښان په باب عقيده لري، چې:

ـ بايزيد انصاري د وحدة الوجود د ډلې په صوفيه وو

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړنې. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۰)، ۱۲۸ مخ.

کې يو صوفي حسابېدای شي.

ــ د اسماعيليه فرقې مربوطې نښې نښانې د هغه په آثارو کې موجودې دي.

ــ نومورې د پيغمبرۍ دعوی هم کوله، خو د بشپړې پيرۍ دعوه يې درلوده.

ــ د نومورې په باب مخالف او موافق روايات هم ډېر دي.

دغه راز سيد تقويم الحق کاکاخېل د مخزن په سريزه کې ليکي:

" د تناسخ له يوې مسئلې پرته نور د اخوند درويزه ټول الزامونه په بايزيد روښان وارد دي... د هغوی جنګ خالص په مذهبي بنيادونو وو، د حکومت په اشاره يا د سياست په تحريک نه وو.

ډاکټر محمد شفيع، چې د بايزيد روښان د آثارو په استناد يې يوه معتبره رساله کښلې او په (انسايکلوپيډيا اف اسلام) کې خپره شوې ځينې په زړه پورې نتيجو ته رسېدلی دی. هغه په دغه مقاله کې کښلي دي:

"ځکه چې له نورو خبرو نه علاوه د اسماعيلي عقايدو دا اثر دده په تعليماتو کې د ملاحظې جوګه دی، چې ده د پير کامل په عقيده ډېر ور اچولی، په ارکان اسلام په غسل وغيره مسايلو کې د تاويل بار بار استعمال او ځينې فروعي[1] مسايل يې په تعليماتو

[1] آر: حروفي

کې شامل دي."(١)

همدا ډول مولينا عبدالقدوس قاسمي د بايزيد روښان مذهبي افکار تر عنوان لاندې مقاله کې ليکي:

"... د لوی روحاني طاقت څښتن و. دده د اقوالو شرعي توجيه په څه نه څه رنګ کې کېدی شوه، خو بيا هم د "همه اوست"، "ذکر خفي" کامليت دعوې او خلقو ته د اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزاء دي، چې د هغو په وجه د پير بابا او د اخوند درويزه صاحب غوندې علماء او مشايخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو.

ددې مخالفت ابتدا اول په خالص مذهبي رنګ کې شوې وه او په دې کې هيڅ سياسي آميزش نه و. دا بيله خبره ده، چې وروستو چې د روښانيانو سياسي مخالفت شروع شو، نو د دوی په ختمولو کې دې مذهبي مخالفت هم ځپل اثر کړی دی او د روښانيانو مذهبي مخالفين د سياسي مخالفينو په مرسته په ځپل مقصد کې کامياب شوي دي."(٢)

ياد شوي پوهان تر زياته حده د بايزيد روښان په مذهبي، عرفاني او تصوفي کيت او طرز تفکر باندې ټينګار کوي. ځينې لکه سيد تقويم الحق کاکاخېل تر زياته حده، د

---

[1] محمد شفيع، پښتو، بايزيد انصاري. (پېښور: پښتو اکيډيمي، ۱۹۵۹ع) ۴ ګڼه، ۲۱مخ

[2] عبدالقدوس قاسمي، پښتو "د بايزيد روښان مذهبي افکار"، (پېښور: پښتو اکېډيمي، ۱۹۵۹کال، ۲ ګڼه) ۸۶مخ.

درویزه تر اثر لاندې دی، خو محمد شفیع په خپله رساله کې د حالنامې او د بایزید روښان د نورو آثارو په استناد د نومورې په افکارو کې نوي شیان رابرسېره کوي، لکه د اسماعیلیه عقایدو اثر، تاویل، کامل پیر او نور، خو په مجموع کې پورتني یاد شوي پوهان د بایزید روښان په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو او کارنامو یا څه نه وایي او یا لږ څه وایي.

خو په کابل کې د بایزید روښان د نړیوال سیمینار مقالې، چې "د روښان یاد" تر عنوان لاندې اثر کې، چې په ۱۳۵۵ کال کې د حبیب الله رفیع په زیار او اهتمام چاپ شوي هم په زړه پورې مطالب لري.

په دغو مقالو کې مرحوم استاد اسماعیل مبلغ، داکتر ناصر الدین شاه حسیني د تهران پوهنتون استاد او استاد حسن ضمیر صافي د بایزید روښان په باب ورته قضاوتونه کړي دي. مرحوم مبلغ وایي:

"بایزید د هغه مطالعاتو له مخې، چې د اسلامي تصوف په میراث کې یې درلوده او هغه روحي تجربه، چې پخپله یې ترسره کړه، خاص مکتب ایجاد کړ. د هغه صوفیانه مکتب د خپلو اجزاوو سره د نورو فرقو په څېر د اسلامي تصوف د میراث تر اغېزې لاندې واقع و، خو په مجموع کې له هغو مستقل او جلا و. د روښاني مکتب اصول او اساسات د بایزید په آثارو خاص ډول په (خیرالبیان) او (صراط

التوحيد) کې تشریح او تحلیل شوي دي..."[1]

نوموړی د خپلې مقالې په ترڅ کې د "روښنیه فرقې" اصول او اساسات توضیح کړي او په دې ډول یې نتجیه رااخیستې ده:

" لنډه دا چې بایزید انصاري د افغانستان د تصوف په تاریخ کې د ډېر ارجمند مقام درلودونکی دی. د هغه ارجمندي په دې کې ده، چې د تصوف په لاره کې یې په جدي توګه له محض تقلید څخه ډډه کړې او په ابتکار سره یې نوې فرقه د "روښنیه" په نوم او د عرفاني مقاماتو په ترتیب او شماره کې یې تجدید نظر کړی او د اسلامي تصوف خزانه یې غني کړې ده..."[2]

په دې ډول د مرحوم مبلغ مقاله یوازې د اوږدو او مفصلو بحثونو لپاره یو مدخل کېدای شي، خو ځینې استنتاجات وړاندې کوي، چې باید د تحلیل په پای کې ترسره شي. کېدای شوای چې د بایزید د تصوفي او عرفاني افکارو بېلابېلې خواوې یې راسپړلې وای.

ایراني پوه، داکتر ناصر الدین شاه هم په خپله علمي مقاله کې د بایزید روښان د فکري او فلسفي تناقض او عرفاني تعلیماتو اړخونو ته اشاره کړې ده. نوموړی لیکي:

"قبلاً باید یادآور شد که در جهان بینی پیر روښان تضاد

---

[1] اسماعیل مبلغ، د روښان یاد، ۴۶ مخ.

[2] روښان یاد، ۵۴ مخ.

آشـکاری میـان راسـیونالیزم و ایراسـونالیزم دیـده میشـود. یعنـی در عـین اینکـه وی روش مرتاضـان را مـی پسـندد و جهـان را خـوار دانسـته و دیگـر سـرای را بهتـر میشـمرد و روح را جـاودانی میدانـد. بـه شـیوهء مبـارزه و دعـوت بـه عمـل تبلیـغ را جهـت اقـا مـه حق و بسـط عـدل در ایـن دنیـا لازم میشـمرد و پیـروان خـود را بـه قیـام علیـه جـابران میخوانـد. تعـالیم بایزیـد بـدین صـورت مختصـر میگـردد کـه نخسـت وی بـه خداشناسـی و عرفـان پرداختـه و ایـن در صـورتی میسـر میگـردد کـه سـالک پیـروی کامـل از پیـر کامـل کنـد. زیـرا پیـر کامـل صـاحب شـریعت و حقیقـت و طریقـت اسـت و هـم اوسـت کـه معرفـت و قرب و وصل و وحدت و سکون را یافته..."[1]

خـو اسـتاد ضـمیر صـافی سره لـه دې، چـې هغـه یـو شـکاک فیلسـوف، مـذهبي او عرفـاني شخصـیت بـولي، د هغـه عقیـده او مسلک په سیاسي ډول هم توجیه کوي.

په دې ډول:

"... خـو ماتـه دده د تعلیمـاتو او نـورو کـړو وړو لـه مطـالعې څخـه دا څرګنـده شـوې ده، چـې بایزیـد یـو شـکاک فیلسـوف (دی) او تـر کومـه ځایـه پـورې، چـې ده لـه مـذهب او الهیـاتو سره تمـاس نیـولی دی، لـه هغـو نـه دده مقصـد د خپلـو ملـي اهـدافو د لاس تـه راوړلـو لپـاره زیـاتره یـوه

[1] ایضاء، ۲۶۳ مخ

سیاسي استفاده وه او بس..."([1])

په پورتنیو نظریاتو کې مورږ وینو، چې هم د کوزې پښتونخوا پوهاند او هم د سیمینار له ګډون کوونکیو څخه ځینو پوهانو د بایزید روښان پر مذهبي تعالیمو اتکاء کړې او د هغه د آثارو یو تفسیر او تعبیر یې وړاندې کړی دی او د هغه زده کړې یې توجیه کړې هم دي، خو په مجموع کې د بایزید روښان د عقایدو او افکارو هر اړخیزه څېړنه یوه هم نه ده کړې، نه یې د هغه فلسفي افکار او نه یې د هغه د لارې عرفاني مشخصات او نه یې د هغه د تصوفي مکتب مقامات څېړلي دي. څرنګه، چې ددغو پوهانو کار ډېر لنډ او مقاله یي بڼه لري، یوازې پر یو یو بعد او اړخ یې ورته رڼا اچولې ده، نه پر ټولو خواوو. یوازې د محمد شفیع لاهوري کار له لنډې یادونې سره سره هر اړخیز بریښي.

د بایزید روښان ناسیونالېستي او ملي توجیه:

بایزید روښان (یې) د یوه ملي او استعمار ضد اولسي مشر په توګه بللی او هغه یې د افغاني ناسیونالېزم بنسټ ایښودونکی ګڼل لړ څه د غور او تامل خبره ده، ځکه ځینې مفاهیم لکه استعمار یا کلونیالېزم، ناسیونالېزم یا ملیت پرستي او د ملي مفهوم د بشري ټولنو د تکامل د خاصې زماني مقطع محصول دی، خو بیا هم که د پردیو په وړاندې

[1] روښان یاد، ۲۳۹ مخ.

دغه مفاهيم وكارول شي او هغه زمان او شرايط په نظر كې ونيول شي، بايد لازمه توضيح ولري.

په هر صورت ځينو افغاني پوهانو د خاصو ملي احساساتو تر اغېزې لاندې، دغه تاريخي حادثه د نن ورځې په معيار توجيه كړې او د بايزيد روښان غورځنګ يې يو ملي او ناسيونالېستي غورځنګ بللى دى. موږ هڅه كوو، لومړى ددغو پوهانو د نظريو يو څو لنډ ټكي راواخلو او وروسته پرې كه لازمه وه څه ووايو.

پروفيسور سيال كاكړ وايي:

"دغه پياوړى شخصيت د خپل عصر يو قوي قهرمان او زموږ د مليت پر آسمان باندې د يو ځلاند ستوري حيثيت لري. موږ د خپلې ټولنې دغه حقيقي ترجمان د صوفيانو او مذهبي افكارو څښتن، د جنګي ډګر غښتلى مبارز، د ادب د ميدان منلى ليكوال او د ملي شعور خاوند د بايزيد روښان په درانه نامه سره پېژنو."(١)

استاد قيام الدين خادم د بايزيد روښان مبارزې او غورځنګ په دې ډول توجيه كوي:

"د دهقانانو د قيام خبره خو ځكه ټيک ده، چې پښتانه له پخوا څخه بيا ترننه پورې ټول اكثره دهقانان او مالداران دي. د نن ورځې په تخمين افغانان په سلو كې پنځه نوي

[1] روښان ياد ٣٣ مخ.

دهقانـــان یعـــنې واړه مـــالکین دي. ملـــک، فیـــوډال او تـــاجر داسې چې انحصارات هم وکولی شي، یا نه وو یا ډېر کم وو. ډېـر کـم، چـې په نشـت حسـابېږي، نـو چـې د بایزیـد علیـه الرحمه پسې ملت درېدلو خامخا به دا ملت دهقان و..."[1]

خېرنمل ژواک په "ملي احساساتو" دا خبره کوي، چې:

"زمـا جهـت زمعـا عنـوان!"روښـان د ملیـت د بنسـټ ایښـودونکي پـه حیـث "ټاکـل شـوی دی، نـو ځکـه وایـم چـې روښـان د همـدې کـرې او د آسـیا د لـویې وچـې د یـوې بـرخې بـالاخره د ۱۶ پېـړۍ یـو شخصـیت دی، چـې پـه ۱۶ پېـړۍ کـې روښان د ملیت بنسټ بیا اېږدي د ملیت!!"[2]

دغه راز غوث شهامت هم یادونه کوي، چې:

"هغـه د خپـل وخـت د اسـتبداد سـره ډېـرې ډغـرې وهلـې. روښـاني نهضـت د بېگانـه تسـلط مخـالف او لـه گورگانیـانو سره یې روابط او تعلقات بنه نه دي پاتې شوي..."[3]

د بایزیـد روښـان دغـه ډول توجیـه او د هغـه د مبـارزو، افکـارو او عقایـدو دغـه ډول تعبیـر او تفسـیر هغـه وخـت سـم پرځـای او منطقـي گڼلی شي، چې د هغـه خپلـو آثـارو او د هغـه د وخـت آثـارو او اصـلي متونـو تـه پـام وکـړو او د هغـو پـه رڼـا کـې ځینـو قضـاوتونو او نتـایجو تـه ورسـېږو. (پـه) دې کـې هېـڅ

---

1 روښان یاد ۶۱ مخ.

2 روښان یاد ۲۲۵ مخ

3 روښان یاد ۳۱۰ مخ

شک نه شته، چې هغه او د هغه لښکرو د مغلو له دولت سره نېغ په نېغه او مستقیم جنګونه کړي دي، خو هغه هېڅکله د ملیت په نوم خپل بیرغ نه دی پورته کړی. دا سمه ده چې د هغه د مبارزو شکل دغه ډول توجیه کېدای شي، خو داسې هم نه چې یوازې سیاسي ډګرې یې وهلې وې او یوازې سیاسي مبارزه یې کړې وي. موږ به هڅه وکړو د همدې اثر په ځینو برخو کې د هغه د افکارو او عقایدو د مضمون او محتوی په باب څه ووایو.

۳ـ د طبقاتي مبارزې د تیورۍ پر اساس نظریه:

د سیمینارو زیاترو ګډون کوونکیو پوهانو یو نظر د طبقاتي مبارزې د تیورۍ له مخې نظر دی. سره له دې، چې له دغه سیمینار څخه اوس شپاړس کاله تېرېږي، خو د فریدریک انګلس ددې تیورۍ له مخې، چې وایي:

"د شپاړسمې پېړۍ په اصطلاح د مذهبي جنګونو په وخت کې اصلي مسئله د پوره مادي او طبقاتي ګټو په خاطر رامنځ ته وه. د فرانسې او انګلستان د وروستیو کورنیو بحرانونو بنسټ پر طبقاتي ګټو باندې ولاړ و. که چېرې په هغه وخت کې دغو طبقاتي مبارزو مذهبي رنګ درلودی او که چېرې تر مذهبي پوښ لاندې د مختلفو طبقاتو ګټې رامنځ ته وې، نو دا مسئله د جنګونو څرنګوالي ته تغییر نه ورکوي او کولای شو، چې د هغه وخت د شرایطو د شنني له

مخـه یـې څرنګـوالی روښانـه کـړو. ښکـاره خبـره ده، چـې د فیـوډالېزم او کلیسـا پـر ضـد د مبـارزې پـه صـورت کـې بایـد ټولـو انقلابـي، سیاسـي او اجتمـاعي ایډیـالوجیو مـذهبي رنـګ درلـوډای او ددې لپـاره، چـې پـر اجتمـاعي اړیکـو بانـدې حمله ممکنـه شـوې وای، لومـړی بایـد لـه هغـه څخـه د تقـدس پـوښ لیرې شوی وای."

درېیم ډول نظریـات تـر زیاتـه حـده د همـدې مفکـورې پـر اسـاس توجیـه شـوي دي. دا هغـه نظریـات دي، چـې پـه راوروسـته کلونـو کـې پـه تېـره د سـتالین د دورې تـاریخ لیکنـې ورتـه خـاص او نسـبتاً مطلـق رنـګ ورکـړی دی. ددغـه ډول نظریـاتو لـه مخـې، د حقـایقو، فـاکتونو او عواملـو لـه مخـې تیـوري مـنځ تـه نـه ده راغلـې، بلکـې ټـول عوامـل، حقـایق او پېښـې د تیـورۍ پـه چوکـاټ کـې اچـول شـوي او توجیـه شـوي دي. پـه دې کـې زیـاتره شـوروي پوهـان لکـه م.اسـلانوف، ي.ریسـز، ک.انتونـووا، یـو.انکوفسـکۍ، ن.دوریـانکوف، و.رومـادین،ګ.ګیـرس، ع.منـانوف یـې، پولیـاکووا او داسـې نـورو پـه خپلـو څېړنـو کـې د بایزیـد روښـان د نهضـت پـه بـاره کې ځینې مسایل څېړلي دي.

د سیمینار زیـاتره ګـډون کوونکیـو او افغـاني پوهـانو هـم د بایزیـد روښـان شخصـیت او نهضـت پـه بـاره کـې همـدا لاره نیـولې او خپلـې شـننې یـې عیـارې کـړې، چـې لـه هغـه جملـې دوریـانکوف، عبـدالباري جهـاني، اسـتاد عطـایي، قیـوم

نـــورزي، معصـــومه عصـــمتي، منـــانوف او نـــورو دغـــه ډول نتيجې اخيستي، چې په لنډ ډول يې يادونه کوو:

محترمه معصومه عصمتي ليکي:

" د پيـر روښـان مبـارزې تـه بزگـري او عـوامي نهضـت ويـلای شـو. ولـې چـې پيـر روښـان خپلـه مبـارزه د عوامـو او بزگرانـو او محرومـو او بېکـاره ډلـو پـه ملگرتيـا شـروع کـړه او پـرمخ يـې بيولـه او لـه لـوړو طبقـاتو سـره يـې هېـڅ راز اړيکـه نـه درلوده."[1]

عبـدالباري جهـاني هـم د انگلـز د پورتنـۍ تيـورۍ پـر بنسـټ خپلـه مقالـه کښلـې ده او پـه ضـمني ډول يـې روښـاني غـورځنگ پـه مـذهبي پـوښ کـې د گورگانيـانو او حاکمـه پوړيـو پر ضد عوامي غورځنگ بللی دی.

قيـوم نـورزی هـم د خـپلې مقـالې پـه تـرڅ کـې د عبـدالرحيم منـانوف نظريـه تاييـدوي او د نتيجـه گيـرۍ پـه تـرڅ کـې يـې يادونه کوي:

" نومـوړی پـوه د خپلـو څېړنـو پـه نتيجـه کـې وايـي، چـې د بايزيـد روښـان پـر شـاوخوا د خلکـو لـويې حلقـې، چـې قـاطع اکثريـت يـې غريـب او نـادار خلـک وو، راټـول شـوي او د وخـت د دربار او د جاگيردارانو پر ضد يې مبارزې کولې." [2]

محترم ابراهيم عطايي هم ليکي:

---

[1] روښان ياد ۳۰ مخ.

[2] روښان ياد ۱۲۰ مخ

" بایزید روښان د یو آګاه سړي په حیث د وخت د استعمار پر ضد له عقیدوي محاذ څخه جګړه شروع کړه. روښاني جنبش د یوې ملي ایډیالوژۍ په پیروۍ رااوچت شو. ده په ډاګه وویل، چې هر څوک خپل ځان نه پېژني، هغه خدای هم نه شي پېژندلای. روښان وویل، چې د خدای په نزد ټول انسانان مساوي دي، اصل نسب او دنیایي اعتبار څه اهمیت نه لري، ځکه چې بایزید د پیر روښان په لقب د اعتبار خاوند شو، نو هغه کسان چې د فیوډالۍ تسلط تر فشار لاندې ځپل شوي وو، ټول یې پر شاوخوا راټول شول. د روښان تعلیمات، چې سربېره پر مذهبي مترقي ارزښت ملي ارزښت هم درلود، داسې قدرت ومونده، چې هېڅ له هغه څخه سر نه شو غړولای."([1])

محترم عطايي صاحب د خپلې مقالې په پای کې دا ډول نتیجه ګیري کوي:

" روښاني نهضت یو بزګري نهضت و، ملي خصوصیت یې هم درلود.... په دې حقیقت موږ نن ښه پوهېږو، چې د روښانیانو نهضت ضد فیوډالي و او ملي خصوصیت یې درلود."([2])

دوریانکوف لیکي:

" دغه نهضت اولسي و او د خلکو د اکثریت (بزګرانو غوښتنې یې څرګندولې."([3])

---

[1] روښان یاد ۱۲۵ مخ

[2] روښان یاد ۱۲۸ مخ

[3] روښان یاد ۱۴۹ مخ

نوموړی زیاتوي:
بلکې دا نهضت د گورگاني امپراتورۍ د تسلط پر ضد د خپلو فیوډالانو پر خلاف د لویي منطقې د اولسونو د ازادۍ د مبارزې یوه مهمه برخه وه...([1])
بل شوروي پوه پروفیسور انور علي یف هم په دې لړ کې زیاتوي، لیکي چې:
"د پیر روښان د مذهبي زده کړو په استناد په اسانۍ سره ثابتولی شو، چې دغه غورځنگ ټولنیزه او طبقاتي جنبه درلوده او دا د ظلمونو او استبداد پر ضد د عامو او زیارکښو خلکو داسې عکس العمل و، چې د فیوډالیزم وده یې له ځانه سره درلوده..."([2])
انور علي یف په لنډه توگه ددغه غورځنگ مشخصات هم څرگندوي. نوموړی د روښانیانو غورځنگ یو کلیوالي بزگري غورځنگ بولي، چې زیاتې اغېزې یې پرېښې دي. دغه غورځنگ قومي غرور درلود. روښان د بزگري او کلیوالي غورځنگ بنسټ ایښودونکی و او ددې غورځنگ مبارزه نه یوازې یوه طبقاتي او سیاسي مبارزه وه، بلکې روښان د رنسانس موجد هم و.
اسلانوف شوروی پوه هم په خپله رساله کې د خپل تحلیل په نتیجه کې او د ډېرو لړو موادو پر بنسټ داسې نتیجه اخلي، چې:

[1] روښان یاد ۱۴۹ مخ
[2] روښان یاد ۳۶۱ مخ

" د پورته وینا په نتیجه کې ویلای شو، چې د روښانیانو نهضت او حرکت یو دهقاني او د بزګرانو حرکت و، چې د ملاکانو او فیوډالانو په مخالفت روان و.([1])

نورو شوروي پوهانو، و.م ماسون، او و. رومادین هم په خپل اثر د افغانستان تاریخ دوهم ټوک کې ددغه غورځنګ په باب داسې نتیجه اخلي. لیکي:

"دغه نهضت د خپل اصلي ماهیت له مخې ضد فیوډالي جریان و، ددې نهضت پیروانو د خانانو او عالمانو په مقابل کې د ځمکې د لاس ته راوستو او د دوی د امتیازاتو د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه کوله. په "منتخب التواریخ" کې، چې په ۱۷ پېړۍ کې د یوه هندوستاني مورخ په قلم لیکل شوی دی، روښاني جریان ته بالکل بزګري نهضت ویل شوی دی."([2])

خو له دې ټولو خبرو سره، چې دمخه وشوې څو مسئلې باید یو له بله سره ګډې نه شي.

ـ د بایزید روښان مذهبي، عرفاني او تصوفي شخصیت، چې د روښانیانو د غورځنګ پر ټول جریان یې اغېزه درلوده.

---

[1] اسلانوف، د روښانیانو ملي نهضت د "معتمد زباړه" (کابل: پښتو ټولنه ۱۳۵۳ کال)، ۱۸ مخ.

[2] و.م.ماسون، و.ا. رومادین. د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک، بایزید انصاري "د ګل محمد نورزي ژباړه" (کابل: پښتو ټولنه، لسمه ګڼه، ۱۳۴۹ کال) ۳۹ مخ.

ـ بـل هغـه بدلونونـه، چـې د زمـان پـه اوږدو کـې د بايزيـد روښـان پـه ژونـد او د هغـه تـر مـرگ وروسـته پـه دغـه جريـان کـې منځ ته راتلل.

ـ په دغه جريان کې عقيدتي مسايل.

ـ لـه ټـولنيزو ـ سياسـي پېښـو سـره ددغـه جريـان د لارښوونکيو چلند.

ـ او له خپلو مخالفينو سره د روښانيانو چلند.

مـوږ پـر دې بـاور يـو، چـې د روښانيـانو د غـورځنگ پـه څېـر پـه يـوه مـوثر جريـان او د جريـان د کلـي بهيـر يـوه کوچنـۍ مقالـه کـې، د ضـمني او دوهـم لاس مـوادو لـه مخـې څـه ويـل او د هغـه پـه عمـومي جريـان د يـوې جزيـې پېښـې تعمـيم د سـختو تېـرو تنـو سـبب کېـږي. دا هيڅکلـه د يـوې مقـالې د حوصـلې کـار هـم نـه دی. همـدا اوس د روښانيـانو د غـورځنگ پـه بـاب ډېـر اصـلي او لومـړني لاس مـواد شـته، چـې مـوږ تـه د نـوي مېتودولوجـۍ او څېـړنې د نويـو اصـولو پـه تـرڅ کـې تيـاره گوټونه راروښانه کوي.

اړه ده ددې پرځـای، چـې ددغـه ډول يـو عظـيم جريـان او دهغـه پېښـې د ځينـو معاصـرو تيوريـو پـه چوکـاټونو کـې واچـوو او يـا يـې د اروپـا لـه ټـولنيزو ـ سياسـي او مـذهبي مودلونـو سـره پـه تلـه کـې واچـوو او يـا يـې پرتلنـه وکـړو. ښـه بـه دا وي، چـې پخپلـه ددغـه جريـان خصوصـيات، مشخصـات، علتونـه او عوامل وڅېړو او په پای کې ترې خپل تعريفونه بشپړ کړو.

PDF Compressor Pro

په دې اساس په دې اثر کې، چې په "حالنامه کې د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي شخصيت" نومېږي، هڅه شوې چې د روښانيانو د دورې په اصلي متونو په تېره په حالنامه اتکار وشي. له همدې کبله مې حالنامه د اساسي موادو په توګه غوره کړه. البته بايد ووايو، چې زموږ څېړنه يوازې د حالنامې په متن پورې تړلې نه ده، بلکې نومورې اثر په خپل ځاى کې خاص اهميت لري، چې زموږ د څېړنې په يوه برخه کې به پرې ځرګندې او تاکلې خبرې وشي.

په دې ډول موږ په دغه څېړنه کې د بايزيد روښان د سياسي شخصيت، د هغه د ملي او آزادي غوښتونکي شخصيت او نورو خواوو په باب څه نه وايو که څه وي هم هغه به ضمني جنبه لري، نه اساسي. په دې څېړنه کې هڅه شوې، چې په لومړي قدم کې د بايزيد روښان د زېږېدو د ټولنيز ـ فرهنګي چاپېريال په باب، په مقدماتي ډول خبرې وکړو او وروسته د هغه د لنډ ژوندليک له يادونې (چې په ډېرو آثارو او څېړنو کې يې تفصيلي يادونه شوې ده) د بايزيد روښان شخصيت د فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادو کې، همدارنګه د وخت د فکري جريانونو څخه د هغه د تاثراتو په باب او په پاى کې د بايزيد روښان او د هغه غورځنګ سترو اثراتو ته اشاره وکړو.

کله چې په دې څېړنه کې موږ د بايزيد روښان د افکارو فلسفي او عرفاني اړخ څېړو، د فلسفي مفهوم د ارسطو يې،

افلاطوني، دیکارتي او نورو فلسفي ښوونځیو په سیستماتیک مفهوم نه دي، بلکې بې له شکه چې نوموړی د خپل وخت یو عارف، صوفي او پیشوا و. هغه د خپل وخت مذهبي او فکري پروبلماتیک او عرفاني_فلسفي اړخونه څېړلي دي، خو په دې اثر کې موږ هڅه کړې د ځینو مهمو معاصرو فلسفي ښوونځیو د هګل، سارتر او مشهورو اروپوهانو لکه فروید یونګ او نورو له نظره ددغه ډول فکري لید توګي لنډه اندازه ولګوو. خو دا به د څېړونکیو په قضاوت او مطالعې پورې اړه ولري، چې زموږ کار تر کومه حده نیمګړتیاوې لري او تر کومه حده له دوبلیکیشن څخه لیرې دی. البته دغه لیکنه تراوسه پورې د نورو څېړونکیو لپاره ډېره لږه د پاملرنې وړ مساله وه او که ده هم ضمني جنبه یې درلوده.

باید ددې ټکي یادونه هم وکړو، چې په دې څېړنه کې د بایزید روښان د علمي او فلسفي شخصیت پر څېړلو سربېره د بایزید روښان او اسماعیلیه افکارو پرتلنه هم شوې ده. د بایزید روښان په افکارو او عقایدو کې د حلول او تناسخ د مفکورو په باب هم څرګندونې شوي. د موسیقۍ د رواج، د ښځو د حقوقو او په دغه جنبش کې د ښځو د مقام په باب څه ویل شوي او په پای کې پر ښتني تولنه باندې ددغه ستر سیاسي_فرهنګي او مذهبي غورځنګ اغېزو ته اشاره شوې.

دغه راز هڅه شوې، چې د څېړنې پر میتود او د کار په

طرز باندې ړومبنۍ فریضې او نظریې تحمیل او ونه تپل شي، بلکې د علمي او بې طرفانه قضاوت او د لاس ته راغلیو اسنادو او مدارکو په رڼا کې مسایل تحلیل او څېړو.

په نتیجه اخیستلو کې هم دا هڅه شوې ده.

له بلې خوا کېدای شي ددې اثر یو عمده ارزښت دا وګڼل شي:

زموږ په کتابتونونو او فرهنګي موسسو کې تراوسه پورې ددغه اثر د موضوعاتو لرونکی اثر نه و. په دې شرایطو کې چې زموږ د هېواد پرګنې، ولسونه، ملیتونه او مذهبي فرقې سره نږدې کړي، خالي دي. باید هڅه وکړو، چې د یوه واحد ملت د تکل او تکامل پر لور لا پاخه ګامونه واخلو. په همدې اساس د بایزید روښان او اسماعیلیه فرقې د افکارو پرتلنه او پر بایزید روښان ددغه فرقې د عقایدو د اثراتو مطالعه زموږ د کار (په) ارزښت کې کمی نه راولي، بلکې بالعکس. هیله ده ګران لوستونکي په خپلو علمي او انتقادي نظریو سره ددې کار د بشپړتیا په برخه کې له موږ سره مرستندوی شي.

و من الله التوفیق

محمد اکبر کرګر

PDF Compressor Pro

لومړی څپرکی

د بایزید روښان د ژوند چاپېريال، زوکړه او زده کړه

الـف: د بایزید روښان د وخت ټولنیزو فرهنګي حالاتو ته یوه کتنه

د روښان پېژندنې یا په بل عبارت د روښان د ژوند، حالاتو او د هغه د فکري سیر او سلوک د څېړنې لپاره لږ تر لږه اړ یو، چې د روښان د زېږېدو تاټوبی، د هغه د وخت (پر) سیاسي حاکمیت، فرهنګي چاپېریال، فکري او رواني اتموسفیر باندې رڼا واچوو.

د بایزید روښان ژوند، زده کړه، چې وروسته به پرې هم رڼا واچول شي، د مغلي امپراتورۍ په شرایطو کې ترسره

کېږي. د هغه تر زېږېدو يو کال وروسته بابر مغلي امپراتور هند ته ورځي او د لودي پښتنو حکومت سقوط کوي.

بايزيد روښان (انصاري) د خپل ژوند په مشخص پړاو کې د روښان لقب ګټي. يوه مذهبي فرقه رهبري کوي او د خپل وخت (له) متداوله علومو څخه فيض اخلي. په دې ډول هغه په خپل ژوند کې په خپلو سترګو مغلي حکومتونهويني. د مغلو "مغل واره" تاړاکونه ويني. د پښتنو د اوسېدو پر سيمو باندې د هغوی باج، خراج او سورسات ويني او له بلې خوا د هندي او پښتني فرهنګ په لمنه کې رالويېږي. ددې لپاره چې د وروسته څېړنو او نتايجو لپاره مو په آسانۍ سره لار هواره کړې وي، لازمه بولو چې په لنډه توګه د بايزيد روښان د عصر ټولنيز فرهنګي او فکري حالت ته يوه کتنه وکړو.

۱_ ټولنيز حالات:

د پښتنو په تاريخ، فرهنګ او ټولنيز ژوند کې د تېر په پرتله شپاړسمه پېړۍ د نويو پېښو، واقعاتو او زېږېدنو زمانه ده. د منځنۍ اسيا يرغلونه، د مغلي دولتونو استبداد، له افغانستان څخه د هند پر لور د تل په څېر لېږدېدنې او نور عوامل ددې سبب شول، چې له اقتصادي پرمختګونو سره موازي ټولنيزه وده هم منځ ته راشي.

په پښتونخوا او دغه راز په افغانستان کې په خاص ډول

په پښتني سيمو کې هم د نورو په څېر په بزگرو او کروندگرو د مالياتو حواله زياته شوه. که دمخه يوازې پر آبي او حاصلخېزو ځمکو حواله وه، دا وخت په غير آبي (للمي) او نورو ځمکو هم ماليه حواله شوه.

ـ پر مالگې او تمباکو ماليات لوړ شول. د لارې تکس هم په لارو يو جوپه والو او مسافرو وضع شو.

ـ د گورگاني (مغلي) دولتونو له خوا د مالياتو د راټولولو لپاره بېرحمانه قوانين وضع شول.

ـ بزگران او په تېره کسب گران په تدريج سره کمېدل. دا کار (د) کرکيلې د کمزورتيا سبب هم کېده.

پېښور په لره پښتونخوا کې دلاهور او کابل ترمنځ هغه مناسبه سيمه وه، چې تر نورو پښتني سيمو د لويې لارې پر سر پروت واو د تجارتي او ترانزيتي فعاليتونو مرکز کېداى شو.

"جلال الدين اکبر لومړنى بادشاه و، چې يوه لويه تجارتي لا يې پرانيستله. هغه ددې کار لپاره د خيبر دره، چې کابل او لاهور يې سره نږدې کول، غوره کړه او په ۱۵۸۱ع کال کې يې قاسم خان مهندس موظف کړ، چې د عراده جاتو د تېرېدو لاره جوړه کړي."(١)

د صديق فرهنگ د يوې څېړنې له مخې په همدغو

---

١ صديق فرهنگ، "محيط اقتصادى_اجتماعى و سياسى خوشحال خان" توريالي پښتون (کابل دولتي مطبعه، ۱۳۵۰)، ۱۷۱ مخ.

شرایطو کې په پښتونخوا کې دغه ډول ټولنيز جوړښت موجود و.

ـ ملاکان یا د زیاتو ځمکو خاوندانو او د قبیلو مشرانو یو پاسنی قشر او طبقه جوړوله، چې مغلي دولتونو ورته پاملرنه کوله. د بډو او جاګیر په واسطه يې د خان تابع کول.

روحانيون، چې د قبلوي شخړو د فیصله کولو او لانجو په هوارولو کې يې نقش درلود.

ـ رعیت، یعنې بزګران، شپانه او مزدوران چې د اجورې (چاریکه) په مقابل کې يې د ملکانو په ځمکو کې کار کاوه.

ـ ګاونډیان، هغه خلک چې له قبیلې بهر او نورو سیمو څخه راغلي او ځمکې يې نه درلودې.

ـ مریان او غلامان، چې البته د پښتنې ټولنې د جوړښت په تناسب يې په ځينو متونو کې یادونه شوې ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي مرحوم په خپله مهمه مقاله کې، چې "د روښان پیر عصر او دده غورځنګ" نومېږي، د هغه وخت د پښتونخوا د وګړیو طبقه بندي په څلورو کتګوریو کې (چې دمخه ویل شوي تبویب ته نږدې ده) څېړي.

ـ یوه ډله هغه خلک، چې د کوچیانو یا پووندوو په توګه په شین شوبو او څړځایونو پسې ګرځېدلې، ستري رمې يې درلودلې او د ټولنې د غذا او ابتدايي ثروت لومړنی سرچینه وه.

ـ دوهم ټولنیزه ډله د کلیو کروندګر و، چې په ښېرازو ځمکو کې مېشت او خواړیکښ دیګانان وو. یا هغه قبیلوي لېږدېدونکي وو، چې کله به د څړځایونو له امله په تنګ شول، نو د نورو ورشوګانو په لټه کې به بل ځای ته مهاجر کېدل. دغه ډله خلکو به ښېرازې ځمکې د شیخ ملي د دفتر له مخې په هرو لسو کالو کې بدلولې. د دوی د استوګنې سیمه هم د خیبر نه تر آباسینده پورې ښېرازه سیمه وه.

ـ درېیمه ډله خلک هغه وګړي وو، چې په ښارونو، بانډو او کلیو کې په صنعت او کسب ګرۍ مشغول وو او د دربارونو او لویو خانانو په خدمت کې وو. د هنر او فرهنګ په انکشاف کې یې رول درلود.

ـ څلورمه ډله هغه خلک وو، چې د خاص ټولنیز دریځ له مخې یې پورته پوړۍ یا له دربار سره اړیکې پیدا کړې، لکه حکمرانان، لښکرکښان او درباریان، روحانیون، ملایان او پیران او کله هم له لویو خانانو څخه عبارت وو. ټولنیز تحرک Socialmobilty هم په همدغه قشر کې ترسره کېده." .. او کله چې به له هغو نورو درو ډلو څخه ځینې غښتلي او بریالي راووتل، نو به هغه هم په دې لوړه ډله کې دربدل او د شاهانو او ډربارونو په زور یې واړه یا غټ ملوکي مراکز جوړول. لکه ملک شاه منصور یوسفزی، چې خپله لور بي بي مبارکه یې بابر شاه ته واده کړه او ځان یې ددغه پاچا په دربار کې داخل کړ، د خوشحال خان خټک

کورنۍ، چې د ډهلي د مغولو له خوا ددې سیمې مشران او جاګیرداران وو.

یا مثلاً له روحانیونو څخه خواجه عبدالله احرار د آمو په شمال او جنوب کې د دونې مځکو او جایدادونو خاوند و، چې څانته یې مستوفیان لرل. ملا عبدالله سلطان پوري، شیخ الاسلام، چې په هند کې د روښان معاصر و، کله چې (۹۹۰ق. ۱۵۸۱م) کې مړ شو، دیرش ملیونه روپۍ څني پاتې شوې."(۱)

۲_ فرهنګي حالات:

د هند د ګورګاني امپراتورۍ په شرایطو کې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کې د دولت د عایداتو له زیاتوالي ثابتیږي، چې د سوداګرۍ، کرنې او د صنعت چارو له ټولو ستونزو او خنډونو سره سره بیا هم پراختیا موندله. په دغه دوره کې به تل له ماوراء النهر او له ایران او خراسان څخه کسب کاران هند ته او له هغه ځایه به نوموړو هېوادونو ته تلل راتلل. پوهان او عالمان به هم له یوه هېواد څخه بل ته تلل. سوداګرو به هم د عثمانیه ترکیې، ایران او ماوراءالنهر نه ښکلي کالي او توتې او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه، دواګاني او نور قیمتي شیان خراسان او ماوراء النهر، ایران او ترکیې

---

(۱) بایزید روښان، خیرالبیان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)، ۴_۵ مخونه.

ته وړل راوړل. له دې لامله به تل سترې تجارتي قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدلې. امرتسر، پېښور، ملتان، شکارپور او کابل، کندهار،هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي کاروانونو او فرهنګي مبادلاتو ستر او مهم مرکزونه وو.

د هند او منځنۍ آسيا ترمنځ د تجارت او سوداګرۍ انکشاف پېښور ته ښه مناسب موقعيت ورکړ. د هند او خراسان او منځنۍ آسيا ترمنځ د لويې لارې جوړېدل، (پر) پېښور او د هغه په خواوشا سيمو ژوره اغېزه وکړه. په دې ډول د پېښور او د هغه د خواوشا سيمې له نويو ټولنيزو اقتصادي بدلونونو سره مخامخ شوې او د وګړيو په ژوند او د ژوندانه په طرز کې هم بدلون راغی.

د روښاني غورځنګ د پيل تر وخته په پښتونخوا کې کتبي (ليک لوستې) ژبه دري يا فارسي ژبه وه. پښتو ډېره لږه او يا کمه ليکل کېده. روښاني غورځنګ ددې لپاره، چې په ولسونو او د سيمې اصلي اوسېدونکيو ته لاره پيدا کړي، خپل آثار يې په پښتو وکښل. فارسي رسمي ژبه وه. مغلي حکمرانانو د پښتنو قبايلو له مشرانو سره د پښتو، فارسي د ترجمانانو په وسيله خبرې اترې کولې.

د اکبر پادشاه په دربار کې به فارسي خبرې کېدلې او د پښتنو بنديانو خبرې هغه ته په فارسي ژباړل کېدلې.

فارسي د مدرسې ژبه وه. د فارسي ژبې مشهور شاعران،

صوفیان او عارفان لکه شیخ فرید الدین عطار، مولینا جلال الدین محمد بلخي، نورالدین عبدالرحمن جامي، ابو المجدود بن آدم سنایي غزنوي، حافظ شیرازي، سعدي او نور... زیات شاعران او هنرمندان د پښتنو په فرهنګي ټولنو کې اشنا او پېژندل شوي څېرې وې. ددغو مشاهیرو د اثارو او کلامونو نمونې او تاثیرات په پښتو ادبیاتو کې لیدلای شو.

بایزید روښان او د هغه سرسخته مخالف اخوند درویزه او د هغو پیروان په دواړو ژبو پوهېدل. تذکرة الابرار والا شرار په فارسي کښل شوی دی. د خیرالبیان زیاته برخه په (پښتو برسېره) په فارسي او عربي ده. د بایزید روښان حالنامه په فارسي ژبه کښل شوې ده.

له دې څخه جوتېږي، چې پښتونخوا د خپل سنکرتیک فرهنګي ځانګړتوب له مخې لکه څنګه، چې په تجارتي لحاظ د غرب او شرق د لویې لارې او ان د وربښېمو د لارې پر تېر پرته وه، دغه ډول په بېلابېلو دورو کې د فرهنګي التقاط او یوځای کېدنو او ترکیبونو سیمه هم وه او ده. لذا پر پښتونخوا باندې د اسلامي فرهنګ د نفوذ له لارې د عربي فرهنګ اثرات بیخي زیات او لاسبري وو.

فارسي ژبه ددغو فرهنګونو په لاس بري کولو کې غوره وسیله وه. هندي او اردو ژبې هم بې اثره نه وې. لکه چې خیرالبیان په هندي (اوسنی پنجابي) هم کښل شوی دي.

اسلامي فرهنگ د وخت لاسبری او مسلط فرهنگ وو. د اسلام تر خپرېدلو وروسته اسلامي او په تېره عربي فرهنگ ته د پښتنو په منځ کې پراخه امکانات وو. په دې اساس د تاريخي حقايقو له مخې مورږ په پښتونخوا کې هر ډول فرهنگي پديدې له عربي، فارسي او هندي فرهنگي اثراتو څخه پرته او مجردې نه شو څېړلای او نه يې هم مطالعه کولای شو. کله کله، چې د ژبنيو تعصباتو ځينې څېړې راپورته کېږي، له هغو څخه جوتېږي چې عاملين يې له تاريخي حقايقو ډېر ليرې او مجرد فکر کوي او يا د اتنوسنتريزم او يا کلچرسنتريزم په امراضو اخته دي.

۳ـ فکري او رواني حالات:

د مغلو د امپراتورۍ پراختيا او د هغې د دوام په موده کې په تېره د روښاني غورځنگ د منځ ته راتلو په شرايطو کې په فکري لحاظ يو ډول تشتت او پراگنده گي برېښي. اساطيري، موهومي او خرافاتي ذهنيت پر ټولنه لاسبري دي. قبيله او په تېره په مجموع کې (د) پښتنو قبايلو لپاره د هغو مخالفين د افسانوي نسب نامو روايات جوړوي. غير پښتون اخوند د سيد علي ترمذي مريد درويزه په تذکرة الابرار والاشرار کې د پښتنو د نسب او شجرې په باب غلط او غير علمي او غالباً موهومه نسب نامه ذکر کوي. نومورې پښتانه بني اسرايل يادوي. سره له دې، چې نومورې په خپله

په پښتو آثار کاږي، خو د حاکمو پوړیو لپاره د خاصو سیاسي اهدافو په خاطر اظهار نظر کوي.

"د سید بهادر شاه ظفر کاکاخیل په عقیده خواجه نعمت الله هروي لومړنی مورخ دی، چې په "مخزن افغاني" نومي کتاب کې یې پښتانه بني اسرایل بللي دي، خو څرنګه چې اخوند درویزه هم په تذکرة الابرار والاشرار کې(*) همدغه نظریه وړاندې کړې ده او دا دواړه کتابونه تقریباً په یوه وخت کې لیکل شوي دي، نو موږ د کاکاخیل صاحب نظریه د څېړلو وړ بولو."(۲)

استاد روهي له نومړیو نظریاتو داسې استنباط کوي:

"سید علي ترمذي، اخوند درویزه د حضرت بنور صاحب زامن، میا نور او اخوند پنجو، چې له ګورګاني دولت سره یې دوستانه تعلقات درلودل، د روښانیانو پر ضد یې ډېر زیات تبلیغات کول او ځینې قومونه یې د هغوی له ملاتړ څخه راوګرځول. د هغو کسانو له جملې څخه، چې د روحانیت په لباس کې د سیاسي مقاصدو د پوره کولو په خاطر پښتنو ته ورغلي دي، اخوند درویزه خاص شهرت

---

* د درویزه له تذکرة الابرار والاشرار کې له ۷۹ مخ څخه وروسته دا تفصیل راغلی دی.
(ذکر احوال و انساب و اعمال افغانان و کیفیت الحاق این فقیر).
تذکرهٔ دوم.

۲ محمد صدیق روهي، ادبي څېړنې (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰)، ۱۸ مخ.

لري."[1]

- په مطلوبه زمانه کې په مذهبي او عقيدتي لحاظ سره له دې چې افغانان اسلام ته ډېر له پخوا رااوښتي وو، خو اسلامي وحدت نظر يوازې په حرف کې و، نه په عمل کې. په پښتنو کې متعدد پيران او مرشدان راپيدا شوي او هر يو پير ځان برحق باله.

په هغه زمانه کې دا ډول مقولې عامې وې لکه، چې د حالنامې مؤلف يې هم يادونه کوي:

"لا دين لمن لا شيخ له" (څوک چې پير نه لري، هغه دين نه لري) او يا دا چې "من لا شيخ له فاالشيطان شيخه." (چې د چا پير نه وي، د هغه پير شيطان وي.)

په همدې ډول د روښان او اخوند درويزه په زمانه کې په پښتونخوا کې د همدغه فضا او اتموسفير په موجوديت کې زيات شمېر پيران پيدا شوي وو. اخوند درويزه په تذکرة

---

[1] ږومبنی اثر، ۱۸۸ مخ.

اخوند درويزه د ټولو پيرانو په نسبت په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار ۱۵۱ مخ کې زيات د بايزيد روښان په آدرس ناوړه کلمات استعمالوي او د لعين خطاب ورته کوي، خو په مجموع کې د افغانانو سپکاوی هم کوي. وايي، چې: "از آنکه علماى افاغنين چون تحصيل تام ندارند بل تحصيل ناتمام هم ندارند، چى از علم دارند هر آئينه از جهلا اينمردم. در دين و ديانت و صلاحيت و عفت کمتر اند تا روزى از روزها نوشته اين لعين به خدمت حضرت شيخ على ترمذى قدس سره و هم بره در رسيد. حضرت ايشان فرموده که قوى بلا برين مردم افغانين نازل شده."

ابرار والاشرار کې د مبتدعو پیرانو یو اوږد لست وړاندې کوي. لکه پیر طیب، پیر ولي، بایزید انصاري، پیر عمر، پیر چالاک او نور، چې شمېر یې له پنځوسو څخه زیات دی او د یاد شوي اثر له ۱۵۹ مخ څخه وروسته یې په تفصیل یادونه شوې ده.

د پیرانو له تعدد او د هغو د لاسنیوي او له روابطو څخه د هغه وخت د ټولنې لاسبرۍ او حاکمه فضا، د خلکو رواني او فکري سطحه، ګډوډي او بې نظمي، پرېشاني او د یو ثبات د پیدا کولو په خاطر لټه او تلاش بربښي، چې د وخت د ټولنې انسان په ټول سرسانده او سرسامه حالت کې د یوه رواني ایډیال او تسکین په لټه کې دی. سره له دې، چې استاد روهي ددغه حالت یو علت د وخت په موجوده شرایطو کې په دې ډول څېړي، چې له نورو عواملو څخه هغه عمده یو دی.

"د زیر بنا بدلون (په خیو سیمو کې، فیوډالي طرز تولید د لومړني کمون سیستم د پاتې شونو ځای نیسي) او په روبنایي موسسو او افکارو کې تحول، له مرکزي آسیا څخه د ګورګاني فاتحانو په راتګ سره د مختلفو کولتورونو ترمنځ ټکر او پخلا کېدنه، د حاکمې طبقې اداري او سیاسي تګلاره، د عرفان او روحاني ریفورم په لباس کې د اجتماعي او اقتصادي تحول لپاره د خلکو قیامونه، د علومو په ساحه کې د تجدد او آزاد فکري لپاره د روښانفکرانو مبارزه او د

خرافاتو او انحرافاتو پر ضد د متشرعو عالمانو تبليغات او داسې نور."(١)

- د پښتنو په سيمو کې د پښتنو "پښتني مرکزيت" او حاکميت هم موجود نه وو. اخوند درويزه په دې باب ليکي، چې دوی پادشاهي د يو بل لپاره جايزه نه گڼي. نوموړی دا مساله د پښتنو د انفراديت پسندۍ او رتې ازادۍ غوښتنې د احساس نتيجه بولي. هغه ليکي:

" اين مردم افغان را از قديم رسم و آئين برآن بود که... در ميان يکديگر پادشاهی را بر خود جايز نداشتند چه ايشان را تکبر، خودبينی برآن داشته که چگونه در حضور يکی از اقربای خويش عجز فروتنی کشيم؟ خود نوکر و آن ديگر را پادشاه گوييم، بل مساوی يکديگر باشيم، رسم از آنست که افغانان را ملک گويند."(٢)

کېدای شي دا دليل هم د هغه خاص فکري جوړښت او طرز فکر پيداوار وي او د مغلو د لاسبرۍ او د هغوی د دولت د قانوني کولو لپاره يو دليل هم وي.

نوموړی بايزيد روښان او د هغه پيروان په دې هم محکوموي، چې گواکې روښان او روښانيان د پادشاهۍ دعوه لري:

---

[1] محمد صديق روهي، ادبي څېړنې، ١٨٨ مخ.

[2] اخوند درويزه، تذکرة الابرار والاشرار. (پېښور: ن،م، ١٩٦٠)، ٨٣ مخ

"دغه لاپه يې په خوله کړه زه پادشاه د پښتنو يم
پښتنو سره به ښه کړم پښتانه راپسې ځي
زه به ماتې دروازې کړم د اګرې او د سيکري"([1])

ب: د بايزيد روښان لنډه پېژندنه:

۱_ زوکړه:

بايزيد د قاضي عبدالله اورمړ زوی دی، چې پلار او نيکه يې د وزيرستان په کاني ګرم(*) کې اوسېدل. په ۹۳۱هـ_۱۵۲۴م کال د پنجاب په جالندهر کې وزېږېد. د مور نوم يې بي بي آمنه يا ايمنه وه، چې د حاجي ابوبکر لور وه.

قاضي عبدالله د خپل وخت قاضي و. د تاريخ مرصع مولف ليکي:

"نقل دی له اخون درويزه(رح) نه، چې په مخزن کې يې کښلي دي، چې عبدالله نومېده اورمړ وه. د کاني کورم په اورمړو کې، علم او صلاحيت يې ډېر و او له اولاده د

[1] اخوند درويزه، مخزن (پېښور، پښتو اکيډيمی، ۱۹۶۹) (کو) مخ.

* د کاني ګرام کلمه په بېلابېلو متونو کې په مختلفو ډولونو راغلې او کارول شوې ده. له هغې جملې لوی استاد عبدالحی حبيبي مرحوم په خپل اثر د پښتو ادبياتو په دوهم ټوک د کاني کوړم اصطلاح کارولې ده. (کاني کوړم د وزيرستان د بدر په وادۍ کې د غره لمنې ته يوځای دی، چې په پښتنو کې شهرت لري).
په ځينو نورو متونو کې د کانيګرام_کانيګرام او نورو ډولونو راغلي دي.

صالحانوو. خوی یې پیدا شه نوم یې بایزید کښېښې."[1]

همدارنګه د ډاکټر محمد شفیع په قول:

"د بایزید د بیان مطابق دده د نسب سلسله په پنځه پېړۍ کې پیر سراج الدین پوري او د هغه په واسطه په یوویشتمه پېړۍ کې د حضور کریم مشهور صحابي (ابو ایوب الانصاري(رض)) پوري رسي. دده مور ایمنه دده د پلار لري ترله او د جالندهر د الحاج ابابکر لور وه. بایزید په جالندهر کې په ۹۳۱هـ مطابق ۱۵۲۵م کې (یعني په هند کې د بابر د سلطنت د قیام نه یو کال اول) زېږېدلی و."[2]

استاد رشاد لیکي:

"... (قاضي عبدالله) په ارتې توګه د اسلامي تصوف له تاریخه سره آشنا و او د تبرک لپاره یې پر خپل زوی باندې د طیفوریه طریقې د مؤسس نامتو بزرګ بایزید طیفور بسطامي (په ۲۶۱هـ ق مړ) نوم کېښود."[3]

د حالنامې مولف لیکي، چې د عبدالله نیکه او د بي بي ایمنې (آمنه) نیکونه حقیقي ورونه وو او د بي بي ایمنه پلار حاجي ابابکر و. وایي، چې اوه ځلي یې حج کړی او د حرمین

---

[1] افضل خان خټک، تاریخ مرصع، مقابله تصحیح او نوټونه له دوست محمد خان کامل مومند، (پېښور: یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۷۴) ۲۳۷ مخ.

[2] محمد شفیع، "بایزید انصاري"، پښتو، د مولانا عبدالقدوس ژباړه، ۴ ګڼه (پېښور پښتو اکیډیمي، ۱۹۵۹)، ۲۰ مخ.

[3] د واصل روښاني خو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په مقدمه او تصحیح (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، ۱مخ.

شریفین طواف یې کړی و. او د ثروت خاوند ز اصلي استوګنځی یې په جالندهر کې واقع و، له منکوحه یې یوه لور او له وینزې یې دوه زامن او یوه لور وه او د عبدالله پلار هم غني او مالدار و، سوداګري یې کوله. نوم یې شیخ محمد و او د کوهستان د کانیکرام په ښار کې یې کور درلود. یو وار هندوستان ته د تجارت لپاره تللی و.

د حالنامې مولف ددې یادونه هم کوي، چې بایزید لا د ځلوېښت ورځو و، چې عبدالله غرونو ته د تللو نیت وکړ، خو کورنۍ او د کورنۍ غړي یې ورسره په دې خاطر لاړ نه شو، چې د هندوستان رسم و رواج یې زده کړی وو.

له دې ټکو دا هم جوتېږي، چې د بایزید کورنۍ د خپل وخت عادي او پر تیته پوړې پورې مربوطه کورنۍ نه وه، بلکې له یوې خوا د هندي فرهنګ او هم له خپل بومي پښتني فرهنګ سره اشنا وه او له بلې خوا د خپل وخت "جهان دیده" کورنۍ وه. (له) تجارت سره یې هم سروکار درلود او له دې څخه دا هم جوتېږي، چې نوموړې کورنۍ او د هغې لوی شخصیت بایزید د خپل وخت یو "ایلیت" او روښانفکره عنصر و.

حالنامه په لومړیو مخونو کې د بایزید د کوچنیوالي، پېښو او د مغلو راتګ ته اشاره کوي. کله چې عبدالله کور ته لاړ، هلته یې د مور له درې لونو او بایزید سره د نفقې او کسوت خبر اخیستلو څو کاله وروسته هندوستان ته د مغلو

لښکر راغی. د پهرې پر ښار یې یرغل وکړ او د خداداد کور هم په پهره کې و. مال یې ورته لوټ کړ او شیخ خداداد له خپلې کورنۍ سره جالندهر ښار ته لاړ او له بایزید سره کور ته لاړ او بې بې ایمنې، چې هرڅه درلودل د خداداد کورنۍ ته یې ورکړه. شیخ خداداد درې لورنې درلودې، یوه یې د بایزید په نامه کړه. یو کال څخه زیات و کم مغولو هندوستان له افغانانو ونیو او افغانان د بهارپتنه ایالت ته ولاړل.

د حالنامې مؤلف زیاتوي کله، چې مغول په هند حمله کوي او د پهره ښار ته ورځي، نو په افغانانو هیبت لویږي. وایي چې ځینو ښځې و ماشومان پرېښوول او وتښتېدل خو ځینې پوه شول، چې زموږ ښځې او ماشومان به بندیان شي، نو ویې وژل. بایزید د شیخ خداداد کورنۍ وساتله او زیات خلک له لوږې او تندې مړه شول او نور یې تر هت ولایت ته ولاړل. داسې سیمو ته ولاړل، چې آب و هوا یې نامساعده وه. ځینې ناجوړه شول او ځینې مړه شول. وروسته ټولو افغانانو اتفاق وکړ، چې له تندې مړه کېږو، نو ښه به دا وي، چې یو وار په ټول وس سره له مغولو سره جنګ وکړو او په میدان کې مړه شو.

وروسته څوارلس زره جنګي میړونه افغانان سره راجمع شول او اتلس زره زیات و کم د مغولو لښکر وو... د مغولو لښکر ماته ومونده او شپږ زره تنه یې ووژل شول. وروسته

بیا بهار د افغانانو لاس ته ورغی.

بابر ددغه جنګ په موقع وویل:

"افغانان ووژنئ او مال يې لوټ کړئ."([1]).

همدارنګه سيد تقويم الحق کاکاخېل د همدغه پېښو په باب زياتوي:

"بايزيد د شيرو کالو و، چې د بابر پوځونو پښتانه تس نس کړل او د جالندهر پښتانه خپل اصلي وطن ته واپس راوتښتېدل. بايزيد او د بايزيد مور هم په دې اله ګوله کې کانيي کرم ته راغلل..."([2])

مور د خپل تېر اورېده بحث ماحصل او نتيجه په دې برخه کې هم راغونډولای شو، چې بايزيد په غړولو سترګو سره مغول او مغولواله ليدلې او د هغې هيبت يې احساس کړی دی او وروسته يې که د مذهب په فورم کې سياست هم کړی دی، د هغه سياست د افغانانو او مغولي دولتونو د کشمکش سنتيز او برداشت و.

۲_ د بايزيد د ژوندانه پړاوونه:

لوی استاد ارواښاد پوهاند عبدالحی حبيبي د بايزيد د ژوندانه مراحل په دې ډول ښيي:

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۶۴)، ۸ مخ_ (ګستتنر چاپ)

اخون درويزه، مخزن، مقدمه د سيد تقويم الحق کاکاخېل (پېښور: پښتو کېډيمی، ۱۹۶۹، تر مخ.

"زیږېدنه: ۹۳۱ق ۱۵۲۴ م کال په جالندهر کې".
له خپل اکا شیخ خداداد او مور سره کاڼي کورم ته راتگ
د ۱۹۳۷ ق ـ ۱۵۳۰م) حدود د بایزید نکاح له بي بي شمسو
سره (د تره لور). د ۹۵۵ق ۱۵۴۳م حدود په کاڼي کوړم کې
سیاحت او سلوک وخت
له۹۵۵تر ۹۷۰ق ـ ۱۵۴۳ـ ۱۵۶۲م.
د پیر کامل درجې ته رسېدل او تبلیغ خپرول او د صراط
التوحید تالیف (۹۷۸ق ـ ۱۵۷۰م) د اشنغر جنگ او کابل ته
تگ او له قاضي خان او میرزا محمد حکیم سره خبرې کول،
د ۹۷۹ق حدود (غالباً ۱۵۷۱م) د آغاز پور جنگ،
۹۷۹ق ـ ۱۵۶۵حدود.
د تور راغه جنگ او د روښان وژنه. د ۹۸۰ق ۱۵۷۲م
حدود.
دده خلف او زوی شیخ عمر او ورونه یې مغولو مړه کړل.
۹۸۲ق ـ ۱۵۷۴م". ([1])
په دې ډول له پورتنیو بېلابېلو نظریاتو څخه پوهېدای
شو، چې بایزید روښان د یوه ټولنیز ـ سیاسي، فرهنگي،
مذهبي او ملي شخصیت په توگه، چې ژوند او شخصیت
(یې) له ټولنې سره په رابطه کې له کورنۍ سره په رابطه کې
او د خپل ناسالم چاپېریال سیاسي او اقتصادي قوتونو،

[1] بایزید روښان، خیر البیان، (کابل: کابل پوهنتون، ۱۳۵۳)، ۱۰ مخ.

PDF Compressor Pro

رواني اتموسفير او نورو زياتو عناصرو سره په رابطه کې بېلابېل ابعاد لري. دغه ابعاد په يوه نقطه کې نه شو څېړلای، بلکې د هغه د ژوندانه ماضي د هغه د سرنوشت تفکر او مستقبل بستره وه.

په عمده ډول د بايزيد روښان د ژوندانه مراحل، چې د استاد حبيبي د نظر له مخې يې ګورو، په درې برخو څېړلی او مطالعه کولای شو:

لومړۍ مرحله:

د بايزيد روښان له زوکړې څخه د سياحت او تجارتي فعاليتونو تر پايه پورې.

دوهمه مرحله:

د سلوک اختيارول، چله او د پير کامل درجې ته رسېدل، تبليغ کول او پر خان باندې د مريدانو راټولول.

درېيمه مرحله:

له آغاز پور نه نيولې تر شهادت پورې.

اول:

د پير روښان د ژوندانه په دې پړاو کې، چې د هغه له زوکړې پيلېږي او بيا د هغه د مسافرتونو او تجارتي کاروانونو او يا د سير و سياحت او سلوک تر وخته دوام

کوي، ډېرې عمده او اساسي پېښېويني.

د مغلو راتګ هند ته، د هغه کورنی چاپېيال، د هغه له مور سره د هغه د پلار ناوړه سلوک، د هغه زده کړه او تعليمات، د پلار قاضي عبدالله او يعقوب سره مخالفتونه او په تجارت پسې سفرونه. دا پړاو د بايزيد بلوغ ته د رسېدو دوران دی. د ټولنيزې اروا پوهنې له مخې د هغه شخصيت اساسي عناصر او بعدونه په همدغه پړاو کې ځای نيسي او وروسته د بېلابېل ډوله عکس العملونو په توګه رابرسېره کېږي.

دوهم:

د بايزيد روښان د ژوندانه هغه پړاو دی، چې نوموړی پکې په خفي ذکر مشغولېږي، عبادت او رياضت کوي او د توحيد لوړ مقام ته د رسېدو په خاطر چله باسي. د خوبونو د ليدلو پړاو، په دغه مرحله کې ځينې الهامي اوازونه اوري:

"ای د ادم زويه وګوره، ماته چې زه له تا سره يم او ته له ما سره، يعنې زه په تا کې يم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وينم او هرڅه، چې وو او دي او وي به، د خپل موجود له وجوده يې وينم."([1])

له يوولسو کالو وروسته، چې بايزيد د وصلت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، يو غيبي آواز ورته

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۴۵ مه.

کېږي، چې اسم أعظم ووایه، چې د توحید مقام دې ثابت شي، چې د معرفت قربت او د وصلت (په) مقام کې توحید ثابت نه دی، نو وروسته له څه وخته له هرڅه چې اواز اورېدل کېده، له هغه آوازه یې اسم اعظم اورېده.[1]

د روښان د ژوندانه دغه پړاو د تفکراتو او تاملاتو پړاو دی. نوموړی د ژوندانه په دغه پړاو کې فکر کوي، ذکر کوي، د سکر بېلابېل حالتونهویني او هغه د تېر ژوندانه سیر و سفر او د فرهنګي اغېزو ټول علایم په مختلفو اشکالو د صوفي په وجود او تفکر کې بشپړتیا ته رسېږي او پوخوالی مومي.

فرهنګي او عرفاني آثار لکه خیرالبیان، مقصود المومنین، فخر الطالبین، حالنامه او نور لیکي. مریدان پر خان راټولوي او د خپلو سرفروشو مریدانو یو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختیا مومي. له محلي حکومتونو او متنفذو روحانیونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو وېره او ترهه پیدا کېږي او د متضادو قطبونو د منځ ته راتلو سبب کېږي. په فکري لحاظ ټولنه انقطاب پیدا کوي. څرګنده فکري دوګانګي د عرفان او شریعت په جامه کې منځ ته راځي او په نتیجه کې یې لومړنی مغولي ضد پاخون رامنځ ته کېږي، چې ددغه قیام ځای د آغاز پور په نامه یادېږي.

---

[1] همدغه اثر، ۵۳ مخ.

درییم:

له دې هم جوتېږي، چې ددغه جګړې پیل روښان ته خاص ارزښت درلود، چې د جنګ د پیل پر ځای هم د آغازپور نوم ږدي او له هغه وروسته د نوموړي او د هغه د اخلاقو له خواد ظالمو مغلي حامیانو او د هغو د پلویانو پر ضد ناپایه او اوږده جګړه پیلېږي او پېړۍ وروسته هم خپل اثرات پرېږدي.

په لنډ ډول: هغه څه، چې ددغه اثر د لیکونکي لپاره په دې خبرنه کې په زړه پورې دي، د هغه د تفکر سیر و سلوک او د هغه د نرۍ لید د تکوین پړاو دی، چې د هغه د ژوندانه د لومړني پړاو د اغېزو پر بستر عمل کوي. هغه ورته د یوې ټولنیزې او رواني زمیني حیثیت لري او نوموړی پکې د یوه صوفي، د یوه هادي، د یوه روښان او د یوه "موحد شخصیت" په توګه خپلو ادعاوو ته رسېږي او خپل اثرات په خپله ټولنه کې پرېږدي.

دویم څپرکی

حکمت بر سه گونه است:
_ یکی گفتار،
_ دوم کردار،
_ سوم دیدار
_ حکمت گفتار، عالمان راست
_ حکمت کردار، عابدان راست
_ و حکمت دیدار، عارفان راست
خط سوم: ناصرالدین صاحب الزمانی،
چاپ ۱۳۵۱ ص ۱۴۰

بایزید روښان د خپلو فلسفي او عرفاني افکارو په ابعادو کې

الف: د حالنامې پېژندنه:

حالنامه په ظاهر کې د بایزید روښان د یوه مرید، چې علي محمد مخلص نومېده او د ابابکر قندهاري کاسي زوی و، تالیف دی چې په روانه او ساده فارسي ژبه یې کښلې دی. دغه اثر د روښانیانو د غورځنګ د پر پټ او ناروښانه ګوټونه روښانه کوي او هم په مفصله توګه د روښان او د هغه د اولادونو او مریدانو مبارزې او کوښښونه تشریح کوي.

خو ځینې څېړونکي په دې معتقد دي، چې حالنامه په

لومړي سر کې د بايزيد لـه خـوا کښـل شـوې وه او وروسـته بيـا مخلـص لـه سـره وکښلـه، زيـاتوني يـې پـرې وکـړې او بشـپړه يـې کړه.

د دبستان مذاهب مولف ليکي:

"و حالنامـه کتـابی دارد کـه در آنجـا احـوال خـود را بـاز گـذارده."(١) منظـور يـې بايزيـد روښـان دی، نـه علـي محمـد مخلص.

او مخلـص هـم پـه خپلـه ددې اثـر پـه بـاب ليکـي:" فقيـر حقيـر علـي محمـد ابـن ابـابکر قنـدهاری مريـد و خـادم خانـدان بايزيـد انصـاری قـدس الله سـره العزيـز ميگويـد، کـه بعضـی از محبـان و مخلصـان کـه رعايـت و مراعـات خـاطر ايشـان از جملـهٔ لوازمـات و واجبـات دانسـته ازيـن فقيـر التمـاس داشـتند، کـه حالنامـه پيـر دسـتگير کـه از تـدابير دوران و سـامع ناسـخان تغييـر و تبـديل بـه عبـاراتش راه يافتـه و صـحتش بـه سـقامت بـدل گشـته و نيـز سـوانح و حقـايق فرزنـدان و احـوال نبيـره گـان پيـر دسـتگير قـدس سـره و ديگـر از احـوالات کـه در منصـهٔ ظهـور جلـوه گرامـده... بسـط تحريـر و در نظـم تقريـر در آورده شد."(٢)

خـو کلـه چـې حالنامـه او د هغـې مـتن لولـو، لـه هغـې ښخـه هـم د بشـپړوونکي (مخلـص) دا خبـره جوتيـږي، چـې نومـوړی

---

[1] ملا محسن فاني، دبستان مذاهب (کانپور: مطبعه نولکشور، ١٣٢١ه) ٣٠٩ مخ

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ١ مخ.

اثـر د بایزیـد روښـان لـه خـوا پیـل شـوی او وروسـته د علـي محمـد مخلـص لـه خـوا لـه سـره لیکـل شـوی، بشـپړ شـوی او بیـا پکـې د بایزیـد روښـان د اولادونـو، مبـارزو او جدوجهـد بیانونه راغلي دي.

د متـن لـه مخـې هـم د حالنـامې د لومـړی او وروسـتی بـرخې متـون او عقایـد، د افکـارو د بیـان او د پېښـو او حوادثـو د بیـان لـه مخې سـره تـوپیر لـري. پـه دې مانـا، چـې د حالنامې لومـړی بـرخې د بایزیـد روښـان مـذهبي، عرفـاني او عقیـدتي اسـتدلالونه دي او پـه ځینـو برخـو کـې هـم مبـاحثې او دیالوګونـه دي، چـې پـه قرآنـي آیـاتو او "متشـابهو" احـادیثو لـه مخـې راغلـي او بیـان شـوي دي، خـو لـه دغـه لـړې بـرخې وروسـته، چـې تقریباً پـه غالـب ګومـان لـه مغلـو سـره د مخالفـت تـر بیـان پـورې رسـېږي، د بایزیـد لـه یـادښتونو نقـل شـوي دي او وروسـتی برخـه یـې مخلـص بشـپړه کـړې او لـیکلې ده. لـوی اسـتاد حبیبـي هـم دې ټکـي تـه د پښتـو ادبیـاتو تـاریخ پـه دوهـم ټوک کې اشاره کوي:

"داسـې ښکـاري، چـې د حالنـامې ابتـدایي بـرخې روښـان لـیکلې او بیـا نـو دغـه علـي محمـد مخلـص دده د اولادو احـوال هـم پکـې زیـات کـړی دی. وایـي چـې د علـي محمـد پـلار ابابکر پـه کوچنیوالـه کـې د جـلال الـدین بـن بایزیـد پـه خـدمت کـې داخـل شـوی او بیـا نـو د احـداد پـه لښکـرو کـې و، خـو چـې پـه آخـر کـې د بایزیـد لـه لمسـیانو سـره هندوسـتان تـه ولاړ او لـه

رشید خان سره، چې د روښان له کورنۍ څخه و، په دکن کې مستخدم او د شمس آباد په رشیدآباد کې نانديرته نږدې اوسېده."(1)

دمخه ورته اشاره وشوه، چې حالنامه په روانه فارسي کښل شوې ده. په لومړيو برخو کې لکه، چې څرګندېږي د بايزيد استدلالونه او مباحثې دي، خو ځای ځای پکې د استدلال د قوت لپاره فارسي ابيات، مثنوي، قطعې او ځينې غزلونه راغلي دي، چې ټول يې تصوفي او عرفاني اړخونه لري. په دغو شعرونو کې د شيخ سعدي، مولينا او عطار نيشاپوري، بايزيد روښان او په خپله د مخلص او نورو شاعرانو شعرونه هم شته.

له دې ټکو څخه جوتېږي، چې هم بايزيد روښان د فارسي ادبياتو او عرفاني فرهنګ سره ښه آشنا و او هم علي محمد مخلص د وخت متبحر عالم او شاعر وو، چې د ځينو محققينو په قول د ديوان څښتن هم دی. د فارسي ژبې او فرهنګ او هم له عربي ژبي او ادب سره ښه اشنا او بلد و.

خو هغه څه، چې په حالنامه کې مونږ او زمونږ بحث او موضوع ته په زړه پورې دي، هغه د بايزيد افکار او فکري طرز دی. په دې برخه کې بايد ووايو، چې د حالنامې لومړۍ برخه هم له فکري پلوه کوم منظم او سيستماتيک اثر نه دی،

1 عبدالحي حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲ ټوک، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)، ۲۹۸مخ.

چې په هغه کې د بایزید د افکارو ژوره کره کتنه وکړو. دغه اثر د بایزید روښان د نورو آثارو په پرتله لکه خیرالبیان، مقصود المؤمنین، صراط التوحید او نورو په څېر د عقیدې او ایمان منظم بیان نه دی، بلکې د هغه پر عقایدو سربېره د هغه د ژوند او د هغه د اولادونو د ژوندانه او مبارزو بیان هم دی.

د دبستان مذاهب لیکونکی د بایزید روښان د نورو آثارو په باب لنډه یادونه کوي. وایي:

"او را تصانیف بسیار است، به عربی و پارسی و هندی و افغانی _مقصود المومنین به عربی است_ گویند حق با او بی میانجی جبویل سخن کردی و کتابی دارد، خیرالبیان نام و آن به چهار زبان است. اول به عربی، دوم به فارسی، سوم به هندیو چهارم به پشتو یعني لغت افغانی. همان یک مطلب را به چهار زبان گفته و آن خطابیست از حق تعالی بر حضرت بایزید و آنرا صحیفهء الهی دانند."[1]

له بلې خوا د بایزید روښان خپل لاس کښلي آثار د هغه د مریدانو لپاره مقدس او سپېڅلي آثار وو. د هغه مریدانو به په ښه اواز په جمع کې لوستل او د تبرک او تقدس په خاطر یې له ځان سره ګرځول.

د مثال په ډول شیخ عمر په یوه جنګ کې خاص ددې

---

[1] ملا محسن فانی، دبستان مذاهب، ۳۰۸ مخ.

لپاره بېرته د جنګ ځای ته ورستون شو، چې د خيرالبيان يوه نسخه ترې په يوه ځای کې پاتې شوې وه او د هغې د راوړلو لپاره د جنګ په ځای کې ولاړ و.

خو حالنامه د يادو شويو آثارو په څېر نه، بلکې سره له دې چې د بايزيد او د هغه د مريدانو او پيروانو اخلاقو سرګذشت دی، د اثر په لومړۍ برخه کې داسې څه شته، چې د بايزيد روښان د عملي ژوندانه او د هغه د سير و سلوک او فکري طرز په باب ترې زيات څه پوهېدلای شو.

په دې اثر کې له بېلابېلو پېښو او واقعاتو سره د بايزيد عکس العمل کښل شوی دی. ځينې شيان او ځينې حقايق، چې د بايزيد په خپلو آثارو کې نشته، په حالنامه کې يې يادونه شوې ده. د محمد عبدالقدوس خبره به يو څه حقيقت ته نږدې هم وي، چې وايي:

"د کتاب د مطالعې د پسه د بايزيد په باب کې د هر قسم بدګمانۍ، کول روا دي. زما په خيال "کونټ نوير"، چې په خپل کتاب "قيصر اکبر" کې څه خوشې خبرې ليکلي دي، هغه د حالنامې برکت دی".

سره له دې، چې زموږ د بحث او څېړنې اساسي اثر يوازې حالنامه نه، بلکې په مجموع کې د بايزيد د افکارو او عقايدو جاج دی. البته حالنامه زموږ د څېړنې عمده اثر دی. دغه راز حالنامه موږ ته يوازې تولې ښې خبرې تولې منظمې مفکورې نه راخرګندوي، بلکې بېلابېل اړخونه او

بعدونه راجوتوي. د مثال په ډول د بايزيد روښان خوبونه، چې کېداى شي د نوي اروا پوهنې د څېړنې او مطالعې په رڼا کې تفسير او تعبير شي، يا د هغه د پيروانو جنګونه او قساوتونه، چې د موضوعاتو په نورو اړخونو رڼا اچوي، څرګند شي.

په هر حال په حالنامه کې د بايزيد د افکارو تت او ناروښانه اړخونه ليدلاى شو. هڅه به وکړو دغه ډول ناڅرګند نکات او خواوې رابرسېره او روښانه کړو.

ب: په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو عام جاج:

تراوسه پورې د بايزيد روښان د افکارو او عقايدو په باب ډېر نظريات څرګند شوي دي. ځينو هغه د يوه سياسي مبارز او ځينو د يوه متصوف او عارف، ځينو د پښتنو د استقلال او آزادۍ د لارې سالار، ځينو په همدې لړ کې د مغلي حاکميت او استبداد سرسخت مخالف او د هغه مخالفينو هم د "کافر"، "ملحد"، "اباحتي"، "رافضي"، "باطني" د "شريعت او سنت دښمن" او دا ډول ډېر هغه څه د بايزيد روښان په ادرس ويل شوي دي، چې په مجموع کې له روښان پېژندنې سره څه ناڅه مرسته کوي.

خو حالنامه که له يوې خوا د يوه فکري سيستم څرګندوى نه وي، نو د بايزيد روښان د ګډوډ او څپانده ژوندانه او د هغه د مريدانو د مبارزو او سيرو سلوک هنداره

ده. په دې ډول کله، چې په حالنامه کې د بايزيد روښان د عقايدو او افکارو عمومي انداه لګوو، نو د بايزيد روښان د ژوندانه له بېلابېلو اړخونو سره مخامخېږو:

ـ بايزيد روښان د فکري تناقض په حالت کې.

ـ بايزيد د يوه صوفي او عارف په توګه، چې د سنت او عنعنې ټول چوکاټونه ماتوي او د يوه عصيان ګر او متمرد په توګه پېژندل کېږي.

ـ بايزيد د يوه مبارز او د ظلم او استبداد پرخلاف د يوه مجاهد په توګه.

ـ او کله هم بايزيد روښان د يوه روحاني متنفذ مشر په توګه، چې پر زړونو حکومت کوي او پر اميرانو سلطنت.

په لومړني قدم کې په حالنامه کې موږ د بايزيد له داسې شخصيت سره مخامخ يو، چې ځوان، حساس، بااستعداد او د ملکونو سير و سفر يې کړی دی. هند او سمرقند يې ليدلي دي، د وخت له مروجه علومو سره مخامخ دی. په داسې چاپېريال کې راپورته شوی، چې په هغه کې پيري او مريدي رواج ده. هر څوک او هر انسان د يوه ايډيال په لټه کې دی. د کامل پير له لوري عالي روحاني مقام ته ځان رسول، د هر انسان ايډيال دی. پير روښان نه خو د يوې بېوزلې او نه خو د ډېرې بډايې او حاکمې کورنۍ شخصيت دی، بلکې په داسې منځنې حالت کې موقعيت لري، چې هم بايد ښه ژوند وکړي او هم بايد نوم او نښان ولري. هغه په

انتخـــاب کـــې د مـــال او رياضـــت پـــه برخـــه کـــې د مـــال او سـوداګرۍ چـاره پرېـږدي او د رياضـت لاره غـوره کـوي. د هغـه لومړنی عـداوت د مـال او متـاع پـر مسـاله د خپـل پـلار او ورور يعـنې شـېخ عبـدالله او يعقـوب سـره پيـدا کېـږي او لـه دې فکري او رواني ثنويت څخه هم ځان ژغوري:

"وويـل شـيطان يـا بايزيـده! وګـوره، چـې عبدالله سـتا پـه حـق کـې څـه وکـړه؟ لومـړی يـې سـتا مـور تـه طـلاق ورکـړه او پـه کوچنيـوالي کـې يـې لـه مـوره جـلا کـړې. د فـاطمې لـه لاس لانـدې وې او دويـم ځرنګـه، چـې قـرآن دې پـای تـه ورسـاوه، د شـاګردانو مېلمسـتيا او د اسـتادانو هدايـه يـې ورنکـړه... دريـيم د خداداد لـور سـتا پـه نـوم وه، هغـه يـې بـل چېـرې ورکـړه. څلورم دا چـې تـه يـې تجـارت تـه وګومـارلې، چـې سـتا د کـړاو لـه لارې زيـات مـال کـور تـه راغـی او د ويـش پـه وخـت کـې يـې زيات مال له تانه غصب کړ".([1])

خـو بايزيـد پـه همدغـه ډول دوه ګـونې فکـري حالـت کـې، چـې لا د لارې د غـوره کولـو پـه فکـر دی، پـه يـوه غـره کـې لـه يعقـوب سـره يوځـای کېـږي، يعقـوب ويـده کېـږي او د هغـه پـه وجـود کـې د بـدۍ وسوسـه، يعـنې شـيطان هغـه دې تـه رابـولي، چـې د يعقـوب د وژلـو پرېکـړه وکـړي او هغـه لـه ګـړنګ نـه وغورځـوي، خـو د هغـه پـه ځـان او روان کـې د نيکـۍ وسوسـه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۲۷ مخ.

پیاوړې ده. هغه له دې لارې ژغوري او ورته وايي:"دا کار د کولو نه دی. که څرګنده شي، يو خو بدنامي ده، په دنيا کې د خدای بنده ګان به ووايي، چې د شيخ عبدالله زوی د ملا ابراهيم، سراج الدين او چراغ الدين له پشته وو د دنيا د مال په خاطر يې خپل ورور په ناحقه وواژه."([1])

د سارتر په قول د انسان په هستۍ کې يو د علوهيله ده. انسان غواړي په نهايت کې له ټولو لوړ وي، که دا نظر په کلي ډول د منلو نه وي، نو د ځينو غير عادي انسانانو په باب، چې خاص فکري او رواني امتيازات لري، بايد ووايو.

کله چې له بايزيد روښان سره د وخت د يوه روښانفکر او مستعد انسان په توګه مخامخېږو، هغه په لومړي قدم کې داسې څوک وينو، چې د لوړو ايډيالونو د لرلو پر خاطر په ټولو کوچنيو او ټيټو بارکو پښې ږدي او ترې پورته خيږي. کېدای شي هغه ته دغه ډول تېرېدنو او ګذشتونو دا وس ورکړی وي، چې رب النوع ته د ځان رسولو په خاطر په کې د "ځاني" رب النوع فکر پيدا شوی وي، چې په وروسته څپرکو کې په دې ټکو ښه بحث کېدای شي.

بايزيد په خپل فکري سفر کې له واحد ذات سره د وصال په نيت سفر پيلوي. هلته کلمه په جهر وايي او بيا ورته الهام کېږي، چې ورو او په زړه کې يې ووايي او بيا ورته غيبي

---

[1] هماغه اثر، ۲۸ مخ.

آواز کېږي، چې په خفي ذکر مشغول شه، نو له درې څلورو کلونو وروسته پر کلمه باندې د هغه ایمان او باور پخېږي. د قرآن او احادیثو په رڼا کې هغه غېر معدوم وینې او حق موجود:

"ای د آدم زویه! وګوره ماته، چې زه له تا سره یم او ته له ما سره. یعنې زه په تا کې یم او ته په ما کې او زه په هرڅه کې په خپل ذات سره ژوند وینم او هرڅه ...او وي به د خپل موجود له وجوده یې وینم".([1])

بایزید د سیر و سلوک په پړاوونو کې الهامي آوازونه اوري، چې ذات باریتعالی څرنګه پېژني!

نوموړی څواب وایي:

"په هر طرف په هرڅه کې، چې ګورم د خپلې هستۍ د زړه په سترګو تا وینم او له څه، چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړیو کې ستا له وجوده یې ګڼم".([2])

له یوولسو کالو وروسته چې بایزید روښان د وحدت مقام ته رسېږي او حق تعالی ورته کشف کېږي، له حضرت عزت نه ورته آواز کېږي، چې: اسم اعظم ووایه، چې د توحید مقام دې ثابت شي، ځکه چې د معرفت، قربت او وصلت په مقام کې توحید ثابت نه و، نو له هغه وروسته چې یې له هرڅه اواز اورېده، له هغه نه یې اسم اعظم اورېده.

---

[1] هماغه اثر، ۴۵ مخ

[2] هماغه اثر، ۵۰ مخ.

د اسم اعظم له اسرارو تر خبرېدو وروسته بايزيد ته الهام کېږي، چې خلک دعوت کړي او هغو ته لارښوونه وکړي او مريدان پرځان راټول کړي.

"بعد از چند روز دو کس از ياران و محبان پير دستگير آواز شنيدند که ای محبان! بايزيد را بعد از اين بنام مخوانيد ميان روشان و يا پير و روشان بگوئيد".([1])

بايزيد خپله دنده بولي، چې د خدای مخلوق څلورو اساسي ټکو ته متوجه کړي:

- خلک د اسلام چارو ته سيخ کړي.
- له غفلته يې منع کړي او د حق تعالی په ذکر مشغول شي.
- له جهالته يې وژغوري او د توحيد علم ته يې راوبولي.
- له ناوړه خصلته او بده خويه يې منع کړي او نېکه لاره ورته وښيي.

په دې ډول بايزيد روښان د يوه عارف او صوفي په توګه خلک دعوتوي. وګړيو ته لارښوونه کوي، هغوی له شرک ژغوري او د توحيد لارې ته يې سموي. هغه د خپل سير و سلوک اته مرحلې تاکي (چې وروسته به پرې خبرې وشي) او خپلو پيروانو ته د هغو د عملي کولو هدايت او لارښوونه کوي.

خو بايزيد يو مبارز او مجاهد هم و، هغه وايي:

---

[1] هماغه اثر، ۱۱۵ مخ

"یعني دشمني نادار یا توانګر، و دشمنی مرد نادان با مرد دانا، و دشمن مرد بد کار با مرد نیکو کار، طبیعی است که هرگز تغییر نگردد."([1])

نوموړی خپل پیروان ښي لاري، عدالت او له ظلم سره نه پخلا کېدني ته رابولي او د خواوشا سیمو امیرانو، حاکمانو ته هم خپل خلیفه ګان او داعیان لېږي.

"و به طرف قندهار خلیفه مودود فرستاد. چون در ملک قندهار رسید در قبایل کاسی تشریف برد."([2])

حالنامه وایي، چې په قندهار کې د کاسي قبایل ټول د پیر روښان مریدان شول او پر هغو سربېره شینوارو، مومندو او صافیو، د هغه پېري ومنله او د برېخو له قبیلې ته یې علي د خلیفه په توګه وټاکه. په قندهار کې د پیر روښان د خلیفه له ورتلو وروسته مغلي حاکم ته چا راپور ورکړ، چې یو خوک روښاني شوی دی او خپله وربره یې د جلال الدین زوی ته ورکړې ده. تر هغه وخته لا نجلۍ د تره کړه وه، چې هغه جابر حاکم نوموړی غواړي، بندي کوي یې او پړی ورته په غاړه کې اچوي او شکنجه کوي یې، چې هغه نجلۍ ماته راکړه.([3])

دا یوه واقعه مو ددې لپاره ذکر کړه، چې له یوې خوا د

---

[1] هماغه اثر، ۱۰۷ اثر.

[2] هماغه اثر، ۳۶۱ مخ

[3] هماغه اثر، ۳۶۵ مخ.

روښاني غورځنګ د سازمان د پراخېدو مانا لري او له بلې خوا د مغلي حکمرانانو مخالفت ورسره جوتېږي او له بلې خوا پير روښان اکبر مغلي پاچا ته هم خليفه دولت لېږي. "...
خليفه دولت خان را با کتاب (صراط التوحيد) پيش اکبر پادشاه فرستاد. چون خليفه پيش اکبر پادشاه رفت و کتاب (صراط التوحيد) پيش نمود، چون اکبر پادشاه صراط التوحيد را ديد، فرمود که من شيخ را به پيرى قبول کردم و هر خدمت که بفرمايد، به جا آرم. بعد چيزى هديه براى پير دستگير فرستاد، خليفه را خلعت بخشيد."[1]

دغه راز يو خليفه بدخشان ته استوي. "بعد خليفه يوسف را با رسالهء فخرالطالبين به بدخشان پيش ميرزا سليمان فرستاد... بعد ميرزا سليمان کتابت، و اسب و يک پوستين به خدمت پير دستگير فرستاد و در آن کتاب مرقوم بود که مرا يکى از طالبان و مريدان خود بدانيد".[2]

دغه راز نور خلفاء هندوستان، بلخ او بخارا ته هم استوي. د حالنامې په قول:"بعد خليفه ارزاني را بسوى هندوستان مرخص نمود تا خلق الله از وى معرفت ذات و علم توحيد حاصل نمايد و بعضى خلفا را بسوى بلخ و بخارا فرستادند. تا مردم را دعوت نمايند و بسوى علوم توحيد راغب سازند و الحال نيز در آن سرزمين خلق و

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.

[2] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ.

مریدان پیر دستگیر قدس سره هستند".([1])

د پیر روښان د خلفاو له لېږلو او د پیر او هادي په توګه د هغه له منلو څخه جوتېږي، چې ورو ورو د هغه د معنوي نفوذ او روحاني سازمان ساحه پراخېږي. د هغه د نفوذ د ساحې په پراختیا سره زیات متنفذین او امیران د هغه دعوت نامې قبلوي. د وخت حکومت او محلي حکومتونه د ځان لپاره ساحه تنګه ګوري. د حالنامې مولف په ډاګه کوي، چې مغلي کوچني حاکمان له بایزید روښان سره له دې لامله مخالفت کوي، چې هغه "د پښتنو پیر" دی او د مېرزا حکیم وزیران دا خبره په څرګنده وایي، چې:"که ما پس از این به حضرت عرض کرده بودیم، که شیخ (منظور تري روښان دی) کی روا خواهد داشت، که ما مردم افغان را در قید آریم و اسیر سازیم".([2])

ددغه تضاد له راپیدا کېدو څخه یعنې د روښانیت او مغلوالي تضاد د شخړو د پیلامې سبب کېږي. همدغه پړاو دی، چې بایزید پکې د یو قلندر او درویش په توګه نه، لکه څنګه چې وایي:"الحاال، ای عزیزان از بهرمن دلگیر نشوید و دل را پریشان مدارید، من مرد قلندر ام در این شهر چیزی نمی ماند و هر جا که بروم ملک خدای تعالی است..."([3])

---

[1] هماغه اثر، ۳۷۵ مخ
[2] هماغه اثر، ۳۸۱ مخ
[3] هماغه اثر، ۲۳۵ مخ

بلکې د يوه داسې شخصيت په توګه، چې د توحيد تر توغ لاندې او په سيوري کې حرکت کوي.

نېکي او بدي سره دښمنه بولي، ظلم او مظلوميت، جهل او پوهه سره نه پخلا کېدونکې بولي او په همدې جدوجهد کې بندي کېږي او کابل ته بېول کېږي. مېرزا حکيم دهغه استدلال اوري، له قاضي خان سره يې بحث ته کېنوي او تر مباحثو وروسته سرلوړی راوځي. مېرزا حکيم د هغه مريد کېږي، حالنامه وايي:

"چون وزيران و اميران ميرزا حکيم از ميرزا چنين شنيدند جمع شده عرض نمودند که رعيت و محکوم ما مردم افغان است و هميشه با ايشان جنگ و جدال داريم و فرزندان ايشان را به بند مى آريم و از ايشان خراج ميستانيم چون ميرزا مريد شيخ شد، کى روا دارد که از افغانان خراج ستانيم و يا فرزندان ايشان در قيد آريم الحال بودن ما درين سرزمين ممکن نيست، ميرزا مايان را رخصت نمايد."[1]

ميرزا حکيم د افغانانو او حاکمانو د جنګ پيل په خپلو سترګو ليده، ناچاره شو او شيخ (بايزيد) ته يې وويل، ته په دغه قوم کې څه کوې، دا داسې طايفه ده، چې اودس او غسل او جنابت نه پېژني، نو ستا قدر به څه وپېژني، له تا به څه ګټه واخلي، خو کله چې بايزيد روښان د ميرزا حکيم

---

[1] هماغه اثر، ۳۴۱ مخ

PDF Compressor Pro

خبرې واورېدې، ويې ويل:"زه خداى تعالى په همدې قوم کې پيدا کړى يم او پر داسې عالم باندې، چې د هغې وارث دى، ورته لازمه ده او پرې امر دى، چې بې لارو ته لاره وښيي او جاهل عالم کړي."[1]

حالنامه ليکي:

"خداى تعالى دوه خزانې له افغانانو پټې ساتلې وې. يوه خزانه يې د توحيد علم دى، چې له افغانانو پټ و او خداى تعالى د پير روښان له برکته هغو ته ښکاره کړه او بله خزانه هم د موسيقۍ خزانه ده، چې د مير فضل الله ولي د خليفه حاجي محمد له[2] برکته افغانانو ته کشف شوه، ځکه افغانانو به په غنجکين (غيچکې) ستار اچاوه او واهه به يې او په رباب يې پنځه تاره په سرمده (سرنده) يې دوه تاره اچول او دوه تار يې ورته ويل، خو د حاجي محمد د زده کړې له برکته په سازونو کې يې زيات تارونه واچول او نوې نوې نغمې يې جوړې کړې، خو خو اکثراً دغه نغمې د نڅا لپاره او غير ملايمې نغمې وې، خو ځرنګه چې دغه سازنده ګان د روښان مريدان شول او د روښان د خبرو او صحبت له برکته يې سرودونه او نرمې نغمې جوړې کړې او شپږ مقامه يې جوړ کړل، چې يو يې ناسري، دوهم يې پنځه پردې، درېيم يې څلور پردې، څلورم يې درې پردې، پنځم يې د جنګ

1 همدغه ځای

2 همدغه اثر، ۳۵۹ مخ.

پرده، چې د جنګ په وخت کې به وهل کېده، شپږم د شهادت مقام.

او په دغو مقامونو کې ډېر بندونه او نغمې وهل کېږي او بل دا چې په افغانانو کې له دوه درې بيتو څخه زيات شعرونه، نه وو. "پير دستګير قدس سره به زبان افغاني قصيده ها و غزلها و رباعی ها و قطعه ها و مثنوی ها ساختند و از طفيل پير دستګير قدس سره فرزندان و مريدانش ديوانها ګفتند و دُرهای حقايق و معانی در آن سفتند و بعضی افغانان که مريد اين خاندان نبودند، چون شعر و کلام ايشان ديدند، تقليد و تتبع ايشان کردند. اما تقليد به تحقيق کی ماند و بينايان زنګی ورو مبی را از دور شناسند."(۱)

ج: د دبستان مذاهب په رڼا کې د بايزيد روښان عقايدو جاج

دبستان مذاهب، چې ځينې يې د ملا محسن فاني اثر بولي او ځينې څېړونکي يې د موبد شاه موبد اثر او د ځينو څېړونکيو په عقيده، چې وايي ددې اثر مؤلف په بشپړه توګه څرګند نه دی. په اسلامي فرهنګ کې د عقايدو او فکري جريانونو د مطالعې په برخه کې معتبر اثر ګڼل کېږي.

د ځينو څېړونکيو په عقيده، چې وايي د دبستان مذاهب مولف هم له اسماعيليه فرقې پورې اړه درلوده، خو په هر

---

[1] همدغه اثر، ۳۶ مخ.

صورت، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، دا دي چې په نوموړي اثر کې هم يو کوچنی فصل د روښانيانو په باب کښل شوی دی. ددغه اثر د مولف په قول، چې وايي:

"پدرم شاه بيگ خان رغون مخاطب به خان دوران ميان بايزيد را ديده بود."[1]

په دې ډول دبستان مذاهب په دغه کوچني فصل کې تر زياته حده د بايزيد روښان پر عقايدو او افکارو رڼا اچولې. د پورتني وينا له مخې، چې يادونه مو وکړه او هم د اثر ددغه برخې له محتوى څخه جوتېږي، چې د اثر مولف نسبتاً په بې غرضانه ډول د بايزيد روښان عقايد بيان کړي دي. له بلې خوا د مولف استناد هم تر حده په حالنامه باندې دی. نوموړی ليکي:

"... و از خرد ی باز اورا ميل به مبدا بود چنانکه پرسيدی که آسمان و زمين موجود است، اما خدای کجاست چون خواجه اسمعيل که از اقربای ايشان بود، در واقعه بيشتر شد برياضت پرداخت و جمعی از ارادت او منفعت ديدند بايزيد خواست مريد او شود عبدالله مانع شد..."[2]

دبستان مذاهب هم د حالنامې په څېر، خو لږ څه په اختصار سره د بايزيد د عقايدو بيان کړی دی، خو په دې توپير سره، چې د دبستان مذاهب د مؤلف خپله ليد توگه هم

[1] دبستان المذاهب، ۳۰۹ مخ.

[2] همدغه اثر، ۳۰۴ مخ

بریښي. په دې مانا، چې وايي له ابتدا څخه د هغه میل او غوښتنه له "مبداء" سره وه. يعنې هغه څه، چې په وروسته لر. څه فلسفي بحث کې پرې رڼا اچولای شو. دبستان مذاهب زياتوي:

"حکم شد به بایزید که بگو رایتک و عرفتک بک و حق با او گفت فضوح الله ینا هون من فضیح الاخره استعجلوا به الحسنه و لا تستعجلوا بالسیه.

خداوند با او سرود...

بایزید در مانداگر نماز میگذارم مشرک میشوم و اگر نمیگذارم کافر. پس فرمان رسید که نماز انبیا گذار پرسید که آن کدام است. حق تعالی فرمود صفت معبود بود پس ان صلواة اختیار نمود."([1])

دبستان مذاهب د بایزید د نبوت د مسالې یادونه هم په ډېر صراحت سره کوي:" حق تعالی اورا به نبوت برگزید و به پیغمبری دست گرفت".([2])

خو د دبستان مذاهب مؤلف ددغه خبرې یادونه د اخوند درویزه او نورو مؤلفانو په څېر نه کوي، بلکې په داسې لهجه او صراحت يې وړاندې کوي، لکه پخپله چې هم په دې معتقد وي، خو حواله يې بيا هم حالنامه ده.

دبستان... هم د بایزید پر ضد د هغه د مخالفینو د

---

[1] ایضاء، ۳۰۵ مخ

[2] ایضاء، ۳۰۵ مخ

اعتراض یادونه کوي. وایي چې د هغه مخالفینو بایزید ته وویل، چې حق تعالی پر تا امر کړی دی ووایه، چې ماته جبراییل راځي او زه مهدي یم، خو خلکو ته کافر او بې لارې مه وایئ. دبستان مذاهب بیا هم دا خبره تکراروي، چې هغه خپل ځان نبي باله او خلک یې ریاضت او لمانځه ته دعوتول، خو لوری یې نه ښوده. زیاتوي:

"فرمود غسل با آب حاجت نیست چه همین که با درسید تن پاک میشود چه چار عنصر از مطهرات است و گفت هر که خدا را و خود را شناسد، آدمی نیست و اگر موذی است حکم گرگ و پلنگ و مار و کژدم دارد، پیغمبر عربی گفته اقتل الموذی قبل الایذا و اگر نیکو کار و نماز گذار است حکم گاوو گوسفند دارد کشتن آن جایز است. بنا برین مخالفان خود شناسی را کشتن فرمود چه اینها حیوانانند اولئک کالانعام بل هم اضل و گفت.

هر کس خود را نشناسد و خبر از زنده گی جاوید و حیات ابدی ندارد، مرده است و حال مرده که وارثان آن چنین مرده باشند، به زنده گان رسد، بنا برین نیز حکم بر قتل نادان کرد و اگر هندو را خودشناس یافتند، بر مسلمان ترجیح میدادی او با فرزندانش مدتها راه میزد، اموال از مسلمانان وغیره ستده، خمس اموال در بیت المال میداشت چون حاجت شدی بر اهل استحقاق قسمت کردی و او و فرزندانش همه از فسوق مجتنب و از زنا و از اعمال

ناشایسته و از بردن مال موحد ان و ستم بر یگانه نینان به کران بودند..."([1])

دبستان... له هغه وروسته، چې د بایزید روښان د آثارو یادونه کوي، دا هم څرګندوي، چې: "گویند حق با او بی میانجی جبرئیل سخن کردی."([2])

په دې ډول په دبستان مذاهب کې هم په ډېرو لنډو عباراتو سره د بایزید روښان د عقایدو اندازه لګول شوې ده. ددغه مطالبو د څېړنې په رڼا کې د بایزید روښان د شخصیت په باب څو فرضیې مطرح دي:

- بایزید روښان د نبي او هادي په توګه.
- بایزید روښان د واجب الوجود د مدعی په توګه.
- بایزید روښان د اسلامي متصوفینو او عارفانو په لړ کې د یوه عارف او متصوف په حیث.

موږ د بایزید روښان د وخت د اصلي او هم د فلسفي پوهنو او عرفاني-تصوفي تعلیماتو په رڼا کې په دې باور یو، چې د بایزید روښان د څو اړخیز شخصیت تحلیل او شننه تر ځینو حدودو پورې امکان لري. د پورتنیو مواردو په باب وڅېړل شي، څکه یادې شوې فرضیې، کله د نړۍ د نورو متفکرینو او فلاسفه وو په تېره د معاصرو سترو لیکوالو په آثارو کې هم وینو، چې په همدې فصل کې پرې رڼا اچوو.

---

[1] ایضاء، ۳۰۸ مخ.

[2] ایضاء، ۳۰۹ مخ

PDF Compressor Pro

د: د بایزید روښان د شخصیت روانـــي او انفسي اړخ:

" ته لومړی ووایه، چې خوب دې لیدلی دی، چې بیا زه ووایم ته څوک یې".
قاف: تعبیر خواب و بیماری های روانی.
فروید_۵۹ مخ

حالنامــه د بایزیـد روښــان د عرفــاني او معنــوي شخصــیت زیــات اړخونــه بیــانوي. نومــوړی اثــر پــه ناخودآگــاه او نــاخبره توگــه د بایزیــد د ځینــو ســایکولوجیکو او روانــي غوښتنــو اړخونـه هـم څرگنـدوي، چې پـه عمـده توگـه د هغـه د خوبونـو پـه ترڅ کې ځینې ټکي جوتېږي.

لــه بلـې خــوا پــر خوبونــو بانــدې اعتقــاد او د خوبونــو انگېــزو تــه پاملرنــه د بایزیــد روښــان لپــاره ټــولنیز فرهنگــي بنســټ هــم لــري او هغــه لــه یــوې خــوا د پښتنــي عنعنــوي ټــولنې موجودیــت، اســلامي فــرهنگ او د وخــت لاســبرى ټــولنیز روان و، چــې مــوږ دمخـه پـه لومـړي فصـل کـې ورتـه گوتـه نیـولې ده. لـه بلـې خـوا پـه اسلامي فـرهنگ او د هغـه تـر اغېـزې لانـدې پښتنـي ټولنـه کـې، پـر شـیطاني او رحمـاني خوبونـو بـاور څـه لـږ مثالونـه نـه لـري، بلکـې پـه اسـلامي فـرهنگ او زده کـړو کـې پـه وار وار د حضــرت یوســف^ع، د حضــرت محمـــد^ص، او نـــورو ســترو شخصـیتونو د خـوب لیـدلو یـادونې شـوي دي، چـې مـوږ یـې لـه بیا څلي یادونې ډډه کوو.

پـر دې اسـاس بـې ځایـه بـه نـه وي، چې د څو تنو اروا پوهـانو

پـه تېـره د فرويـد او يـونګ د نظريـاتو پـه رڼـا کـې د بايزيـد روښان انصاري د ذهني دنيا دغه اړخ هم تحليل کړو.

د فرويـد پـه عقيـده، خـو بونـه يـوازې د مختلفـو حسـي تحريکـاتو نتيجـه نـه ده، چـې امکـان لـري يـوازې د يـوه ويـده انسـان لپـاره رامنـځ تـه شي، بلکې دا هـم بايـد ووايـو چې خـوب خپلـه ځـانګړې مانـا لـري او هغـه زمـوږ د بـاطني غوښتنـو، آرزوګـانو، انـديښنو او د ټـولنيز چاپېريـال د پېښـو انعکـاس دى. فرويـد دې نتـيجې تـه رسـېږي، چـې خـوب زمـوږ د شـعور لـه عملونـو څخـه يـو عمـل دى. خـوب پـه هماغـه وخـت او حالـت کـې، چـې د انسـان خطرنـاکې هـيلې او لـه جنايـت څخـه ډکـې غـوښتنې پـه بې ضـرره او ناڅرګنـده توګـه جبيـره کـوي او پرتـه لـه دې، چـې بـل چاتـه آزار ورسـېږي، خـوب ليـدونکى ارضـا کـوي. د خـوب ليـدونکي لپـاره د خـوب د حالـت دوام ورکـوونکى هـم دى. نوموړى زياتوي:

"دا خـوب دى، چـې د طلايـي هيلـو او زمـوږ د لـوړو او عـالي غوښتنـو د ترسـره کېـدو پـه خـاطر، چـې پـه واقعـي او وينبـه دنيـا کـې بـې تحقـق لـه درده ډک او خطرنـاک دى. مـوږ (آرام)، خوشـحاله او بـې لـه تشويشـه خـوب کولـو څخـه برخورداره کوي."([1])

هـدف دا دى، چـې د زيـاترو خلاقـو او سـترو شخصـيتونو

---

[1] فرويد، تعبير خـواب و بيمـاري هـاى روان. "ترجمـه:ايـرج پـور بـاقر"،(تهـران: انتشارات آسيا، چاپ دوم. ۱۹۶۳ع)، ۱۱مخ

هيلي او آرزوګاني د هغوی د ناخبره شعور له لارې پېژندل کېږي او څېړل کېږي. بايزيد روښان هم هغه ځلانده څېره ده، چې پر ظاهري او ځرګند شخصيت سربېره ډېره پياوړې او غني باطني دنيا لري.

کېدای شي په حالنامه کې چې کوم خوبونه ثبت شوي دي، د پښتني ټولنې د عنعنوي ځانګړنو په مقياس او دا رنګه د اسلامي فرهنګ ارزښتونو ته په پام سره، چې خوبونو ته خاص ارزښت ورکوي، د هغه د راتلونکي شخصيت د ودې، تکامل او بشپړتيا لپاره غوره رواني انګيزې ګرځېدلې وي. همدارنګه بايزيد روښان ته دغه خوبونه د راتلونکيو معنوي مقاماتو د حصول لپاره هم د الهاماتو سبب شوي دي.

په هر صورت مونږ د اروا پوهنې د څېړنو په ترڅ کې د بايزيد روښان د شخصيت په رغښت کې له دغه رواني اړخونو سترګې نه شو پټولای، نو ځکه څه ناڅه يادونې ته يې اړه ده.

په حالنامه کې د بايزيد روښان خوبونه په دې ډول دي:

ـ "بيان در آمدن خواطر ملکی در دل بايزيد قدس سره"([1])

ـ "خواب ديدن بايزيد قدس سره خضر عليه السلام را"([2])

ـ "بيان سبب نزول الهام بر بايزيد قدس سره و دانانيدن معنی کلمه..."([3])

---

[1] حالنامه، ۲۷ مخ.

[2] حالنامه، ۳۹ مخ

[3] حالنامه، ۴۲ مخ

ـ "خواب دیدن پیر دستگیر که در خانه من زنار دلران آمده اند."([1])

ـ "بیان سبب جمع آمدن منافقان که بایزید دیوانه شده است، باید بست تا به شعور آید."([2])

په دغه لنډ فهرست کې وینو، چې د بایزید د څرګند عمل او ظاهري چلندونو په څېر د هغه دننني او نفساني تمایل او رغبت هم زیات مذهبي او دیني دی. کله چې د نورو ادیانو او مذاهبو د سترو کسانو په باب ګورو، د بایزید نفاسیت هم له هغو سره د پرتلنې وړ دی او ان ځینې الهامي او هاتفي پیغامونه د خوبونو او خاصو رواني حالاتو له مخې راڅرګندېږي.

د مثال په ډول: د بنو اپریه (Benoit Perier) په نوم یو اروا پوه په خپله یوه رساله کې، چې نوم یې دی "خوب او د سترورو لیدلو په باب اټکلونه" او په ۱۵۹۸م کال یې خپره کړې، د خوبونو لیدلو په باب زیات څه لري. نوموړی د خوب لیدلو علتونه پر څلورو برخو وېشي.

د هغه په نظر جسمي ناروغي هم کېدای شي. چې ناروغ له سخت عاطفي انقلاب سره مخامخ کړي یا له هیلې، امید او یا وېرې څخه ورته یو حالت پیدا شي، بل علت د شیطان مکر او د هغه نفوذ او اغېزه ده، چې د مذاهبو یو رب النوع

---

[1] حالنامه، ۱۳ مخ

[2] حالنامه، ۱۶۲ مخ

یا مسیحي شیطان دا کار کوي. هغه لیکي:" انسان له هغه څه څخه، چې باید ترسره یې کړي او یا یې ترسره کوي، مخکې له دې چې خبر شي، شیطان ترې خبرېږي او شیطان د خوب په ترڅ کې هغه څه انسان ته ورښیي."([1])

خو هغه څه، چې موږ ته په زړه پورې دي، هغه د خوبونو څلورم علت دی، چې څېړونکي ښودلي دي، چې زموږ له موضوع سره هم رابطه لري او یا کېدای شي ارتباط پیدا کړي.

د بنواپریه په عقیده، چې یونګ ترې اقتباس کوي، هغه خوبونه څرګندوي، چې:"د خدای له لارې بنده ته الهام کېږي، د خوبونو ملکوتي علامه د هغو له مضمون څخه عبارت ده، په دې مانا چې دې خوبونو داسې مسایل روښانه کړل، چې علم پرې له فضل او الهي عنایت پرته امکان نه درلود. لکه د راتلونکي امکانات، د زړه اسرار او د ایمان رمزونه، خدای پخپله خپل بنده ګان ددغو خوبونو له اصالت څخه خبروي."([2])

نوموړی دا خبره هم واضح کوي، چې شیطاني خوبونه هم انسان له ځینو اټکلونو خبروي، چې انسان د هغه پر دروغو باور وکړي، خو دا چې کوم یو شیطاني او کوم یو رباني

---

[1] کارل ګوستاویونک، روانشناسی و دین "ترجمه، فواد روحاني" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)، ۶ مخ.

[2] ایضاء، ۶۰ مخ

دی، نـو د هغـه بپلـوالی سـخت دی، خـو لـه کومـه ځایـه چـې زمـوږ پـه وجـدان کـې یـوه رڼـا شـته، نـو د هغـې روښنایـی پـه مرسته یې موږ الهامي منشاء پېژندلای شو.

همـدا ډول کـارل ګوسـتاویونک پـه دې لـړ کـې د خوبونـو د ربـاني منشـاء پـه بـاب د یـو بـل ارواپـوه کاسپاریوسـر د خوبـو اټکل هم رانقلوي او لیکي:

"یـوازې هغـه خوبونـه الهـي منشـاء لـري، چـې د سـپېڅلي کتـاب پـه موجـب د اسـماني وحـي خاصـیت ولـري. دا ډول خوبونه هـر څـوک نـه ګـوري ان هغـه څـوک، چـې د وحـې او الهـام خـاص انتظـار هـم ولـري، بلکـې یـوازې د ادیـانو پـه لویـانو او پېغمبرانـو پـوري اړه لـري، چـې یـا د خپـل تصـمیم او یـا د الهـي مشیت پر بنسټ دا ډول خوبونه ویني..."(1)

د پورتنیـو ویـل شـویو ټکـو او مطـالبو پـر اسـتناد کلـه، چـې د بایزیـد روښـان د ځینـو خوبونـو الهـامي اوازونـو او مخصوصـو روانـي حـالتونو تـه ګـورو، هغـه د یـو عـارف، صـوفي، د وجـد او شـور جذبې خاونـد دی. لکـه چې وایـي: "لـه اولـه لـه مبدا سره د هغـه رغبـت" و، نـو د هغـه پـه نـیم ویـښ او نـیم آګـاه حالتونـه، د هغـه د خـوب حالتونـه لـه الهـامي خوبونـو سـره سـرخوري. حـال دا چـې پـه بحـث او خبـرو اتـرو او اسـتدلالونو کـې هـم هغـه د الهام له نزول څخه انکار نه کوي.

---

1 ایضاء، ۶۱ مخ.

د بایزید روښان له ټولو رؤیایي حالتونو څخه مهم او ډېر غوره هغه دی، چې نوموړی خضر علیه السلام په خوب کې ویني. دا د هغه د ژوند هغه حالت دی، چې له یوه نوي بدلون او انفسي انقلاب سره مخامخېږي. د حضرت خضر علیه السلام په لیدلو سره هغه په نوې روانې دنیا کې قدم ږدي او ځان له عادي بهیر څخه جلا کوي، سره له دې چې د بایزید روښان د خوب لیدلو دغه برخه په تفصیل سره په حالنامه کې راغلې، په دې ډول پیلېږي:

"چون روح جاری پیر دستگیر قدس سره در عالم مثال رفت دید که بزرگی روی بسوی قبله نشسته است و من از آن بزرگوار میگذشتم و آن بزرگوار فرمود که ای بایزید! از من بی حاصل میگذری. پس پیر دستگیر قدس سره گفت شما کیستید! آن بزرگوار فرمود من مهتر خضر هستم. پیر دستگیر گفت که مرا بر تو یقین است، اگر من میدانستم که تو خضر علیه السلام هستی من آمده قدم بوسی نموده از تو دعا میخواستم.

چون پیر دستگیر قدس سره برگشته قدم بوسی کرد گفت: که مرا دعا کن. خضر صلوات الله علیه فرمود که من ترا دعا نکنم و لیکن میخواهم که با من برادر دین شوی و دین خود با من شریک و برادر دین تو شوم. مرا دعا بکن که دعای تو مرا کافی است..."(١)

---

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

PDF Compressor Pro

دغـه حالـت ټـول پـه خـوب لیـدلو کـې تېرېـږي، خـوب لیدونکی[1] یا بایزید روښان یکې لـه خضر علیـه السلام سره پـه بحث او خبرو اترو کـې پر خپې ګناهګـارۍ لـه اعتـراف ثخـه پیـل کـوي، خـو مقابـل لـوری (خضرع) تینګـار کـوي، چـې لـه تـا سره د دیـن پـه ګډون کـې ماتـه کـوم زیـان او ضـرر نـه رارسـېږي. دا پـه واقعیت کـې د روښـان د روانـي تسـکین او پر خپلـه پاکـۍ بانـدې د بـاور د پیاوړتیـا ډېـره حساسـه مرحلـه ده، تـر هغـې چـې بایزیـد لـه بسم الله الـرحمن الـرحیم لـه ویلـو وروسـته لـه خضـر علیـه السـلام سـره د دیـن د شـریکولو خبـره کـوي او بالمقابـل خضـر علیـه السـلام لـه بایزیـد روښـان سـره د دیـن شـریکولو اعلام کوي، له دې وروسته وایي:

"پـس دل پیـر دسـتګیر قـدس سـره ګفـت: کـه امـروز کـرم فرمـایی و سـایه همـای خـود بخانـه مـن انـداز، اګرچـه میـدانم کـه بـه آب و طعـام حاجـت نـدارد امـا از طفیـل تـو دیګـران مسـتفید شـوند بهتـر اسـت. خضـر صـلوات الله علیـه قـول نمـوده بـر خاسـته همـراه ایشـان روان شـد. پیـر دسـتګیر قـدس سـره در دل اندیشـه کـرد کـه اګـر ایـن شـخص مهتـر خضـر صلوات الله علیـه است فبها و اګر کسی دیګر است سخن بود ګذشت..."[1]

بایزیـد پـه همدغـه حالـت کـې لـه زیـاتو شـکونو او تردیـدونو ثخـه تېرېـږي، هغـه پـه الهـامي او غیبـي ډول پوهېـږي، یـا

[1] حالنامه، ۳۹ مخ

پوهول کېږي چې له حضرت خضر علیه السلام سره یې ملاقات کړی دی، بیا په همدغه حالت (د خوب لیدلو په حالت) کې یوې چینې ته ځي او هلته ټول اوبه څښي، زیات وګړي ویني، خو د مینځو له لاسه له اوبو د بایزید روښان تنده نه ماتېږي، تر هغې چې حضرت خضرؑ د هغه له زړه پوهېږي او پخپله اوبه ورکوي او په همدغه اوبو د هغه بشپړه تنده ماتېږي. "پس مهتر خضر صلوات الله علیه گفت: الحمد الله رب العالمین از دست من بآب حیات سیراب شدی. بعد از خواب بیدار شد آه سرد بر آورد و گفت: کاشکی از این خواب زود بیدار نشدمی..."[1]

کله چې موږ د بایزید روښان د خوبونو په لړ کې د همدغه خوب مواد او عناصر وینو له هغو هم جوتېږي او د هغو له سمبولونو او پخپله د خوب له روان څخه، چې د بایزید خوب د هغه د کمال په لور یو فکري رواني حرکت دی. هغه پکې له ټول شک او تردید څخه تېرېږي او یو ډول روښانیت ته لاره پیدا کوي. له بلې خوا د اوبو څښل او هغه هم د حضرت خضرؑ له لاسه د هغه د بیا ځلي ژوند مانا ورکوي. اوبه د ژوند او حیات سمبول دی. یونګ پخپلو نتیجه ګیریو کې دې ته رسېږي، چې وایي:

"د خوبونو د تعبیر لپاره باید یوازې مواد غوره شي، چې

---

[1] حالنامه، ۴۱ مخ

په څرګنده توګه او محسوس ډول د خوب جزء دی. خوب خپل ځانګړي محدودیتونه لري او یوازې خپل ځانګړی شکل موږ ته وايي، چې ورپورې اړه لري او څه شی ترې موږ لیرې کوي."(۱)

پر دې اساس کله چې د پورتني خوب عناصر او اجزاء وینو، په هغه کې هم سمبولونه او فکري او رواني حرکتونه په څرګنده د بایزید روښان له عمل او مبارزې او هغو سره مطابقت لري، خو د هغه پر رواني او شعوري حالت باندې مذهبي او دیني فضاء ډېره په څرګنده رابلنه ده او دا یوازې د بایزید روښان په باب نه، بلکې د نورو مذهبي او رواني شخصیتونو په برخه کې هم صدق کوي. د مثال په ډول: د منځنیو پېړیو په کلیسایي لیکنو کې له دې خبرې انکار نه کېږي، چې امکان لري، یو خدايي نفوذ احیانا په خوب کې ظاهر شي، خو په دې برخه کې ټینګار نه دی شوی او طلب هم دا حق ځانته ساتلی، چې پر هره برخه باندې ویوهېږي، چې آیا هغه څه چې د خوب په صورت کې ظاهرېږي اعتبار لري او که نه...."سره له دې، چې کلیسايي تصدیقوي، چې ځینې خوبونه د خدايي منشاء لري، خو زیات تمایل نه لري، چې خوبونو ته جدي پاملرنه وکړي، بلکې حتی له دې عمل نه ځان ژغوري، پر دې اساس له دې څخه هم انکار نه کوي.

---

۱ کارل ګوستاویونګ، انسان و سمبولهایش. (ترجمه ابو طالب صارمی) چاپ دوم، ۱۳۵۹ (تهران، انتشارات امیر کبیر ۱۳۵۹) ۲۷ مخ.

چې امکان لري ځيني خوبونه د خدای له خوا د سيده الهام لرونکي وي."(١)

دغه راز حالنامه د بايزيد روښان د نورو خوبونو او رواني حالتونو په باب نور ټکي هم لري. د مثال په ډول له پلار سره د مال د تقسيم په باب هم د اثر په (٢٢) مخ کې يو خوب ويني، چې اوبه پر پټيو ورسموي او دوه تنه نور راځي او هغه يوې کندې ته ورسموي، خو د حالنامې مؤلف ددغه ساده خوب تفسير او تعبير هم بيانوي.

همدا ډول په يوه بل خوب کې، چې هغه هم ديني او الهامي منشاء لري او د يوې نسبتاً پېچلې مسالې حل له ځانه سره لري، هغه هم په زړه پورې دی. دغه خوب د بايزيد د پير د پيدا کولو په باب دی. په دې ډول د نومورې خوب يوه برخه: "اما در آن ايام اين چنين کس يافت نميشد که در وی صفت پير بيابم تا مرا راه راست نمايد... ناگاه شبی أسمعيل پسر شيخ محمود و عمزادهء بايزيد قدس سره پدر خود را در خواب ديدي. ميگويد او را که در فلان طاق فلان کتاب است، در وی فلان اسم نوشته است. اگر آنرا بخلوت بخوانی، منفعت دين بيابی. چون خواجه اسمعيل از خواب بيدار شد، تفحص نمود و آن کتاب را يافت و در آن کتاب اسم اعظم نوشته ديد. خواجه اسمعيل فی الحال حجره

---

[1] يونګ. روانشناسي و دين، ٣٣ مخ

تاریک ساخت و در خلوت نشست و اسم اعظم آغاز کرد و شب بیداری اختیار نمود..."([1])

حالنامه د بایزید روښان د تره د زوی شیخ اسمعیل خوب رانقلوي. یعني هغه څوک، چې پر بایزید روښان باندې یې معنوي نفوذ درلود. په هر حال دغه خوبونه او یا الهامي حالتونه د حالنامې او په تېره د بایزید روښان د معنوي شخصیت او د غیب په اسرارو باندې د پوهېدو غوره او څرګند اړخ جوړوي او د پورتني حالت اقتباس او ثبت به هم د بایزید روښان د خوبونو لپاره یوه ذهني زمینه وي.

په هر حال! دا او داسې نور مطالب او مسایل په مجموع کې د بایزید روښان د انفسي او دنني شخصیت ښکارندوی او څرګندوی دی. فروید عقیده لري، چې د خوب ارزښت په داسې شرایطو کې، چې عقل پر حس او اراده غالبېږي او اوس یې وخت تېر شوی دی. په هماغه وخت کې یې ارزښت او اهمیت په اسانۍ د پوهېدو وړ و، ځکه چې په هغه دوران کې فلسفې تفوق درلود او نن ورځ طبیعي علومو دغه تفوق له منځه وړی دی. ځینو پوهانو خوب د ذهن یو ډول استقلال باله او ځینو هم د طبیعت په نسبت د حواسو له بنده ګۍ څخه خوبونه د روح خلاصون او ژغورنه بلله، خو د فروید په عقیده:"زموږ په دوران کې له

---

[1] حالنامه، ۳۷ مخ

عارفانو او زاهدانو پرته نور څوک ددغه ډول عقایدو پلویان نه دي."(١)

دا سمه ده، چې طبیعي او مثبته علوم به د خپلو معیارونو او پرنسیپونو پر بنسټ له دغه ډول مسایلو سره روغه جوړه ونه لري، خو موږ له دې هم انکار نه شو کولای، چې د انسان دننۍ او انفسي دنیا هم ډېره پېچلې او له رنګینیو ډکه ده او دغه پېچلتیا د رواني او د هغه د بېلابېلو حالتونو د راسپړلو او شننې په ترڅ کې څېړلای شو.

فروید د دوپرل یو عارف شخصیت عقیده په دې باب یادوي، چې یوازې بېداري او وینښه نه، بلکې خوب هم د متافزیکي دنیا د پوهېدنې په اسانتیا کې تر هغه ځایه، چې په انسان پورې اړه لري، ګټور عامل دی.

خوب د بېدارۍ او رښتیا د وخت د رواني فعالیتونو دوام هم بللای شوی او دا هم کېدای شي، چې هغه مقصدونه چې د ورځې په ترڅ کې یې پرې برې موندلی دی، لوری ورکړي. خوبونه د انسان شکایتونه، ستونزې رفع کوي او کېدای شي د شاعرانو او آهنګ جوړوونکیو لپاره د نویو الهامونو منبع شي.

په لنډ عبارت سره:" د غیب ویلو هغه قدرت، چې خوب ته منسوبېږي، د هغو مشاجراتو او خبرو اترو سبب شوی که ضروري باورونه پرې له مشکلاتو او شکونو سره مخامخ

---

[1] فروید، تعبیر خواب و بیماریهای رواني، ۵۸ مخ.

شوي پر ځای ده، چې په دې برخه کې له هر ډول نفي یا انکار څخه ډډه وکړو. ددې لپاره چې ددغه ډول قضایاوو رواني حقیقي توجیه امکان ډېر زیات دی."([1])

ددې برخې په پای کې کله، چې خپلې خبرې راټولوو او د نتیجې په توګه وغواړو څه ووایو، زموږ بیان بیا هم د بایزید روښان انصاري د عارفانه، صوفیانه شخصیت پر محور څرخي، د هغه "روان" او ذهني نړۍ د هغه تر ظاهري او څرګندې دنیا پېچلې ده او یا په بل عبارت د هغه ظاهري شخصیت د هغه د انفسي او دننیو بعدونو یوه "نیمه څرګنده" برخه ده. کله چې حالنامه ګورو او کله چې د هغه بحثونه او استدلال ته ګورو او یا د هغه نورو آثارو ته پاملرنه کوو، په ډاګه وینو چې موږ له یوه داسې شخصیت سره مخامخ یو، چې هغه دربدا او تمبدا نه مني، د هغه تن او روان د هغه جسم او روح له یو ډول هیجان، شور او جذبې څخه ډک دی. هغه په هرڅه او هره شیبه کې له اسفل څخه اعلی ته د "بدلون" او "کېدلو" په حالت کې دی.

د: بایزید روښان د یو عرفاني او فلسفي شخصیت په توګه:

په اسلامي تمدن کې دوه فکري جریانونه زیات د غور او تأمل وړ دي. دغه دوه جریانونه له فلسفه او تصوف دي.

[1] فروید، تعبیر خواب، ۵۹۰۰ مخ.

"پل نویا" د پروفیسور ارنالدز له قوله لیکي:

"د اسلامي نړۍ فلاسفه وو د واقعي مسایلو پر وړاندې له عجیب رندوالي څخه کار اخیستی دی. ددې پرځای، چې د هستۍ او ژوند د اسرارو په باب فکر وکړي، ډېر وخت یې په دې لګولی ، چې د ارسطو او افلاطون دا متن او یا هغه متن د ځان لپاره د فهم وړ وګرځوي."(١)

په اسلامي نړۍ کې فلاسفه په یو مجرد چاپېریال کې بند او د ژوند له واقعیتونو څخه ګوښې په فکر کولو بوخت وو. فلسفې په جامده او مجرده توګه د افلاطون او ارسطو تېر بحثونه تکرارول. پرته له دې، چې دا په نظر کې ونیسي، چې هغوی په خپله د یو ډول خاصو شرایطو پیداوار وو. په دې ډول د یوه پوه دا طرح په شرقي اسلامي نړۍ کې صدق کوي، چې:

"د فلسفې واقعي مسایل فیلسوف مطرح نه کړل، بلکې صوفي طرح کړل، د صدق او اخلاص مشکله لاره یې غوره کړه. فیلسوف د مسالې د حل لپاره د ارسطو او افلاطون پر وینا اتکا وکړه. فقیه د دیني ارشاداتو ظواهرو ته پناه یووړه، خو یوازې صوفي ځان ته مراجعه وکړه او د شخصي تجربې لاره یې غوره کړه."(٢)

---

[1] سید بهاوالدین مجروح "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم، ادب، شماره دوم (کابل: کابل پوهنتون، ١٣٥٥) ١٧ مخ

[2] همدغه ځای

خو په همدې لړ کې، چې کله د بايزيد روښان تصوفي او فلسفي ابعاد څېړو، مشکله به وي، چې هغه د خپلې زمانې او يا د هغه د ماضي له متفکرينو، فلاسفه وو او متصوفينو سره پرتله کړو. وينو چې کټ مټ هغه د هيچا په سلو کې سل پيروي نه ده کړې او نه يې د کوم متفکر او فيلسوف او صوفي تقليد کړی دی.

پير روښان د خپل وخت ډېر هوښيار او تېز فهم انسان دی. د درويزه په قول "اين ملعون مرد زيرک و تيز فهم بوده."([1]) دغه راز سيد تقويم الحق کاکاخيل د درويزه خبره په بل عبارت هم راوړي. ليکي:

"دا کم علمه خو ډېر ذهين بې مرشد صوفي په علم باطن او سلوک دواړو کې د يو خاص مقام او يو خاص انداز دعويدار و. دې کې شک نشته، چې ډېرو سختو رياضتونو دده په خوله او نظر کې يو خاص اثر پيدا کړی وو."([2])

په هر حال د بايزيد روښان تصوفي او فلسفي مطالعه مونږ د اسلامي مدنيت او شرقي ټولنې د يوه صوفي او متفکر په توګه څېړو:

عرفان څه شی دی؟ په واقعيت کې عرفان داسې پوهه ده، چې پر روحاني او نه تشريح کېدونکي حالت ولاړه ده. په دغه حالت کې انسان ته دا احساس پيدا کېږي، چې له مطلق ذات سره مستقيم او بې واسطه اړيکې پيدا کړي. دا

---

[1] اخوند درويزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۲۷ مخ.
[2] اخوند درويزه، مخزن (له) مخ

احساس البته روحاني حالت دی، حدود نه لري. داسې حالت، چې په هغه کې عارف مطلق ذات د برهان په وسیله نه، بلکې د ذوق او وجدان له مخې پېژني.

د زرین کوب په قول په یاد شوي حالت کې عارف داسې حالت لري، چې هغه نه بیانېږي. هغه څه، چې د نوموړي په وجدان کې دي، اندیشه نه ده، بلکې مجرد احساس دی. پر دې اساس د هغه حالت تر زیاته حده سلبي او منفي دی او هغه نه شي کېدای نورو ته تلقین او القاء شي. که څوک وغواړي دغه حالت تجربه کړي او پرې پوه شي، باید عرفان ته مخه کړي، عارف شي، تر هغه چې څوک عاشق نه شي، د عشق شور او جذبه نه لري، تر هغه چې څوک عارف نه وي، د عارفانو په حالت نه شي پوهېدای.

په دې ډول هغه څه، چې د عارف په دننني روان کې ګرځي، د هغه په نزد ادراک او معرفت دی او هغه د یو لړ حقایقو او واقعاتو حکایت کوي، چې له عقل او استدلال څخه اوچت مقام لري. دا حالت د عارف پر تن او روان خاصه اغېزه کوي او د هغه دنني ژوند ته ځانګړی رنګ ورکوي.

د معرفت دغه حالت په مسلمانانو په تېره په متصوفینو پورې اړه لري. سره له دې، چې هغوی د شریعت پیروي کوي، خو له خدای تعالی سره د مستقیم او بې واسطه ارتباط امکان ته هم قایل دي او هغه ته د رسېدو لپاره سلوک او ریاضت غوره کوي.

"مـــاکس هـــورتن د هنـــدوانو او برهمنـــانو د مـــذاهبو د عقايـــدو اغيـــزه پـــه تيـــره د حـــلاج پـــر خبـــرو او ځينـــو نـــورو متصـــوفينو لکـــه بايزيـــد او جنيـــد بانـــدې هـــم پيـــاوړې احســـاس کـــړې ده. هارتمـــان د هنـــدوانو اغيـــزې تـــه_ پـــر نـــورو عواملـــو سربېره_ زياتـه پاملرنـه کړې او دغـه نظريې د يـو لـړ قرائينو پـه مرسته هم تاييد کړی دی.

د فـونکرمر هنـدي او بـودايي عنصـر، چـې د نومـوړي پـه عقيـده جنيـد او بايزيـد(*) يـې مظهـر دي، خبـرې کـړې او بـل عنصـر يـې هـم ښـودلی، چـې هغـه مسـيحي رهبانيـت دی، چـې حارث محاسبي او ذوالفنون مصري يې مظاهر بللي دي.([1])

داکتر عبدالحکيم هم دا خبرې جوتوي. وايي:

"پـه دې ډول وينـو حـلاج، چـې د جنيـد پـه انـد يـو مجنـون و. لـــه بايزيـــد ســـره، چـــې ځيـــنې بـــې د فنـــاد طريـــق لومـــړنی اعلامـــوونکی بـــولي، بشـــپړ توافـــق لـــري او بايزيـــد (بايزيـــد بسـطامي) پـه دې دليـل سـره، چـې پـه داسـې خـاوره کـې لـوی شـوی، چـې لـه بـودايي افکـارو څخـه خـړوب شـوي او د نيروانـا له بودايي عقيدې څخه يې اغېزمن بولي."([2])

---

* مطلب ترې بايزيد بسطامي دی، چې د روښان کورنی هم ورته عقيدت درلود او د بايزيد روښان پلار د تبرک لپاره پر خپل زوی د بايزيد نوم کېښود.

[1] عبدالحسين زرين کوب، ارزش ميراث صوفيه، چاپ سوم، (تهران:امير کبير، ۱۳۵۳_ ۱۳ مخ.

[2] عبدالحکيم، عرفان مولوی، "ترجمه احمد مهدی"، (تهران، ۲۵۳۶) ۱۳۲ مخ

دغه راز د بايزيد روښان د سلوک او مقاماتو په پړاوونو کې هم دا حالتونه ليدلای شو.

ـ بايزيد روښان له هندي فرهنګ څخه په بشپړه توګه متاثر دی. هغه هند کې لوی شوی، زده کړې يې حاصلې کړي او هلته يې ژوند او تګ راتګ کړی دی.

ـ له بلې خوا هغه په خپل انفسي سير او سلوک کې داسې څرګند عارف دی، چې پر بې واسطه اوسېده پوهې (معرفت) باندې ايمان لري او د هغه لپاره تبليغ او تلقين کوي.

"يوه شپه، چې پير دستګير قدس سره ناڅاپه آواز واورېده، چې يا بايزيده! خپل معرفت بيان کړه، چې ما څرنګه پېژنې؟ ځواب يې ورکړ: يا بار خدايا په هر طرف، په هر څه کې، چې ګورم د خپلې هستې د زړه په سترګو تا وينم او له څه چې اورم ستا آواز اورم او هرڅه چې شته، په دواړو نړيو کې ستا له وجوده يې ګنم."([1])

بايزيد روښان هم سيده او مخامخ له حق تعالی سره خبرې او د زړه راز وايي. دی هم د نورو عارفانو په څېر د زړه پر پاکۍ او د وجدان پر آواز باور لري. د حالنامې مولف ليکي: "او د طريقت غسل د زړه تشول دي. د نفس او شيطان

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۵۰ مخ

له وسوسې او له ټولو ګناهونو ځان ژغورل."(١)

بايزيد روښان هم په خپل فکري او انفسي سير کې د ځينو متصوفينو په څېر له معمول چوکاټ څخه وځي. پر سننو او ټولنيزه مواخذه پښې ږدي، نوي مسايل رابرسيره کوي، په علم لدنی(*) يې باور خپرېږي او نوي فکري پراوونه

---

[1] علي محمد، مخلص، حالنامه، ٧٠ مخ

* علم لدنی: په فرهنګ لغات اصطلاحات و تعبيرات عرفاني کې په دې ډول تعريف شوی دی:

(علم لدنی علمی است که بنده از خدا آموزد بدون واسطه، ملک و يا پيغمبر به حکم (و آتينا فی لدنا علما) و علمی است که اهل قرب را به تعليم الهی و تفهيم ربانی معلوم و مفهوم شود نه_لدنی و علم يقين آنکه علم يقين_ بدلايل عقلی و شواهد نقلی و فرق علم ادراک نور ذات و صفات الهی است و علم لدنی ادراک معانی و کلمات از حق است بی واسطه بشر، آن بر سه قسم است: وحی، الهام و فراست.

انصاری گويد: مصطفی را علم يقين بود به خطاب لااله الا لله اورا از علم يقين با عين اليقين خواندند و آن که از عين اليقين او را به حق اليقين بردند.

علم اليقين استدلالی است، عين اليقين استدراک است، حق اليقين حقيقت است.

علم اليقين مطالعت است، عين اليقين مکاشفت است، حق اليقين مشاهده است، علم اليقين از سماع بود، عين اليقين از الهام رود، حراليقين از سبب بازرستن است.

حق اليقين از انتظار و تميز آزاد کشتن است.)

(سيد جعفر سجادی، فرهنګ لغات و اصطلاحات، ٣۴١ مخ)

مولوی يې علم عندالله هم بولي، چې مانا يې له علم لدنی سره يو شان ده.

علم الانسان خم طغرای ماست علم عندالله مقصد های ماست. (دفتر پنجم بيت ٢٥٨٧) دا عقيده، چې انسان د ځان دننه له منطق او حس څخه پورته د پوهې

طـی کـوي. د تـولنې د لاسـبري فکـري طـرز څخـه اخـوا ګـام اېښودلـو او هغـه د نـورو متصـوفينو او عارفـانو پـه څېـر تـومتي وي، څکه چې نوې ادعاګانې وړاندې کوي.

صـوفي د انسـان د شخصـيت.د کمـال پـه اړه د پیغمبـری او وحـې پرځـای بـل مفهـوم هـم کـاروي، چـې پـه مطلـق ډول د اهـل سـنت لـه آئـين سره مخـالف دی. پـه اسـلام کـې د پيغمبری ډېـره لـوړه انسـاني مرتبـه ده او خـاتم الانبيـاء[ص] يـې ډېـره بشـپړه نمونـه ګڼل کېږي.

لـه خـاتم الانبيـاء څخـه وروسـته د وحـې او نبـوت بـاب وتـړل شـو. لـه پيغمبـر[ص] څخـه وروسـته پـه هـره پېـړۍ کـې يـوازې عالمـانو او احيـاکوونکيو ددې حـق درلـود، چـې د خلکـو د زده کـړې او لارښـوونې چـارې پـر غـاړه واخلـي، خـو مسـيح او مهـدي[ص]، چـې د هغـو ظهـور د قيامـت د ورځـې د نـږدې والـي مانـا لـري، د وحـې د بـابونو تـړل د معنـوي اذهـانو لـه ژورو اړتيـاوو سـره مطابقـت نـه درلود، نو صوفيانو دا حکم ليرې وغورځاوه:

"زيـاتره صـوفيان لـه اهـل سـنت سـره د سـازش پـه خـاطر پـه ظـاهر کـې د اسـلام د پيغمبـر[ص] د رسـالت پـای تـه رسـېدو تـه

منشاء لري، چې د هغه ترلاسه کول د تفکر له لارې امکان نه لري او يـوازې د زړه د صافولو له لارې هر هغه څه چې د خدای جزء دي حاصلېږي، د صـوفيانو يـوه تېنګه عقيده ده. مولوی همدا عقيده په دې ډول بيانوي:

عقل دو عقلست اول مکسبی_که در آمـوزی چـو در مکتـب صـبی. (عقـل ديګـر بخشش يزدان بود_چشمه آن در ميان جان بـود... (عبـدالحکيم، عرفـان مولـوی، پاورقی ۱۱۱ مخ)

قایـل و، خـو بلـه عقیـده یـې راوړانـدې کـړه او هغـه دا چـې ولایت لـه نبوت څخه لـوړ دی. لـه کومـه ځایـه، چـې دغـه عقیـده همـدومره لـه کفـر ډکـه پـه نظـر راتلـه، نـو یـو بـدیعي تعبیـر یـې تـرې وکـړ، چـې د مسـلمانانو لـه نظـره د منلـو وړ شـي. وې ویـل، چـې: محمـد[ص] پـه خپلـه د نبـوت او ولایـت دوې خـواوې لـري، خـو دویمـه جنبـه یـې پـر لومـړۍ برتـري لـري. نبـوت دوې خـواوې لـري:"د خـدای خـوا او د مخلـوق خـوا حـال دا چـې ولایـت همـدا یـو اړخ لـري. یعـنې یـوازې د خـدای اړخ. یـوازې د خـدای اړخ لاس نسـبت دې تـه، چـې پـه عـین حـال کـې دواړو خـواوو تـه یـې نظر وي، بهتره او بې تکلیفه ده."([1])

پـه اسـلامي مـدنیت کـې شـیعه فـرقې دا مسـاله د پیغمبـر روحـاني وراثـت تـه پـه قایلېـدو پـه امامـت سـره حـل کـړه او هغـه څـه، چـې ځینـو امامـانو ځـان تـه منسـوب کـړل، هغـه لـه پیغمبـر څخـه وروسـته وتـړل شـوه. پـه اسـماعیله فـرقې کـې دا مسـاله ځـانګړې خصوصـیت لـري (چـې وروسـته پـرې مفصـل بحـث کېـږي) سره لـه دې، چـې پـه شـیعه فرقـه کـې عقیـده دا ده، چـې غایـب امـام ژونـدی دی او هـره شـېبه ددې ګومـان شـته، چـې بیـا راوګرځـوي او اسـماني ملکـوت پـر ځمکـه برقـرار کـړي. لکـه چـې دمخـه وویـل شـول امامـت پـه غلـو کـې د کامـل انسـان مفهوم لري.

---

[1] عبدالحکیم، عرفان مولوی، ۱۱۳ مخ

د انبیاء وو ټول صفات_له شریعت راوړلو پرته_ اولیاوو ته منسوبوي. د انبیاو ټولې ځانګړنې په بل ډول او نورو الفاظو او تعبیراتو سره اولیاوو ته منسوبېږي. ولي د خدای دوست دی او د هغه له خوا رالېږل شوی دی. ولي د کرامت خاوند دی او نبي د معجزې خاوند. ددې لپاره، چې د نبوت پر حریم تېری نه وي شوی، وحی د اولیاو و په مورد کې بل نوم غوره کړ. الهام یا د زړه وحې ونومول شوه. غزالي، چې هم د سنیانو ویاند دی او هم د عرفان، ددې نظر په درلودلو سره چې د نبوت علم د انسان د معنوي تکامل لوړه مرحله ده، مهم ګام اوچت کړ."

د بایزید په مباحثو کې هم په ډېر مهارت او زیرکۍ سره او هم په ډېر تیت پرک ډول دغه فکري اړخونه لیدلای شو. د مثال په توګه: ځینې محققین لکه عبدالقدوس قاسمي د درویزه له قوله څرګندوي، چې بایزید روښان د پیغمبرۍ مدعي هم و. ویل به یې، چې جبرییل ماته راځي او پر ما باندې وحې نازلېږي. خپل تصنیف خیرالبیان ته به یې الهامي کتاب وایه او ویل به یې، چې دا پر ما باندې خدای نازل کړی دی. نوموړی ددغه ادعا لپاره د دومهرونو نقش جملې دلیل راوړي. په دې ډول:

"سبحان الملک الباری، جدا کرد عالم نوری از ناری، بایزید انصاری."

ددې نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د خپلې خدایی مدعي و.

د بل مهر نقش دا و:

"بایزید مسکین هادي المضلین" نقش نه دا ثابتېږي، چې دی د پېغمبرۍ مدعی و.([1])

حالنامه لږ څه په تفصیل سره د بایزید روښان د نیول کېدو او د کابل مغولي حکمران میرزا حکیم ته د بیول کېدو جریان لیکي. کله چې بایزید روښان د میرزا حکیم په امر له قاضي خان سره بحث کوي، د روښان له خولې د پېغمبرۍ ادعا یا د محدودیت ادعا ردوي، خو له همدغه تردید څخه ځینې ټکي جوتېږي، چې د بحث وړ بریښي او په ناسیده توګه موږ ته د بحث وړ ټکي راخرګندوي.

"میگویم که هادي ام راه رسول الله علیه السلام را مینمایم و علی النبی (ممکن علم النبی وي) دانانم و مریدان را طریق توحید هدایت میکنم و از ظلالت و جهل و شرک باز میگردانم و حاسدان از روی حسد به جای هادی مهدی و به جای ولی نبی میگویند."([2])

دلته د بایزید روښان له خپل قول څخه دوه ټکي پوهېږو: یو دا چې دی هم د توحید لارښیي او هم د ولایت د درجې دعوه کوي. د ولایت مقام د اسلامي متصوفینو په نزد هماغه څه دي، چې موږ ترمخه ورته ګوته ونیوه او بحث مو پرې وکړ. خو کله چې دی خپلو مریدانو ته د توحید د لارې لارښوونه کوي، په خپله هماغه مقام کې دی، چې د "وحدت غسل" یې کړی دی.

[1] د همدغه مطلب لپاره وګورئ: اخوند درویزه، مخزن، ۱۲۵م مخ.

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۳۷ مخ

بایزید په فکري لحاظ دا پړاو ترمخه تېر کړی دی او د حق په صفت موصوف شوی دی. د حالنامې مولف (یا بشپړوونکی) لیکي:

"یا بایزید. مر ترا باید که غسل وحدت اختیار کنی و موصوف به صفت حق شوی. و آنکه در خواب دیده بودی که پیالهء پاکی مینوشم و تعبیر آن نفهمیده بودی الحال بشنو که پیاله پاک همین اسم اعظم مذکور است و از غسل پاک و منزه است".([1])

له قاضي خان سره له بحث او پورتني یادونې څخه د بایزید روښان د اعتقاد پټول جوتېږي، خو موږ بیا هم د بایزید روښان دیالوگ ته دوام ورکوو. هغه د قاضي خان د بلې پوښتنې په ځواب کې وایي:

"بعد پرسید که شنیده میشود که میگویی برمن وحی(*)

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۷۱ مخ.

* سجادي وحې په دې ډول تعریفوي: "ومایںطق عن الهوی ان هوالا وحی یوحی" وحې د نبوت له خواصو څخه ده او په دوه ډوله ده: یو الهي کلام او نبوي حدیث، چې ټول اقوال یې وحې ده او کلام یې د جبریل په وسیله د رسول په زړه کې ځای نیسي، خو ځینې نبوي احادث د جبریل له واسطې پرته راغلي دي او ځینې یې د جبریل د نزول په وسیله او ځینې یې نفث په وسیله نبي په زړه کې چې فرمایلي یې دي: "و نفث روح الامین فی ورعی" او د جبریل له تنزل څخه مراد. چې د روح الامین علی قلبه دا وحي الی عبده ما وحی "ته د هغه تنل دی له ملکي صورت څخه په بشري هیات کې او له نفث څخه د هغې مراد له غیب څخه. له حجاب څخه ماوراء د نبي زړه ته الهي وحې ده. له تمثیل څخه په بې واسطه ډول لکه. چې فرمایي: "قل انما انا بشر یوحی الی"

PDF Compressor Pro

مـی آیـد . پیـر دسـتگیر جـواب داد ، کـه غلـط میگوینـد مـن میفرمـایم کـه بـر مـن الهـام (**) میشـود و نـدای غیـب رحمـانی و شـیطانی چگونـه فـرق و تمییـز مینمـایی پیـر دسـتگیر قـدس سـره فرمـود کـه تمییـز میـان الهـام و وسوسـه و میـان نـدای رحمـانی و شـیطانی از دلیـل آیـت و حـدیث اقـوال مشـایخ میکنم..."(١)

همدارنګـه الهـام هـم پـه دې ډول تعریفـوي: الهـام پـه لغـت کـې د مطلـق اعـلام پـه مانـا دی او پـه شـرح کـې د خاصـې مانـا القـاء ده. پـه زړه کـې د فـیض پـه ډول لـه اکسـاب فکـر کولـو او استغاصـه څخـه پرتـه، بلکـې یـو غیبـي وارد دی، چـې زړه تـه لاره مومي. ځینې وایي په زړونو کې د خیر القاء ده.

الهـام د مبتـدیانو مقـام دی او لـه هوښیـارۍ څخـه لوړتیـا لـري، چـې کلـه پـه روحـي او سـماع تـه نـژدې حالـت کـې او کلـه د خوب په وسیله حاصلیږي او کله مشاهده کیږي.

بابا طاهر په شرح کلمات کې وایي:

" الهـام بـاطن تـه د خیـر او یـا د شـر القـاء تـه وایـي او د بنـده پـه زړه کـې د چـارو صـفت دی او هغـه څـوک، چـې د الهـام رڼـا یـې پـه زړه کـې وځلیـږي او غیبـي چـارې پـه هوښیـارۍ سـره وپیژني.

همدارنګـه پـه مثنـوي کـې پـر قـرآن بانـدې د وحـې اطـلاق

(فرهنګ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، ۴۸۵مخ.)

[1] ایضاء ۳۳۹ مخ

شوی دی او د وحي کتاب هم ورته له دې لامله وايي او هم يې الهام د غير انساني موجوداتو عامل او شامل گڼلی او کله هم وحي په غير انساني موجوداتو کې بولي."

هغه د قاضي خان د پوښتنې په وړاندې د خپل اثر د نزول مساله هم څرگندوي. وايي:

"... مردمان ميگويند که ميفرمايی که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است. جواب فرمود که آنچه مدعيان ميگويند خلاف است، زيرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خيرالبيان است، چهل البيان در آن مذکور است. چنانچه غوثيه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده."([1])

د پورتنيو اسنادو او مدارکو او هم د نورو زياتو څېړنو له مخې، کله چې د بايزيد روښان څو اړخيز شخصيت راوسپړو، دې ته اړ يو چې د نوې ساه پوهنې په رڼا کې د هغه فکري او سلوکي سفرونه مطالعه کړو. بايزيد د يوه وتلي او نتلي شخصيت په توگه سنت شکن او د نورو عرفاني شخصيتونو په څېر عصيانگر دی. هغه چاته د تابعيت غاړه نه ږدي او نه خو په موجوده زمان او مکان کې د تمېدنې صبر او زغم لري، نو ځکه هغه د يوه صوفي او عارف په توگه د شخصي او رواني تجربو لاره غوره کوي.

✵ ✵ ✵

---

[1] ايضاء، ۳۳۹ مخ

PDF Compressor Pro

بایزید روښان، د شخصي تجربې لاره او مقامات

د حالنامې له مطالعې او همدارنګه د بایزید روښان له نورو آثارو څخه جوتېږي. چې د هغه دشخصیت یو عمده اړخ تصوف او معرفت دی. په فکري او انفسي لحاظ هغه پر شخصي-رواني تجربه ټینګار کوي. نوموړی په خپل انفسي سیر کې له زیاتو پړاوونو وروسته د مسکین پړاو ته رسیدلی دی. هغه په دغه سفر کې د زمان پر دیالکتیک باور لري. (پرته له دې چې د دیالکتیک اصطلاح وکارول شي) هغه په زمان کې له خامۍ نه پوخوالي ته رسېږي او د خپل سلوک پړاوونه وهي.

په عمده ډول د بایزید روښان خیرالبیان او صراط

التوحید د هغه د رواني تجربې څرګندوی دي. هر صوفي او عارف او په تېره بایزید د خپل رواني سلامت د ترلاسه کولو لپاره له خپله ځانه پیل کوي او له ځانه مرسته غواړي او له بلې خوا خپل انفسی سیر د خپل کار د یو تخنیک او دسپلین په توګه کاروي او د همدغه فکري او رواني مېتود له مخې لوړو فکري پوړیو ته ځان رسوي.

له بلې خوا بایزید روښان هم په زمان کې له ټیټو پوړیو څخه لوړو پوړیو ته ځان رسوي. له محسوساتو څخه معنویاتو، له ظاهر څخه باطن، له خامۍ څخه پوخوالي ته او له کثرت څخه د وحدت په لور پرمخ ځي. د موضوع د ښې روښانتیا لپاره به بده نه وي، چې د بایزید روښان د اتو مقاماتو ذکر وکړو:

الف: د شریعت مقام:

د بایزید روښان په نزد دا هغه مقام دی، چې سالک پکې د اسلام پر پنځو بناوو پابند دی. د بایزید په فکري انفسي سیر کې د تفکر او تأمل لومړی پړاو دی. یا د خپلو تفکراتو د پیل پړاو دی. بایزید ددغه پیل اصول او پرنسیپونه په دې ډول څرګندوي:

" او بایزید! زه د طریقت ور و هغه ته پرانیزم، چې د شریعت په علم چارکا، د هغه پس وده و ته د طریقت پوهه وروبخښم د حقیقت ور وهغه وته پرانزم چې د طریقت په علم

چارکا. دغه پس یې د حقیقت له پوهې خبر کړم. د معرفت ور و هیغه و ته پرانزم چې د حقیقت په علم چار کار د غه پس د یگانه گي پېژند گلي ورونبيي. عيان."([1])

ب: د طریقت مقام:

د طریقت په مقام کې سالک هڅه کوي، چې په خپل ځان کې د پرښتو او صاف او د پیغمبرانو اعمال پیدا کړي.

دغه اعمال او صفات په خپل ذات کې د حق تعالی صفات دي. بایزید ته الهام کېږي او خیرالبیان یې څرگندوي، چې:

"راونبایه و ماوته تاریکي روشنايي له معنی په خپل فرمان او سبحان! او بایزید! کم عقلي، منکري، گناه، غفلت، جاهلي، ناداني، مې له خپلې تاریکی کړي دي. عقل، ایمان، جاروانه، نفته او یاد او علم مې له خپلې روښنايي کړي دي عیان."([2])

گورو، چې په دغه پړاو کې سالک په خپل انفسي سیر کې له دوو لارو سره مخامخېږي او په همدې مقام کې یې هغې لارې ته لارښوونه کېږي، چې هغه د نیکو صفاتو او د حق تعالی د روښنايي د لوري څرگندوی دي. نو کله چې سالک له دغه پړاوه تېر شي، په خپلې رواني لړۍ کې بل

---

[1] بایزید روښان، خیرالبیان (پېښور: پښتو اکېډيمی)، ۲۱۸مخ.

[2] ایضاء ۲۲۹ مخ.

مقام ته پورته کېږي، ړومبنی مقام نفي وي. دغه نفي په زړه پورې تکاملي او ديالکتيکي نفي ته ورته ده او د حقيقت مقام ته داخلېږي.

ج : د حقيقت مقام:

په دې ډول د حقيقت په مقام کې سالک هغه حالت پيدا کوي، چې د پيغمبرانو وي. خفي ذکر کول پکې دايمي مسأله ده او له دې لارې باطني صفايي (دروني سپېڅلتيا) ته رسېدل امکان پيدا کوي. د بايزيد په مقاماتو کې خفي ذکر ډېر ارزښت لري. د حقيقت له مقام څخه وروسته سالک د معرفت مقام ته رسيږي.

د : د معرفت مقام:

دا مقام د انبياړو د راز مقام دی. سالک په دې مقام کې د حق ديدار ته رسېږي. په هرڅه کې د ذات الهي جلوه لټوي او څلور شرطونه لري. سالک بايد دغه شرطونه پرځای کړي:

۱_ يعني نفساني غوښتنې بايد ترک کړي،

۲_ هېڅ ډول حرص ونه لري،

۳_ شهوت بايد پرېږدي،

۴_ طمع بايد هېڅ په ذهن او فکر کې ونه گرځوي.

سالک بايد له دغه شيانو په کلکه ځان وژغوري.

خيرالبيان ليکي:

"او بايزيد! د معرفت زده د يګانه ګی زده او چار يې هغه ده چې هر چار زما په حضوري کا ادميان."([1])

او په بل ځای کې راوړي:

"ګوره! په معرفت کې مقام د قربت د وصلت و د وحدت سکونت دی، په تا دې وي اعلام او عارف واجد مقرب واصل موحد مسکين وي عيان."([2])

په دې ډول که د هګل درې ګوني فکري مراحل په نظر کې ونيسو، نو د شريعت مقام د تېز (حکم) پړاو دی او د معرفت مقام له انتي تېز سره ورته والی لري. البته دا په فکري او رواني بهير کې مطالعه کېږي. له دغو مراحلو او پړاوونو څخه د معرفت مقام خاص ارزښت لري.

څکه د بايزيد په قول د معرفت په مقام کې د قربت، وصلت، وحدت او سکونت ته نژدې کېدل دي. يعني له کثرت څخه د وحدت پر لور فکري حرکت دی. په معرفت کې قربت حاصلېږي.

هـ : د قربت مقام:

په دې مقام کې يوازې د سالک غوږونو ته د حق اواز وررسېږي، د مخلوقاتو اوازونه ورته د حق تسبيحات ښکاري او د سماع په خوند هم پوهېږي. خيرالبيان دغه

[1] ايضا، ۲۵۳ مخ.

[2] ايضا، رر

فکري حالت په دې ډول ځرگندوي:

"گوره! هر علم زما له علمه دی، هر نوم زما له نومه دی، هر زور زما له زوره دی، هر اواز زما له اوازه دی، هر رنگ زما له رنگه دی، هره ستروي (لويي) زما له لويی ده، هر ښاپست زما له ښاپسته دی، هره تياره زما له تاريکی ده، هره روښنايي زما له روښنايي ده، هر قهر زما له قهره دی، هر رحم زما له رحمه دی، زه له هرڅه سره يو يم، په تا دې وي اعلام."(1)

و : د وصلت مقام:

سالک په دغه مقام کې خپل اوصاف هېروي، اورېدل، ونيول، تلل، هرڅه يې د حق تعالی په ذات وي، بې له خدايه بل هېڅ نهويني. د وصلت مقام داسې مقام دی، چې سالک لا پکې خپله هستي نه وي ورکه کړې.

ز: د وحدت مقام:

د وحدت مقام کې سالک خپله هستي فنا کوي، د بشريت اوصاف يې پای ته رسېږي او رباني اوصاف پيدا کوي. په دې مقام کې د خپلې هستی احساس هم خفي شرک دی. په دې ډول سالک پکې له شرک نه فارغ دی.

د هگلي مېتود له مخې ددغه مقام په ديالکتيکي نفي

---

1 ايضا، ۲۶۳ مخ

سره د فکري بهیر د سنتیز پړاو یعنې د سکونت پړاو ته رسیږي. په ړومبنیو پړاوونو کې هم دغه مېتود د انطباق وړ دی. بایزید روښان د خپل الهامي اثر خیرالبیان په حواله څو واري د خپل مسکنت مقام تثبیتوي. په دې ډول:

"گوره! آدمیان زما په هستی که(ې) دي، زما هستي ده په آدمیان. لکه کبونه په اوبو او اوبه په کبو کې، لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هستي په ما ژوندی دی آدمیان، په تا دې وي اعلام."([1])

آیا په دې ډول: " کب چې په اوبو کې گرزي مخ یې و اوبو ته شي هستي هر لور ته، چې و جاروزي مخ یې و هلته شي د آدمیان."([2])

بایزید په خپل انفسی سیر کې د ټولو مقاماتو تر نفي وروسته عالي پړاو ته رسیږي، د حق تعالی په مقام کې مسکنت اختیاروي. دغه وروستی پړاو په خیرالبیان کې په دې ډول څرگند شوی دی:

"گوره! زما خوښي ده، چې مې په یگانه گی وپېژني، چې وپژني بیا مومې زما حیاتي، بقایي، مال، ملک، توانگري، عزیزي، قراري، خوی راحت تر (و) به مسکین شي عیان."([3])

او یا په دې ډول، چې وایي:

---

[1] ایضاء، ۲۶۹ مخ

[2] ایضا، ۲۶۹ مخ

[3] ایضا، ۲۸۹ مخ

"گوره! ورمندن په سکونت کي په عارف مسکين هغه دی، چي له غبنتي قرار اوسي، نه دي غواړي زيات زما له حياتي له بقايي له مال له ملکه، نه دي غواړي ب(ې) زما له توانگری له عزيزی له قراري زما له خويه له راحت که غواړي هيڅ کله نه به مومي ته باور کړه په دا وينا، چي دی کلام."[1]

د مسکنت مقام د تفکر او انفسي سير له مخي د بايزيد وروستی او عالي پړاو دی، چي هغه ځان په هغه هستی کي محوه کړي، چي د هغه له شاه رگ څخه هغه ته نژدي دی. په دي مقام کي ددغه هستی او مسکين توپير مسکين لپاره شرک دی.

ح : د سکونت مقام:

په دي مقام کي د سالک روح آرام مومي، غوږونه، سترگي، پزه، هرڅه د حرامو له اورېدو، ليدو او بويولو نه فارغ وي، يعني بي له خدايه د هيڅ څيز احساس هم نه کوي. د سالک بدن که په ظاهر کي هرڅه کوي، اثر يي روح ته نه رسيږي. سالک ته حکم دی، چي تر مرگ دمخه ځان ووژني، روح يي په دي دنيا کي د بدن له قيده آزاد دی، بدن خو ځي او روح ساکن وي.

بايزيد، چي ځان ته مسکين ويل، ځان يي د سکونت د مقام ښبتن باله.

---

[1] ايضا، ۳۹۰ مخ

د معاصرې ساه پوهنې او فلسفې له نظره صوفي په خپلو مقاماتو او په خپل انفسی سیر کې د نفې او اثبات پړاوونه طی کوي، خپل ځان په "زه" او واقعي هستۍ کې احساسوي. د بایزید روښان په مقاماتو کې لکه، چې دمخه مو ورته ګوته ونیوله، د حقیقت په مقام کې د باطني (دروني) صفایۍ په لټه کې کېږي او د معرفت په مقام کې ړومبنی مقام نفې کوي.

انساني ځانګړنې نفې کوي، پر نفساني شهواني، طمع او حرص پښې ږدي او نفې کوي یې. د وحدت په مقام کې له کثرت نه تېرېږي او هرڅه واحدویني او د سکونت مقام په واقعیت کې هغه مقام دی، چې د هستۍ او نیستۍ ترمنځ موجودیت لري او هغه د هګل په قول د (کېدون یا شول) حالت دی. هګل وایي: "څرنګه، چې هستي او موجودیت په زمان کې واقع دي، متحرک او د تغییر په حال کې دي، نو اضداد او تناقضات په خپل نفس کې لري. حرکت له یو پړاو نه بل متناقض پړاو ته له تېرېدو بل څه نه دی، د دیالکتیکي حرکت عمومي نظري شکل له دې پرته بل څه نه دی. لومړی "د هستۍ" پړاو دی او دا د اثبات مرحله ده. دوهمه د "نیستۍ" پړاو دی، چې د نفې پړاو دی او دریمه د "کېدون یا شون" (شدن) مرحله ده، چې ترکیب یا د هستۍ او نیستۍ مرحله ده. په دغه لړۍ کې په دغه پړاوونو کې د اثبات او نفې له مراحلو د "شول" مفهوم راووځي. صوفي دغه مفهوم په خپله شخصي تجربه کې په غور سره درک کوي. دا داسې مفهوم دی، چې په زمان کې واقع دی.

د لویدیزې فلسفې او شرقي تصوف په رڼا کې د بایزید روښان مقام

په دې برخه کې اړه لرو څه د هګل د افکارو او شرقي تصوف په باب تأمل وکړو.

مهمه خبره دا ده، چې د هګل د معرفت بهیر په ذهني او فردي حدودو کې، چې له لاک څخه تر کانت پورې زماني حدود کې پاتې دي، نه متوقف کوي، بلکې د معرفت پر عیني تظاهر باندې (په مدنیتونو کې د روح د تصاویرو په صورت او وروسته د علم ترحده لوړوالي) کې ورته پاملرنه

کوي. دا هغه دنده ده، چې لږ تر لږه د "معرفت د تیورۍ" په وړاندې مطرح ده. یعنې د معرفت تاریخ په مشخص شکل په بېلا بېلو مدنیتونو کې لږ تر لږه د تحقیق وړ ده او په خپله سخت کار دی. مارکس وایي، چې په "هګلي انجیل" یعنې فنومنولوژۍ کې لومړی فرد پر (عاقل) شعور بدلېږي او له نړۍ سره د (معقول) محمول په توګه مقابل کېږي، چې د هغه په برکت ژوند او تاریخ د شعور په مختلفو مناسباتو کې د هغه پر محمول بدلېږي.

هګل د پدیدې او تحلیل له لارې غوښتل خپله فنومنولوژیکه پوهه ټینګه او مستدله کړي او خپل حکم، چې د "مطلق ایده" ټینګه ستنه وه، د مثلث پر اساس ورته بدلون ورکړي، تز، انتي تیز او سنتیز داسې شکل دی، چې په نابشپړه توګه د کانت او په بشپړه توګه په ذهني ایدیالېزم کې ریښې لري.

دا حکم په دې ډول دی:

۱ــ منطق،

۲ــ طبیعت (انتي تیز)

۳ــ دایده متحوله اشکال (د سنتز په ډول) مطلقه روح.

د هګل په عقیده دا "مطلق" روح دی، چې هرڅه د هغه نتیجه ده او د ټولو شیانو ترمنځ اړیکې د هماغه روح په واسطه امکان پیدا کوي. د غه جهاني عقل " یا "جهاني روح" (Wiltgeist) یا (مطلقه ایده) هغه څه دي، چې د نړۍ له

پیدا ینبت څخه یې دمخه موجودیت درلود او موجودیت یې د طبیعت په جهان پورې تړلی نه دی.

داسې ښکاري، چې د (مطلق روح) په باب د هګل عقیده، چې بې له شکه د هغه هدف تري خالق او واجب الوجود دی، دا دی چې دا ارواح په خپل "فیضان" سره په نړۍ کې "بدلیږي" او بیرته خپل اصل ته ورګرځي. د هګل دغه مفکوره یعنې د (فیضان) مفکوره د خدایي مبدا په ذهن کې ژوندۍ کوي. هګل "د فیضان"(*) مفکوره د آسماني عرفان او آسماني عرفان د قدس اکوستین او بیا هغه له فلوطین څخه اقتباس کړې ده. اړه ده دلته لږ شان ددغه متقابلو اثراتو په باب لږه رڼا واچوو.

وایې، چې "فلوطین" شرقي عقاید او فلسفه د هغه مسافرت په ترځ کې، چې ایران ته یې وکړ، زده کړل. ایران ته د فلوطین د مسافرت په باب ځینو مورخینو او له هغه جملې

---

* فیضان یا فیض په لغت کې تویدل، ورکول او د زیات باران په مانا، په اصطلاح کې په زړه کې د هغه امر القاء ده، چې د الهام په ډول په زحمت سره حاصلیږي. حق تعالی د فیض یا فیضان مبدا القدس او فیض مقدس.
فیض القدس: د ذات د اولیت پر اساس د هغه د تجلی مانا لري او د هغه ذات باطنیت څرګندوي.
فیض مقدس: هغه وجودي تجلی ده، یا د ځینو صوفیانو په عقیده آسماني تجلیات دي، چې د استعدادونو په مقتضی د ظهور موجب ګرځي او همدارنګه فیض واسطه، له مفهوم څخه هدف کامل انساني دی، چې د خلکو او حق ترمنځ واسطه دی.

مرحوم فروغي په خپل اثر سير حکمت کې کښلي:

"فلوطين په اسکندريه کې د امونيوس ساکاس په خدمت مشرف شو او له هغه سره د ملګرتيا له برکته يې فلسفه او عرفان زده کړل او ويې غوښتل، چې د ايرانيانو او هنديانو له حکمت سره آشنا شي. هغه ددې هدف لپاره د روم له امپراتور "ګرويانوس" سره چې د اردشير ساسانې له زوى، شاپور سره يې جنګ و، ايران ته راغلى و."(١)

د نوموړي اثر د ليکوالکې په قول د فلوطين نورو پيروانو هم ايران ته سفر کړى، چې د فلسفې په تاريخ کې ثبت دى. ددغو مسافرتونو په باب ليکي:

"امپراتور ژوستينان د نوي افلاطونيانو يوه ډله فلاسفه د بت پرستۍ له لامله د خپل حکومت له قلمرو ولېږل. دغه پوهان ايران ته راغلل او د انوشيروان د کسرې په دربار کې يې ډېر ښه هرکلى وشو.

د جند شاه پور سلطنتي مدرسه دوى ته ورکړ شوه، دغه مدرسه يو ځل بيا د فلوطين او د هغه د ملګرو تر ستنېدو وروسته بلې ډلې ته، چې فارس ته لېږل شوې وه، ورکړ شوه او په حقيقت کې د اسکندريې حوزه جند شاپور ته ولېږدول شوه".(٢)

---

[1] عميد زنجاني، تحقيق و بررسي در تاريخ تصوف. (تهران دارالکتب اسلاميه، ١٣٤٦)، ٦٧ مخ

[2] ايضاء

ددي ټکو له څرګندولو څخه زموږ هدف دا دی، چې لږ تر لږه څرګنده کړو، چې پر لویدیزه فلسفه باندې د شرقي فلسفې او تصوف پر اثراتو سترګې نه شو پټولای.

په دغه فکري جریانونو کې یو ډول ورته والی او مشابهتونه لیدلای شو. دغه ورته والی موږ په راوروسته فلسفي لیدتوګو او تصوفي ښوونځیو کې وینو. په هر حال اوس راځو اصلي مطلب ته.

د "برهمن" له نظره د ټولو موجوداتو منشاء واحده ده، څرنګه چې له اوره سپرغۍ الوځي، همدارنګه جزیي روح له کلي روح څخه منشاء اخلي او لکه څرنګه، چې د ټولو اوبو منشاء یو بحر دی، نو ټولې اوبه او باران که هر ډول دي، بېرته بحر ته ستنېږي.

په اسلامي فلسفه او عرفان کې هم "فیضان" لرغونی ماضي لري. شیخ اشراق هم په (غربت غرب) کې د روح دغه حرکت له یووالي څخه "بېګانه ګي" یا غربت ته تمثیل کړی دی. انسان له علوي نړۍ څخه، چې په شرق کې وجود دی، سفر پیلوي او په "سفلي" عالم ـچې په غرب کې یې هستي بولي ـ د تن په زندان کې بندي شوی دی. دغه مفکوره په شرقي ذوق او خلاقیت کې ډېرهستره سرچینه شوه، چې په شرقي عرفاني ادبیاتو کې یې ځای پیدا کړ. اقبال وایي:

نعره زد عشق که خونین جگری پیدا شد
حسن لرزید که صاحب نظری پیدا شد
فطرت آشفت که از خاک جهان مجبور
خود گری، خود شکنی، خود نگری پیدا شد
خبری رفت گردون به شبستان ازل
حذرای پر دلیان، پرده دری پیدا شد
آرزویی خبر از خویش به آغوش حیات
چشم واکرد و جهان دگری پیدا شد
زنده گی گفت که در خاک تپیدم همه عمر
تا از این گنبد دیرینه دری پیدا شد.

زیاتره صوفیان د "فیض اقدس" او "فیض مقدس" په باب خبرې لري. فیض اقدس یا ازلي قضا او د اشیاوو ثبوت دی، خو د هګل په نظر "مطلق روح" مشخص او عیني دی، د شعور په تحلیل سره روح خپل ځان کشفوي او د طبیعت، انسان او تاریخ ماهیت توصیفوي او د هغه د پراختیا او انکشاف په اثر تاریخ منځ ته راځي.

هګل وايي: فلسفي فعالیت د "حقیقت" د منځ ته راتلو سبب کېږي. هغه څه، چې دا حقیقت نفي کوي، خطا دی. خو هیڅ شی مطلقه خطا نه ده. د فکر حرکت مخ په وړاندې خپله ړومبۍ مرحله نفي کوي، خو دا نفي هم په مطلقه مانا نه ده، بلکې د تېر حالت رفع او ارتفاع ده یعنې خطا رفع کوي، خو د حقیقت مجموعه د نوې "ارتفاع" پړاو نه بولي.

په دې ډول فلسفه یو "تاریخي" او "نسبي" لید دی، ځکه حقیقت هر وخت د نوسان په حالت کې دی او د فلسفې تاریخ د حقیقت تدریجي او دایمي راسپړنه ده. په تاریخ کې او پخپله د کلي روح فعال ارخونه دي، چې مطلق روح واحد او یوازینی جوهر اساسي مقوله ده. ټول او هرڅه د هغه په لوري اړه لري او هغه ته بېرته ورګرځوي او یوازې یو روح دی، چې د ټولو شیانو څرګندوی دی. هګل هم په مونیزم (د نړۍ په یووالي) معتقد دی، خو اسلامي عرفان پر توحید عقیده لري، نو په دې ډول نتیجه اخیستلای شو، چې دا دواړه سره توپیر لري او د هګل مونیزم له عرفاني وحدة الوجود سره تشبیه کول یوازې د کار اسانول دي.

خو د مولوي دا نفي د یو عارف په توګه هم مطلقه نفي نه ده، بلکې د تېرو حالتونو نفي ده،چې وایي:

از جمادی مردم و نامی شدم
و زنما مردم ز حیوان سر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چه گویم که ز مردن گم شدم
بار دیگر از فلک پران شوم
و آنچه اندروهم نایدآن شوم...

د صوفیانو او له هغه جملې د روښان په افکارو کې همدا حقیقت یعنې په زمان کې د هستۍ موقعیت ډېر په زره

پـورې دی. کـه صـوفي لـه مقامـاتو خبـرې کـوي، پـه دې مانـا ده چې د زمـانې پـه پروسـه کـې خپـل موقعيتونـه او مقامونـه ويني او تجربـه کـوي. پرونـۍ ورځ شـاته پرېـږدي، نفـې کـوي يـې، څـټ تـه نـه ګـوري، هغـه د نـن پـه مقـام کـې موقعيـت لـري او هغـه هـم د نفـي پـه حالـت کـې دی. د راتلـونکي پـه لـور ګـام ږدي، صـوفي د زمان او هستۍ په واقعيت کې حقيقت لټوي.

بايزيـد روښـان هـم د نـورو شـرقي اسـلامي متصـوفينو پـه څېـر هېـڅ بيرونـي قـدرت تـه نـه تسـلمېږي. د يـوه پـوه پـه قـول د شـرق صـوفي او لويـديځ انسـان دواړه د پرومتـه د ارمـان لاره غـوره کـړې او پـه دوو اساسـي ټکـو کـې سـره د عمـل او نظـر اشتراک لري:

" لومـړی دا چـې: دواړه سرنوشـت تـه نـه تسـلمېږي، بلکـې ورسره پنجـه وهـي، هېـڅ بيرونـي اقتـدار نـه قبلـوي او د لاسـبرو سياسـي، مـذهبي، قـدرتونو پـه وړانـدې عصـيان کـوي. د خپلـې ارادې پـه قـوت او ځـانګړتوب سـره هڅـه کـوي، چـې پـه خپلـه د ژونـد او هسـتۍ مانـا پيـدا کـړي او يـا يـې ايجـاد کـړي. دواړه د مانـا هسـتوونکي او ايجـادوونکي دي او د مانـا د پيـدا کولـو او ايجادولو په هڅه کې ځان مومي او ځان هستوي.

دوهـم: دواړه لـوړ مقـام تـه د رسـېدو هيلـه لـري، چـې هـدف همـاغـه پـه کمـال کـې د خپـل شـعور تحقـق دی او دغـه تحقـق د ربـاني طبيعـت انفجـار او انفـلاق دی، چـې پـه انسـاني

موجوديت کې ترسره کېږي."(۱)

سره له دې، چې بايزيد روښان د نورو متصوفينو په پرتله په خپل کار کې ډېر بېړندی او د پښتنې کرکتر له مخې له وخته دمخه عصيان کوي، خو بيا هم پورتنی ياد شوی حالت يې په اړه صدق کوي.

د حالنامې مولف (بشپړوونکی) د بايزيد روښان په باب دا ټکي جوتوي، چې د نومونړي ټول موجوديت ته ټکان ورکوي:

"و هر که هستی خود را از هستی من جدا شمارد اعمی است و در هر عدد دليل احد است و در هر عدد که دليل احد نه بيند اعمی است. در هر مخلوق دليل خالق است، هر که مخلوق را بی دليل خالق بيند اعمی است. در هر حادثه دليل قديم است، هر که حادث بی دليل قديم است، هر که حادث بی دليل قديم بيند اعمی است و در هر مرزوق دليل رازق است هر که مرزوق را بی دليل رازق بيند اعمی است."(۲)

بايزيد روښان د وحدت په سير کې همدغه ډول مکاشفې ته رسېږي، هرڅه نفې کوي او يوازې يو واحد ذات ثابتوي.

"و چون پير دستگير قدس سره از بحر محيط خبر شد تن

[1] سيد بهاوالدين مجروح "پيام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بيستم" ادب، (کابل: پوهنځی ادبيات و علوم بشری، ۱۳۵۵)، ۲۶مخ؟

[2] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۶ مخ

خـود را و جملـه عـالم را بـه مثـل مـاهی بـه چشـم در آن بحـر اعظـم غـرق میدیـد و چـون مـاهی در آب و آب در مـاهی مشـاهده مینمـود بـدان که چون مـاهی نفس کشـد در بحـر روان و آب دریـا بـا نفـس در رود و چـون نفـس بـرارد و آن آب همـراه نفس برآمـده بـه آب دریـا محلق شـده روان گـردد. همچنـین بـار دگر با نفس درآید و برآید. هم بر این منوال دید که از دریای محیط آب حیات که ممدزنـده گـانی ابدان است در مـی آیـد و موجـب حیـات و قیـام اجسـام گشـته بـاز رجعـت نمـوده.... و محـو ذات نامتنـاهی میگـردد. بـار دیگـر آب دریـا و محـیط سـبب حیـات و قیـام قالـب میشـود و همـراه ایـن آب در جـوی قالب جاریست."(1)

حالنامه وروسته وایي:

"و چـون پیـر دسـتگیر قـدس سـره از خـود نیسـت و فـانی گشت، هستی خود را با هستی حق یکی و باقی دید..."(2)

منصـور حـلاج هـم دې پـړاو تـه ځـان رسـېدونکی بالـه او بایزیـد روښـان هـم، چـې خلـک او مریـدان پـر ځـان راټولـول، پـه واقعیت کې د رباني انفلاق او انفجار په پړاو کې وو.

نومـوړي هغـه کسـان، چـې د توحیـد لاره یـې نـه غـوره کولـه، مشرکان او کافر ګڼل.

کلـه چـې هغـه ذوه واري د سـید علـي ترمـذي او د هغـه لـه

1 همدغه ځای

2 هماغه اثر، ۵ مخ

مريد اخوند درويزه سره بحث کوي، دويم وار بحث هم بې نتيجې پای ته رسېږي او درېيم وار د هغه د وژلو او له منځه وړلو قصد کېږي. بايزيد روښان له هغه ځايه ځان ژغوري. د درېيم وار بحث په نتيجه کې اخوند درويزه د سيد علي ترمذي له قوله وايي:

"ايضا بعد از آن جماعت کثير از مسلمانان يوسفزی با خود همراه برديم اما اين ملعون حاضر نيامد چه از خجالت ميترسيد پس حضرت شيخنا فرمود که چون اين ملعون خود را ، بل اتباع خود بمراتب منصور حلاج رسانيده ميدانند ، بايد که اين مشکل قول منصور حلاج بکشايد و روشن کند..."(۱)

منصور حلاج هم د خپل سير و سلوک په پړاوونو کې دې نتيجې ته رسېږي، چې:

"حقيقه المحبه قيامک مع محبوبک بخلع او صافک والا نصاف باتصافه" يعني د عشق حقيقت دا دی، چې د دلدار په څنګ کې ودرېږې، له خپلو صفاتو تېر شې او د هغه په صفاتو موصوف شې.(۲).

منصور حلاج په دې معتقد دی، چې کله انسان خداوندي وحدت اظهاروي، خپله خودي تاېيد او

---

[1] اخوند درويزه، تذکرة، ۱۵۲ مخ

[2] لوی ماسينيون، قوس زنده گی منصور حلاج، "ترجمه روان فرهادی"، چاپ دوم، (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)، ۱۹ مخ

تصدیقوي، نو د خپلې خودۍ تصدیق په ماهیت کښې له خدایه سره یووالی دی.

د پیر روښان مخالف ترمذي هم په نوموړي دا تور لګولی دی، روښان منصور حلاج ته نږدې دی.

عبدالقدوس قاسمي، چې د اخوند درویزه له پیروانو څخه دی، لیکي:

" د هغې دوو بحثونو تفصیل اخوند درویزه صاحب نه دی لیکلي، خو دومره وایي، چې نور عالمان دده د عقلي استدلال په جواب کې عاجز وو. مونږ په عقلي او نقلي دلایلو دې ملزم کړو. اجمالاً دا هم بیانوي چې ددې مناظر و موضوع یوه د شفاعت مسأله وه، ځکه چې دی د شفاعت نه منکر و او بل د "همه اوست" مسأله وه، ځکه چې ده به د حسن بن منصور حلاج غونډې اناالحق دعوی لرله."[1]

دا بیله خبره ده، چې آیا بایزید روښان به د ترمذي او درویزه اخوند د دلایلو په وړاندې عاجز و او کنه ددې خبرې تناقض، صحت او سقم له پورتني قول څخه هم جوتېږي.

خو د روښان او حلاج په فکري جوړښت کې یوازې دومره توپیر برېښي، چې منصور حلاج پر چا باندې د شرک حکم نه کوي، بلکې خپله لاره تعقیبوي، خو بایزید پر افرادو باندې د شرک له حکم نه پس په ډېر احتیاط چلند کوي او

[1] مولانا عبدالقدوس "د بایزید روښان مذهبي افکار" پښتو مجله، دوهمه ګڼه، (پېښور: پښتو اکاډیمی، ۱۹۶۹)، ۷۵ مخ.

زیات د خپلې عقیدې او رایې اظهار نه کوي. محافظه کاره کېږي، خو منصور حلاج خپله نعره په جهر وايي.

* * *

معاصر فیلسوف سارتر هم دا ډول عقیده لري، چې د انسان د هستۍ په ژورو کې د علو هیله ځای لري. انسان غواړي په نهایت کې له هرڅه لوړ وي. په ټولو نړۍ لیدونو کې د انسان او خدای د اړیکو مساله ځای شوې ده او که لږ غور وکړو، دغه مساله په دوه ډوله مطرح ده. یوه دا چې انسان هیله لري، چې پخپله رب النوع اوسي او یا دا چې د واجب الوجود مریي او بنده وي. دغه مسالې په انساني ټولنو کې دوه ډوله فرهنګ ایجاد کړ. په دې ډول، چې:

انسان د رب النوع کېدلو پر فرهنګ متکي وي او بله دا چې د انسان اتکا د بنده ګۍ پر فرهنګ وي. دغه دوه ډوله فرهنګ دوه بېلابېل او متضاد طرز فکرونه، نړۍ او جهانونه ایجاد کړي دي.

لومړۍ ډله هڅه کوي اوسنۍ نړۍ، طبیعت او ټولنه خپلو عالي مدارجو او کمال ته ورسوي. همدا یې اساسي هدف ګرځي، خو دویمه ډله د بنده ګۍ ډله عالم، نړۍ او طبیعت موقتي او د لږ وخت لپاره او ژوند وسیله ګڼي او په بله نړۍ کې انساني کمال او بهتره دنیا ځان ته ګوري.

په دغو دواړو برخو کې زیات مثالونه شته په اساطیرو کې:

"وایـي چـې پرومتـه غوښتـل د اربـاب الانـواع پـه قـدرت او وس وپوهېـږي او لـه هغـو سـره سـیالي وکـړي. بـالاخره پـه دغـه رمـز پـوه شـو او اور یـې د خـدایانو لـه خـدای "زوس" څخـه پـټ کـړ. د اربـاب إلانواعـو رب النـوع "پرومتـه" پـه کـار پـه قهـر شـو، امـر یـې وکـړ چـې پـه سمندر کـې یـې پـه یـوې سـترې پرخـې پـورې وتـړي او شـهباز تـه یـې امـر وکـړ، چـې د هغـه ځیگـر تـر ابـده ځیـرې کـړي، خـو پرومتـه پـر ټولـو ارباب الانـواع بانـدې لعنـت وایـه. یـوه ورځ د اربـاب الانواعـو د مشـر اسـتازی هـرمس د هغـه لیـدو تـه ورغـی، پرومتـه ورتـه وویـل: ای هـرمس! د عـذاب پـه دغـه سـختو شـپبو کـې دې تـه حاضـر نـه یـم، چـې خپـل برخلیـک سـتا د خوښیـو او خوشـالیو پـر برخلیـک بانـدې بـدل کـړم. زه خـوښ یـم چـې پـه همـدغې ډبـرې پـورې تـر ابـده تـړلی اوسـم، نـه دا چـې سـتا د وفـا داره اسـتازي پـه څېـر د خـدایانو د خدای بنده اوسم".([1])

د نـړۍ پـه معاصـرو ادبیـاتو کـې هـم دا مثالونـه لیـدلای شـو. نیچه وایي:

"کـه واجـب الوجـود موجـود وي څرنگـه امکـان لـري، چـې زه یـو لـه هغـو څخـه نـه اوسـم." یـا دا چـې:" افسـوس پـر هغـو کسـانو چـې عاشـق دي، خـو نـه شـي کـولای پـه خپـل تـرحم لاسـبری شـي. یـوه ورځ راتـه شـیطان وویـل: ان رب النـوع هـم د ځـانگړي جهـنم

[1] سید بهاوالدین مجروح، ادب، (کابل: ۱۳۵۵)، ۲مخ.

لرونکی وی. د هغه جهنم له بشر سره د هغه زښته زیاته مینه ده او اوس مې واورېدل، چې ویل کېږي واجب الوجود له بشر سره د ترحم په نتیجه کې له ژوند سره مخه ښه وکړه."(١)

داستایوفسکي مشهور لیکوال په خپل مشهور شاهکار برادران کارامازوف کې د خپل قهرمان له خولې لیکي:

"ایران په قهر وویل:

ـ آیا واجب الوجود شته که نه.؟

ـ نو، آه جدي ده. ګرانه واجب الوجود مې شاهد دی، چې خپله هم نه پوهېږم.

ـ ته نه پوهېږې، چې له دې ټولو سره بیا هم واجب الوجود وښیي، ته خارجي وجود نه لرې، ته خپله زه یم او نور هېڅ. ته یوازې زما د خیال سیوری یې.

او یا به ښه وي چې ووایې موږ د یو ډول فلسفي افکارو لرونکي یو.

"فکر کوم، نو یم". په دې برخه کې باور لرم، حال دا چې د نورو په باب او د هغه څه چې زما په شاوخوا کې دی او دا ټول موجودات واجب الوجود او شیطان، باور نه لرم، ځکه ماته ثابت شوې نه ده، چې هغوی شته او که یا زما د تصور زېږنده دی او یا زما د شخصیت تدریجي پالنې ته وایي، چې یوازې او له زمان څخه مستقل وجود لري...

نیچه. زردشت چنین گفت. قسمت دوم (تهران، ١٣٥١)

خو لـه دي زيات څه نه وايـم، ځکـه تصـور کـوم چـې تـه بـه مـا ووهې."([1])

داستايوفسـكي پـه خپـل دغـه مشـهور اثـر کـې د خپـل قهرمـان پـه خولـه ايـوان کارامـازوف لـه خـوا د دويـم شـخص يـا شـايد شـيطان لـه خـولې، چـې د هغـه پـه تـن کـې دی اليوشـاته وايي:

"وجـدان! وجـدان څـه شـی دی؟ مـا پخپلـه وجـدان مـنځ تـه راوړی دی، نـو د څـه لپـاره ځـان وزوروم (د عـادت لـه مخـې، د هغـه عـادت لـه مخې چـې لـه اوه زره کـالو راهيسـې يـې پـه بشـر کـې ځـای نيـولی، نـو دا عـادت بايـد پرېـږدو او واجـب الوجـود اوسو."([2])

سارتر په دې برخه کې اوږد تفصيل لري:

وايـي: انسـان هغـه موجـود دی، چـې د رب النـوع هيلـه پـه سـر کـې لـري. هغـه د هسـتی او نيسـتی د اثـر پـه پـای کـې دا عبـارت پـه بلـه ژبـه بيـانوي. د انسـان آرزو د مقدسـاتو پـه مخالف جهت کې ده.

انسـان د انسـان پـه توګـه ځـان هيـروي، چـې لـه دې لارې لـه ځانـه رب النـوع جـوړ کـړي. دا عبـارت پـه دې مانـا دی، چـې انسـان لـه هغـه موجوديت څخـه، چـې پـه داسـې شـرايطو کـې يـې

---

[1] داستايوفسـكي. بـرادران كارامـازوف. "د مشـفق همـداني ترجمـه" (تهـران: جاويداهن، ۱۳۴۴)، ۷۸۷ مخ.

[2] ايضاء، ۸۰۰ مخ.

لـري، ناراضـي دی او لــه هغــه موقعيتــه چـې لـري خپـه دی. پـه دې ډول د زيـات کمـال پـه لټـه کـې دی او هيلـه لـري، چـې ځـان کمـال تـه ورسـوي. دا کمـال څـه شـی دی؟ دا کمـال د واجـب الوجـود وجـود دی، چـې مطلـق او کامـل دی، خـو انسـان پوهېږي چې د رب النـوع هيلـه پـه سـر کـې بـې ځايـه ده پـه دې ډول هڅـه کـوي چـې ځـان کمـال تـه نـږدې کـړي او ددې لپـاره هڅه کوي له بديو او چټليو ځان وژغوري."

کـه مـوږ تصـور وکـړو هغـه څـه، چـې ارزښـت لـري پـه نـړۍ تملـک دی او يـا کـه فکـر وکـړو، چـې اعمـال لـه منځـه تاکـل کېـږي او زمـوږ سرنوشـت ليکـل شـوی دی، نـو پـه مـاتې او فنـا محکـوم يـو، خـو هغـه څـه چـې څرګنـد او سـم دي پـه دې ډول نـه دي او زمـوږ اعمـال لـه مخـه نـه دي ټاکـل شـوي، ځکـه کـه زمـوږ سرنوشـت لـه مخـه ټاکـل شـوی وی، زمـوږ ټـولې هڅـې بـه د نيـک مرغـۍ او کمـال پـه خاطر بـې ځايـه وې حـال، دا چـې پـه څرګنده يې وينو، چې داسې نه ده.

ايـريس مـوردوک، چـې د ژان پـل سـارتر پـه افکـارو کـې يـې څېړنې کړي، ددغـې موضـوع د تحليـل پـه تـرڅ کـې دې نتـيجې ته رسېږي ليکي، چې:

"سـارتر مـوږ تـه تشـريح کـړې ده چـې څرنګـه کـولای شـو ځـان لـه دغـه تنبـل او هـوس پـال نفس څخـه وژغـورو. هغـه لاره چـې نومـوړی يـې وړانـديز وي، هڅـه او فعاليـت دی داسـې هڅـه او فعاليـت چـې له عالي او فوق العاده هدف سره يوځای دی."([1])

---

[1] ايريس موردوک، ژان پل سارتر، "ترجمه مهدی افشار" (تهران: کاويان، ۱۳۵۲)، ۱۰۹ مخ.

PDF Compressor Pro

له پورتني بحث څخه څه پوهېدای شو؟

بايزيد روښان په خپل فکري، فلسفي او عرفاني سير کې يو صوفي او عارف دی، خو داسې صوفي نه چې د کوټې او جومات په کونج کې کېني او رياضت او چله وباسي، بلکې له شور، وجد او عصيان څخه دی. هغه د نورو سترو متصوفينو په څېر د خپل طريقت اتم پړاو ته ځان رسوي او هلته مسکنت غوره کوي. نوموړی خودپرسته شعور د افراط ترحده قرباني کوي. هغوی چې د نوموړي په حالت کې نه دي، مشرکان يې بولي، ځکه د توحيد لاره يې نه ده غوره کړې، خو په بل پړاو کې چې کله له کوره ووځي او هجرت کوي، خپلې لارې ته يې فکر کېږي او له تأمل او غور څخه کار اخلي.

بايزيد د مذهبي فرقو، سياسي قدرتونو او مستبدو حاکمانو په وړاندې عصيان کوي، خو د نوموړي عصيان يوازې په تش لاس نه دی، بلکې هغه له عصيانگرو څخه لښکر جوړوي او د هغه د لښکر موجوديت د هغه هدفونو ته د تحقق په لاره کې مبارزې ته دوام ورکوي.

د بايزيد روښان فکري طرز لکه، چې دمخه ورته اشاره وشوه د شرقي متصوفينو له کوم يوه سره په بشپړه توگه نه شي ترسره کېدلای، ځکه هغه د هندي فرهنگ اغېزې پر ځان لري. د اسلامي مدنيت د عصيانگرې فرقې اسماعيليه

اغېزې پرې شته، د پښتني ټولني د فرهنګ تاثيرات له ځانه سره لري. په دې ډول ځينو څېړونکيو، چې د هغه فرقې ته (يې) خاصه روشنيه فرقه ويلي،، بې مورده نه ده. په دې اساس د هغه د افکارو څېړنه بايد په ټولو اړخونو کې ترسره شي، نه په يوه حکم سره.

په عرفاني او فلسفي لحاظ بايزيد روښان د اسلامي مدنيت او فرهنګ پښتون نماينده دی. هغه په پښتني ټولنه کې د يو عارف او صوفي په توګه تفکر او تأمل کړی دی. که په نورو ټولنو کې د هغو متفکرينو او فلاسفه وو مسايل مطرح کړي، بايزيد روښان په پښتني ټولنه کې د انساني موجوديت په باب د خپل دوران مسايل د يوه صوفي او عارف په توګه مطرح کړي، خو د وخت ستونزو او سياسي شخړو په خپله ده ته زياته موقع نه ده ورکړې، چې زيات فکري کار او هلې ځلې وکړي او پر هغه څه، چې فکر کوي هغه د زياتې پخوالي درجې ته ورسوي.

دریم څپرکی

له اسماعیلیه عقایدو سره د بایزید روښان د عقایدو پرتلنه

د درویزه اخوند له خوا پر بایزید روښان باندې د اسماعیلیه عقیدې اتهام او یا هغه ته منسوبول څه نوې خبره نه ده. په زیاتو څېړنو او لیکنو کې ورته محض اشارې شوې دي. دغه "انتساب" یو خو د بایزید روښان د سرسخته مخالف اخوند درویزه له خوا شوی او له بلې خوا د بایزید روښان په خپلو آثارو کې هم په دې باب مطالب موجود دي.
د اخوند درویزه په آثارو کې په دې باب په زره پورې مسایل

بیـان شـوي دي. کېـدای شـي نومـوړي دغـه عقیـده لـه بایزیـد روښـان سـره د مبـاحثې پـه نتیجـه کـې پخـه کـړې وي، مـوږ پـه بله برخه کې په دې باب خبرې کوو.

خـو کلـه چې د بایزیـد روښـان پـه آثـارو کـې پلټنـه کـوو، دغـه ډول طـرز فکـر تـر زیاتـه حده پـه حالنامـه کـې جوت او څرګند شـوی دی. مولینـا عبدالقـدوس د بایزیـد روښـان پـه بـاب پـه خپلـو څرګنـدونو کـې مخـالفې او مـوافقې نظـرېې تبویـب کـړې دي. یـوه یـې د اخونـد درویـزه او د مغلـو مؤرخینـو نظریـه ښـودلې. بلـه یـې د استاد قیـام الـدین خـادم نظریـه، دریېمـه یـې خپلـه نظریـه چـې نسـبتاً "غیـر جانبدارانـه" یـې ښـودلې ده. خـو کلـه چـې د ډاکتـر محمـد شـفیع د رسـالې پـه بـاب، چـې "بایزیـد انصـاري" نومېـږي او د انګرېـزي انسـایکلوپیډیا اف اسـلام پـه نـوي ایډېشـن کـې خپـره شـوې، لیکنـه کـوي، دې ټکـي تـه ګوتـه نیسـي چـې د ډاکتـر محمـد شـفیع نظریـه څکـه ډېـره غیـر جانبدارانـه ده، چـې هغـه تـه د بایزیـد روښـان لومـړني ماخذونـه یـا آثـار لاس تـه ورغلـي دي او د هغـې پر استناد یې کښلې ده. هغه لیکي:

"د ډاکتـر محمـد شـفیع صـاحب مضـمون ډېـر وزنـي پـه دې دی، چـې ده تـه د بایزیـد مقصـود المـؤمنین او حالنامـه دوه نـوي کتابونـه دسـتیاب شـوي دي او د حالنـامې نـه ده ډېـر معلومات اخذ کړي دي."[1]

[1] محمد شفیع "بایزید انصاری"، پښتو مجله (پېښور: پښتو اکېډیمي، ۱۹۵۹)، ۱۹ مخ

په دې ډول په دې تاکلي برخه کې د بايزيد روښان د عقيدې د روښانتيا لپاره د هغه د خپلو آثارو لکه مقصود المؤمنين، فخرالطالبين او خاص ډول حالنامه او نور عمده آثار دي. بايد ياد کړو، چې څو کاله دمخه د بايزيد روښان په نړيوال سيمينار کې چې په کابل کې (۱۳۵۴کال) جوړ شوی و او مقالې يې د "روښان ياد" په اثر کې چاپ شوي دي، په هغو مقالو کې هم په دې باب کومه جوته او څرګنده يادونه نه شته.

له نېکه مرغه اوس، چې د حالنامې اصل متن په لاس کې دی، هيله ده چې نور آثار هم ترلاسه شي، نو په زغرده ځينې ادعاوې په ډاګه کولای او ځينې ردولای شو. د موضوع د ښه تحليل لپاره به هڅه وکړو د بايزيد روښان د "باطنيه" عقيدې په باب د اخوند درويزه د خپلو آثارو پر استناد په سيده او ناسيده توګه څرګندونې او له هغه وروسته لومړی د اسماعيليه عقايدو لنډ جاج او بيا د بايزيد روښان په آثارو کې د هغو اثرات وڅېړو.

اخوند درويزه او د بايزيد اسماعيله يا "باطنيه" افكار

كله چې د بايزيد روښان په باب د اخوند درويزه عكس العمل وينو، حتماً دا ذهني تپوس رامنځته كېږي، چې نوموړى ولې په دومره ستغه ژبه او ناوړه كلماتو د بايزيد روښان نوم يادوي. حال دا چې د بايزيد روښان په ټولو آثارو كې هېڅ كله چاته مشخصې بدې رذې نه شته، بلكې له عامو مسايلو سره چلند كوي. خو درويزه هڅه كوي، چې په خپلو آثارو كې د بايزيد روښان د اسماعيليه عقايدو په ارتباط غير علمي، غير مستند او ناروا تورونه ولګوي.

اخوند درويزه هم په تذكرة الابرار او هم په مخزن كې د پير روښان په اړه ناوړه كلمات استعمالوي او هم زيات

عقیدتي شیان پرې یا خو تور لګوي او یا یې ورته منسوبوي. یو له هغه انتسابونو څخه د "اسماعیلیه" او "باطنیه" عقایدو په ارتباط مساله ده، چې بایزید روښان ته نسبت کېږي، خو هم په مخزن او هم په تذکره کې د بایزید روښان په باب ځیني ضمني مطالب شته. د مثال په ډول کله یې د علمیت په باب خبرې کوي، کله یې یو عامي سړی بولي، وایي چې "د هغه د اثر خیرالبیان جملې او عبارات سم نه دي او کله یې د زهد او ریاضیت په باب خبرې کوي، خو په دې ترڅ کې د اخوند درویزه ړوند تعصب او د وګماتېزم هم جوتېږي. کله چې نوموړی د بایزید روښان په باب خبرې کوي، هغه د اهل سنت او جماعت او اهل تشیع په باب هم څه وایي. هغه په بېرحمانه ډول اهل تشیع غندي او هغوی اباحتي بولي. وایي:" و در معرفة المذاهب است، شیعه علی را از اصحاب دیگر افضل دانند و هر که علی رضی الله عنه را از دیگر اصحاب دوست تر ندارد او را کافر گویند. انتهی کلام و در مجموع ملکی آورده است. بدانکه مذهب اباحت دیرینه است مخفی بود..."(١)

اخوند درویزه په جدي توګه د اهل تشیع مخالفت کوي او په دې باب مفصل بحث کوي. دغه راز نوموړی په ډېر مهارت او زیرکۍ سره په یوه مجلس کې د ښځو او نارینه وو

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۷۳ مخ

يوځـای کېدنـه غنـدي، لکـه چـې د قبـايلي پښتنـو پـه فـرهنګ کـې دود نـه ده او د مشـهور اسـماعيليه رهبـر حکـيم ناصـر خسرو بلخي په باب يو حکايت راوړي ليکي:

"... نقـل اسـت کـه چـون ناصـر خسـرو عليـه الرحمـه زنـان را و مـردان را در جمعيـت و در ذکـر جلـی ميفرمايـنـد. خواجـه از خواجـه هـای تـرک بـدو نوشـته، چونکـه خـلاف شـريعت بجـا آورديـد، آتـش را بـا پنبـه جمعيـت نمـی باشـد، مگـر بـه فسـاد يکـديگر کـه ايـن هنگـام حضـرت ناصـر خسـرو صـندوقی تراشـده و پنبـه و آتـش را در ان بـالای يکـديگر تـه ترتـه نهـاده روان کـرده و نوشـته کـه نظـر مـردان ايـن قـدر تـاثيری دارد کـه آتش با پنبه فساد و عناد نمی ورزد..."[1]

يـاد شـوی حکايـت ددې لپـاره راوړی شـوی، چـې ځيـنې کسـان خپـل نسـب علي(رض) کورنـۍ تـه رسـوي، سـره لـه دې چـې کرامـات بـه ولـري، خـو نومـوړی تـرې داسـې نتيجـه اخلـي، چـې سـمه او پرځـای لاره پـه اهـل و نسـب نـه، بلکـې د سـنت جماعـت په لاره ټينګار کول دي.

دغـه راز نومـوړی د شـرق نـامتو پـوه او فيلسـوف شـيخ الـرئيس ابـوعلي سـينا، چـې پـلار يـې د اسـماعيليه فـرقې مشـهور داعـي و، د پـوهې او علـم پـه برخـه کـې مثـال راوړی ليکي:

---

[1] همدغه ځای

" و ایاضا سعادت صراط المستقیم بر علم نیست چه شنیده باشی که بوعلي سینا امام اهل منطق بنهایت علوم رسیده بود اخرالامر رفت و این بایزید نیز قدر تحصیل کرده بوده به آیت باری تعالی موقوف بر فضل و عطا اوست."(۱)

نوموړی د بایزید روښان د پیرۍ په مقابل کې د علم او فضیلت مقام هم غندي او وایي، چې ابن سینا هم ډېر عالم او فاضل شخصیت و، خو همداسې لاړ.

د اخوند درویزه لپاره زهد او ریاضت هم اساسي مسأله نه ده، په تېره د بایزید روښان په باره کې هغه ددې بعد او اړخ درلودلو او غندلو لپاره شیخ صنعان(*) مثال راوړی او لیکي:

"... اما اکثرا این مردم اهل صلاح و اهل علم میباشد، اما چون هدایت باری تعالی موقوف بر انساب نیست چه اکثر اولاد پیغمبران کافر شده... و ایضا شرف راهی است راست، موقوف بر صلاح و زهد عبادت نیست، چه قصه شیخ صنعان را شنیده باشی که در ریاضت چه جهد ورزیده و کافر رفته و این پیر تاریک در بد(و) احوال چه ریاضت

---

[1] همدغه اثر، ۱۳۷ مخ

* شیخ صنعان، چې د شیخ عطار په منطق الطیر کې یې یادونه شوې، ډېر زاهد او متقي سړی و، چې کله یې په یوه ترسایي نجلۍ زړه بایلود، نو دین او ایمان یې له لاسه ورکړ، شراب یې وخوړل او قرآن یې وسېزه. زنار یې وتاړه او خوګباني یې کوله. د دوستانو د دعاو له برکته هوشیار شو او له معشوقې یې لاس واخیست بیا نجلۍ په هغه پسې راغله او د هغه دین یې قبول کړ.

اختیار کرده بود آخر الامر به کفر دور افتاد..."([1])

اخوند درویزه په تولو آثارو کې د بایزید روښان پر ضد د تبلیغ مسأله نه ځنډوي، بلکې دوام ورکوي. نوموړی په مخزن کې هم لیکي:

"اما بعد از حصول مبلغ از علم از روی به سوداگری نهاده تا از سمر قند دو اسپ آورده و به هندوستان برده و چون در موضع کالنجر رسید او را با ملا سلیمان ملحد ملاقات افتاده تا بعد از صحبت و مجالست همدیگر خیالات فاسده و خطرات ناموجهه در دل او متمکن ساخته بحدی که بایزید را کافر مطلق و منکر دین حق گردانید..."([2])

نوموړی د خپلو انتساباتو په لړ کې زیاتوي:

"...و عوام الناس را دعوت نموده و گفته که بی پیر کامل بخدای راه نیست. پس بیاید من شما را به خدای برسانم، واتیه واتبعوالیه الوسیله را تا ویل مینموده که وسیله بخدایی پیر است...

القصه این ملحد بسیار در باب طلب پیر رسالها نوشته و آیات را محض غلط و غیر محل تاویل میکرده و احادیث مفتریات خود تراشیده در آن درج کرده..."([3])

---

[1] اخوند درویزه، تذکرة الابرار والاشرار، ۱۳۷ مخ

[2] اخوند درویزه، مخزن (پېښور: پښتو اکېډیمي، پېښور، ۱۹۶۹)، ۱۲۲مخ

[3] اخوند درویزه، مخزن، ۱۲۲ مخ

په زره پورې خبره دا ده، چې سمرقند ته د اسونو په سوداګرۍ پسې د بايزيد روښان تګ او له هغه ځايه د اسونو رانيول او په هند کې پلورل، دې ټکي ته هم زموږ پام رااړوي، چې سمرقند په هغه وخت کې د منځنۍ اسيا ستر ښار او د اسلامي مدنيت او فرهنګ يو عمده مرکز و. اسلامي علومو، فلسفې، منطق او نورو علومو پکې رواج درلود. ابن سيناى بلخى هلته تګ راتګ او شپې ورځې سبا کړې وې. د اسلامي نړۍ زياتو مشهورو پوهانو او فلاسفه وو نفوذ درلود.

له بلې خوا د تاويل په باب د بايزيد روښان د عقيدې اظهار او ځرګندونه هم بې له څه نه ده. کېداى شي بايزيد روښان اسماعيليه افکار يا له ملا سليمان څخه او يا په هند کې (لکه چې د خراسان د جزيرې حجت ناصر خسرو هم د هند په ملتان ښار کې اسماعيليه فرقې لپاره تبليغ کړى و(*) او يا د نورو زده کړو او تاثيراتو په نتيجه کې دا عقيده ګرځولې وي. په هر صورت د تاريخ مرجع ليکونکى هم دغه ډول اظهار نظر د اخوند درويزه له قوله کوي.

خو هغه څه، چې په دې برخه کې څو شېبې دمخه ووېل شول يعنې د بايزيد روښان په افکارو کې "باطنيه" او اسماعيليه اثرات، ددې ټولو ټکو او مطالبو عمده ماخذ

* ميخائيل. اى.زند په نور و ظلمت در ادبيات ايران په ۹۱ مخ کې ليکلي، چې ناصرخسرو د هند په ملتان کې اسماعيليه فرقې ته رااوښتى و.

اخونـد درویـزه و. کېـدای شـي اخونـد درویـزه دا خبـره ددې لپـاره هـم غځـولې او کېـش کـړې وي، چـې د "اهـل سـنت" او د افغانـانو پـه ټولنـه کې ښځـې مسـتورې وي او لـه نارینـه وو سـره یوځـای ناسـته نـه کـوي او نـور مطالـب... چـې د بایزیـد روښـان د ناسـتې ځـای ورک کـړی او خلـک د هغـه پـر ضـد راحریـک کـړي. د خونـد درویـزه ادعـاوې پـه دې برخـه کـې تـر ډېـره حـده پـورې پـه هغـه لیکنـو او څېړنـو کـې، چـې د حالنـامې لـه بیـا ځلـې چـاپ او تکثیـر څخـه دمخـه شـوې وې، هسـې تهمتونـه بلـل شـوي دي او یـا د هغـه ذاتـي دښمنـي توجیـه شـوې ده، خـو زمـوږ تنـده پـه هسـې خبـرو او بـې ځایـه تورونـو لګولـو نـه ماتېـږي، اړ یـو بیـا هـم د بېلابېلـو فکتورونـو او عناصـرو پـه رڼـا کـې د بایزیـد روښـان او یـا د هغـه د مریـدانو پـه اقوالـو استناد وکـړو. اړه ده، چـې لومـړی ویوهېـږو اسـماعیلیه فرقـه څـه ډول بنیادونـه او اصـول لـري او وروسـته د بایزیـد روښـان پـه افکـارو کې د هغو اثر څومره او څرنګه دی.

ب: اسماعیلیه اصول او پرنسیپونه:

ددې لپـاره چـې لـږ تـر لـږه زمـوږ مقایسـوي څېړنې تـه لاره هـواره شـي، اړه ده ویوهېـږو چـې د اسـماعیلیه فـرقې اصـول څـه دي او څرنګـه مـنځ تـه راغلـه. څېـړونکي او پوهـان پـه دې عقیـده دي، چـې د اسـماعیلیه فـرقې مـنځ تـه راتلـل او ظهـور د اسـماعیل بـن جعفـر الصـادق او د هغـه د وروړو موسـی بـن

جعفر ترمنځ د امامت پر مسأله باندې د اختلاف په نتیجه کې ترسره شو. د اسماعیل په کورنۍ کې د امامت پر مسأله معتقدین د اسماعیلیه یا باطنیه په نامه یادېږي. دوی په دې عقیده لري، چې له امام جعفر څخه وروسته څرنګه، چې د هغه زوی اسماعیل له پلار څخه دمخه له نړۍ سترګې پټې کړې دي، نو امامت محمد بن اسماعیل ته منتقل شو، چې هغه بشپړ "سابع" بولي. یا د امامت اوومه دوره په هغه پای ته رسېدلې بولي. له محمد څخه وروسته امامان پر دوو ډولوووېشل، یوه ډله یې پټ یا "مستور" امامان وو، چې په پټه به په ښارونو کې ګرځېدل حال دا چې ددې دعات یا دعوت کوونکي به په ښکاره په راېللو مشغول وو. "له پټو یا مستورو امامانو څخه وروسته د امامت دوره عبیدالله مهدي ته ورسېده، چې خپل دعوت یې ښکاره کړ او وروسته د هغه اولاد یو په بل پسې امامان دي او هر څوک چې له هغو سره په مخالفت کې مړ شي "مات میته جاهلیته"([1]) بلل کېږي.

د اسماعیلیه فرقې پیروانو د خپلې عقیدې په خاطر منظم تبلیغ کاوه. د دوی تبلیغاتو هم منظم او سازماني بڼه درلوده. له اسماعیلیه دعوات څخه یو هم ابو عبدالله حسن بن احمد، بن محمد، بن زکریا، چې په ابو عبدالله رشیعي

---

[1] داکتر ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: فردوسی، ۱۳۶۶)، ۲۴۶ مخ.

بانـدې مشـهور و، زيـات قـدرت پيـدا کـړ او د افريقـا پـه شـمال کـې يـې دا غـالبـه دولـت چپـه کـړ او ابـو محمـد عبيـدالله المهـدي، چې پـه سجلماسـه کـې بنـدي و، آزاد کـړ او ادعـا يـې وکـړه، چـې دی د علـي د کورنـۍ هماغـه منتظـر مهـدي دی او امامـت پـه ده پـورې اړه لـري. پـه دې ډول يـې د افريقـا پـه شـمال کې فاطميه دولت (۲۹۷هـ) جوړ کړ.([1])

د اسـماعيليه فـرقې يـوه مشـهوره څانگـه د درزيـه پـه نامـه يادېږي. ددې ډلـې پيروانـو عقيـده درلـوده او يـا عقيـده لـري، چـې د خـدای روح پـه علـي والعزيـز او وروسـته د هغـه پـه زوی الحـاکم کـې حلـول کـړی دی. ددې ډلـې زيـاتره مشـران ايرانيـان وو. "لکـه حمـزه بـن علـي الزوزنـي، حسـن بـن حيـدرالفرغاني، چـې پـه اخـرم محمـد ابـن اسـماعيل انوشـتکين النجـاري الدوزي مشهور و."([2])

د اسـماعيليه فـرقې پيروانـو پـه خپـل دعـوت او رابلنـو کـې خـاص مراحـل ټـاکلي او رعـايـت کـول يـې او د هغـوی دعـات هـم د خاصـو درجـو لـه مخـې ټاکـل کېـدل او وروسـتۍ مرتبـه يـې د "حجت" پـه نـوم يادېـده، چـې ډېـرو لـږو دعـاتو دغـه درجـه ترلاسـه کـړه. لـه هغـې ډلـې څخـه امیـر ناصـر خسـرو بلخـي يمگـاني او حسـن صـباح دغـه درجـې تـه رسـېدلي وو. اسـماعيليه د خپـل دعـوت پـه لـوړو مراحلـو کـې فلسـفه او ديـن يـو لـه بلـه

---

[1] هماغه خای

[2] هماغه اثر . ۲۴۸ مخ

بشپړوونکي بلل او ان ستر فلاسفه يې د انبياوو په ډله کې شمېرل. اسماعيليه وو عقيده درلوده او لري يې، چې پيغمبران عامه سياست تنظيموي او فلاسفه خاصه حکمت. له دې لامله اسماعيليه وو په خپلو رابلنو کې د مدعيونو ذهن مخکې له مخکې له يوناني فلسفې سره اشنا کاوه. دغه راز اسماعيليه وو په فکري لحاظ په اسلامي مدنيت کې ستر رول ولوباوه. اسماعيليه وو په اوونۍ کې يوه خاصه ورځ غونډه کوله، چې ښځو هم د نارينه وو په غونډو کې ګډون کاوه.

اسماعيليه وو د عقلي علومو، فلسفې او منطق په پرمختګ کې خاص رول ولوباوه. څرنګه چې د دوی د ظهور شرايط د فقهاوو او محدثينو د لاسبرۍ شرايط او د تعصب دوره وه، چې د استدلال او کلام خاوندانو ته يې زياته موقع نه ورکوله. د بحث او مناظرې غونډې يې ددې سبب شوې. چې پيروان يې له عقلي علومو سره بلدتيا پيدا کړي. "يو له هغو کسانو څخه، چې له کوچنيوالي څخه يې په دغو غونډو کې ګډون کاوه او بحثونه يې اورېدل، ابو علي سينا و، چې د خپل سرګذشت د بيان له مخې يې له پلار او نيکه څخه د فلسفې، حساب او هندسې، روح او عقل په باب زيات څه اورېدلي وو او د هغه اسماعيلي پلار، چې په يوناني فلسفه يې باور درلود، نوموړی يې دې ته اړ کړ، چې فلسفه او

عقلي علوم زده کړي."[1]

اسماعیلیه وو.د اسلامي فرهنګ په پراختیا، د فارسي ادب په وده او تکامل کې، چې ناصر خسرو بلخي یې ښه او په زړه پوري نمونه ده، په زړه پورې ونډه اخیستې ده. خو پردې سربېره دغه فرقې یو لړ اساسي پرنسیپونه او اصول هم درلودل، چې په لنډه توګه یې یادونه کوو:

۱_ باطنیت:

اسماعیلیه فرقه پر باطنیت باندې باور لري، باطنیت یعنې د دیني مدارکو یعنې قرآن او نبوي احادیثو پر دننیو او باطني مقاصدو او معانیو باندې باور درلودل دي.

داکتر سجادي په خپل اثر فرهنګ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني کې باطنیه په دې ډول شرح کوي:

"باطنیه. کسانیکه گویند تقید با احکام شریعت وظیفه عوام است که نظر آنها بر ظواهر است و خود را از قید تعلق به شریعت آزاد دانند و اهتمام آنها به مراعات باطن است باطنیه نامند." (نفحات ص ۱۳)[2]

مشهور اسماعیلیه حجت او نامتو عالم او فاضل ناصر خسرو هم په خپل مشهور اثر جامع الحکمتین کې د باطن او

---

[1] ایضا، ۲۴۹ مخ

[2] سید جعفر سجادي، فرهنګ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوري، ۱۳۵۴)، صفحه ۸۹.

تاویل خاوندانو عقاید په دې ډول شرح کوي:

"و اهل باطن و تاویل گفتند سخن خدای تعالی اندر قرآن بر سبیل مثل است چنانکه میگوید "قوله" و لقد خربنا للناس فی هذا القران من کل مثل" و خدای تعالی این قرآن کریم را به سفارت جبرییل و وساطت محمد مصطفی علیه السلام سوی ما فرستاد که امت مصطفی ایم، بر ما واجب است که امثال را که اندر قرآن است از خویشتن دور نیندازیم، بل قرآن را تنبیه و تخدیر خویش دانیم از خدای تعالی و (مثل) بپارسی "مانند" باشد.

پس واجب است بر ما که مانند آنها نباشیم که مثل بر در شان ایشانست، بل از آنها باشیم که مثل نیک در شان ایشان است، چنانکه خدای تعالی گفت: قوله: الذین لا یؤمنون بالآخرة مثل السوء و لله المثل الاعلی و هوالعزیز الحکیم "و اهل (ظاهر) کتاب خدای را بر خویشتن نگیرد و به عذاب خدای هلاک شود..."([1])

د اسماعیلیه فرقې پیروان د ایاتو او احادیثو پر تاویل باور لري. په ظواهرو باور نه کوئ او پر دې نبوي حدیث ټینګار او تکیه کوي، چې:

"ان هذا القران انزل علی سبعه احرف لکل حرف ایه منها

---

[1] ابو معین ناصر خسرو، جامع الحکمتین، به تصحیح و مقدمه فارسی و فرانسوی، (هنری کربین، داکتر محمد معین) چاپ دوم، (کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳)، صفحه۳۷

ظهرو بطن" یعني همدغه قرآن په اوو تورو نازل شوی او هر حرف يې يو ايت دی او هر ايت يې بيرون او دننه لري."([1])

په همدې ډول اسماعيليه فرقه د باطنيت په اصولو کې د قرآن پر ديارلسم آيت استناد او اتکا کوي او وايي، چې: "باطنه فی الرحمه و ظاهره من قبله العذاب" دننه يې له رحمت نه ډک دی او ظاهر يې مخ (له)شکنجې او عذاب نه".([2])

اسماعيليه په دې ډول د قرآني آياتو تاويل موجه لري او پر دې عقيده لري، چې د آياتو او احاديثو په ظاهري مانا باندې شک وکړئ او باور پرې مه لرئ.

۲ــ مهدويت:

اسماعيليه فرقه د مهدي آخر الزمان پر ظهور باندې عقيده لري. دوی پر يو نبوي حديث باندې ټينګار کوي، چې وايي:

"لو بقی من الدينا يوم واحد يطوا له ذالک اليوم حتی يخرج من اهل بيتی يملاء الارض عدلا و قسطا حظما وجودا".([3])

يعني"... که له جهانه يوازې يوه ورځ پاتې شي، هغه ورځ

---

[1] احسان طبری، بررسي های درباره برخي از جهانبيني ها و جنبشهای اجتماعي در ايران، (انتشارات ح.ت.ا، ۱۳۴۸)، ۲۲۷، مخ

[2] همدغه ځای

[3] د زيات تفصيل لپاره همدغه ياد شوی اثر وګورئ.

به دومره اوږده شي، چې زما له کورنۍ څخه یو څوک راپورته شي او هغه نړۍ، چې له ظلم او ستم څخه ډکه ده، له عدل او انصاف نه یې ډکه کړي".([1])

د اسماعیلیه وو په عقیده واقعي او اصلي معرفت او درک د زمان د امام پېژندنه ده. هغوی پر دې ټینګار کاوه، چې خدای پېژندنه او د نړۍ او کاېناتو پېژندنه هم په عقل نه ده، بلکې د امام په زده کړو ده.

ناصر خسرو مشهور اسماعیلیه حجت، متفکر او شاعر په خپل یاد شوي اثر کې د امام زمان پر عقیده باندې د تاویل د اهل باور په دې ډول څرګندوي:

"اهل تاویل گفتند که این سخن مثل است بر کسانی از امت که همی گویند. مارا بیرون از محمد علیه السلام و عترت او کسانی را دوست باید داشتن که مارا از ایشان به خدای تعالی نزدیکی افزاید."([2])

نوموړی په دې برخه کې امام زمان د نوح او د هغه له بېړۍ سره تشبیه کوي او وایي هر چا چې په دې بحر کې په دغه بېړۍ لاس کېښنبود، هلاک به شي. هغه لیکي:

"و گفتند، اعنی اهل تاویل، کنون این دور محمد مصطفی است صلی الله علیه واله وسلم بدین جز مثل اهل بیتی فیکم کمثل سفینه نوح من رکبها نجا و من تخلف عنا

---

[1] ایضا، ۲۲۷ مخ

[2] ابو معین ناصر خسرو، جامع الحکمتین، ۳۲ مخ

غرق" و هرکه از این امت به حکم این خبر دست اندرین سفینه نزند نه نوح دروست و اندرین کشتی ننشیند ، به طوفان جهل و آب فتنه هلاک شود. و گوئیم کین هلاک که خدای مرعا در او ثمود را و اصحاب الراس (را) همی گوید ، نه هلاک) جسدی و مرگ بدنی است، بل هلاک جهل و ضلالت است و وجوب عذاب جاویدان است..."[1]

حسن صباح مشهور اسماعیلیه لارښود د اسماعیلیه د نزاریه څانګې مشر و. هغه به خپل بحث په دې خبرو پیل کاوه، چې عقل بس دی او که نه، آیا عقل د ټولو حقایقو د پېژندلو لپاره کفایت کوي. نوموړي به د خپل عادت له مخې ځواب اورېده، چې عقل د حقایقو د ماهیت د پېژندلو لپاره کفایت نه کوي. هغه به په دې لړ کې په دې خبره ټینګار کاوه، چې انسان ته ښوونې لازم دي او هغه ښوونکی، چې زموږ د روح لارښوونه وکړي، د خپل وخت امام دی.

د اسماعیلیه فرقې په عقایدو کې له باطنیت، تاویل او مهدویت څخه وروسته د اعدادو او شمېرکیت یا اسلوب دی، چې ځینې اعداد هم د خاص اهمیت وړ دي او د اسماعیلیه فرقې پیروان پرې خاص ټینګار کوي او پرې عقیده لري.

[1] ایضا. ۳۸ مخ

۳_ د اعدادو او حروفو راز:

اسماعیلیه د فیثاغورثي عقایدو تر اثر لاندې د اعدادو په کیت معتقد وو. هغو ته پينځو، اووه، دولسو، څلرويشتو او دېرشو اعدادو اهمیت درلود. د پينځو عدد له مخې پر پينځه جسماني او روحاني حد معتقد وو. اووه عدد خاص ارزښت درلود. له همدې لامله يې اووم امام بشپړ سابع باله. اووم دور يې بې نومورې پای ته رسېدلی باله. دوی عقیده درلوده، چې اوه آسمانه، اوه ځمکې، اوه سیندونه، اوه ستوري او په اوو ورځو کې د هغو پيدايښت او په سوره، فاتحه کې اووه آیته، د بدن اووه غړي، د اوو عدد د ارزښت رمز دی. په دې ډول نور اعداد هم د خاص اهمیت او رمز لرونکي دي. د اسماعیلیه فرقې یوه شعبه پر حروفو باندې هم زيات ټينګار کوي. لويي ماسينيون وايي، چې ابن سينا هر توري ته په خاصه مانا قایل و.

۴_ فلسفي او عقلي علوم:

لکه چې دمخه مو وویل اسماعیلیه وو له عقلي علومو او فلسفې سره هم خاصه مينه درلوده. د دوی د کار او زيار له برکته په اسلامي مدنيت او فرهنګ کې یوناني فلسفه رواج شوه. ادوارد برلون په دې باب ليکي:

"په واقعيت کې د هغوی واقعي آئين (چې يوازې د هغوی په پيروانو پورې مربوط وو) فلسفي او التقاطي دي. زياتره

ایرانـي او سـامي سیسـتمونه او د نویـو افلاطـوني او نویـو فیثاغورثي افکارو ځیني شیان یې هم پور کړي دي."[1]

اسماعیلیه فـرقې پـه خپـل وخـت او د خپـل فعالیـت د پیـل پـه شـرایطو کـې یـو مـنظم سـازمان درلـود. یـوه منظمـه هیراشـي پکـې مسـلطه وه."دغـه سلسـلې پـه راسـر کـې یـو خلیفـه و. هغـه پـه خپـل حجتونـه اوو جزیـرو تـه استول او لـه حجـت نـه وروسـته یـې داعـي، چـې پـه مطلـق اومـاذون وپشـل کېـدل مطلـق تبلیـغ حـق نـه درلـود، خـو مـاذون د تبلیـغ حـق درلـود او لـه هغـه وروسته د مستجیب په نوم مقام و".[2]

دغـه راز ځیـني اسـماعیلیه معتقـدین پـر دې بـاور دي، چـې د اسـماعیلیه او متصـوفینو تـرمنځ د عقایـدو اشـتراک موجـود دی. اسـماعیلیه پـر اوو عـدد بانـدې زیـات ټینګـار کـوي. ځیـني صـوفیان هـم خپـل عقایـد پـر اوو عـدد بانـدې تعبیـروي. اسـماعیلیه "امـام" تـه پـه خـاص ارزښـت قایـل دي، خـو صـفویان (پیـر) او مرشـد تـه ورتـه اعتبـار ورکـوي. اسـماعیلیه پـر تاویـل عقیـده لـري. صـوفیانو هـم د تاویل له ځرنګوالي ښخه ګټه اخیستې ده.[3]

لکـه چـې دمخـه مـو هـم ورتـه لـږ ښـه اشـاره وکـړه اسـماعیلیه

---

[1] احسان طبری، بررسیها در باره برخی از جهانبینی ها و جنبشهای اجتماعی در ایران (انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)، ۲۲۸ مخ

[2] همدغه اثر، ۶۰ مخ

[3] د زیات تفصیل او معلوماتو لپاره وګورئ "علاوالدین عطا ملک جوینی، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او اکبر عشیق کابلي په اهتمام، بنګاه کتاب مشهد، نماینده انتشارات دانشگاه شهباز آزاد مهر، مقدمه له ۲۵ مخ ښخه وروسته.

فرقې د خپلو عقایدو د تبلیغ لپاره خاص مراحل درلودل، چې معمولاً پر پنځو مراحلو وېشل کېدل او د تفریس، تاسیس، تشکیک، ربط او تعلیق مراحل وو. تقیه او کتمان هم د شیعه وو په څېر د اسماعیلیه اصول هم وو. د دوی په سازمان کې بسپنه او اعانه هم رواج وه او ده، چې د بحث او مناظرې د غونډو په وخت کې به د حق النجوی په نوم ورکول کېده.

ج: د بایزید روښان آثار او باطنیه افکار:

موږ ددې قصد نه لرو، چې حتماً دا ثابته کړو، چې بایزید روښان اسماعیلي و یا د اسماعیلیه فرقې د نورو پیرانو په څېر په بشپړه توګه پر دې لاره معتقد و، بلکې زموږ هڅه دا ده چې د نومړو عقایدو په رڼا کې د بایزید روښان عقاید او افکار وڅېړو، ورته والی او توپیرونه یې رابرسېره کړو.

موږ ترمخه د اخوند درویزه د آثارو په استناد د بایزید روښان د اسماعیلیت په اړه ځینې ناوړه او غیر علمي "انتسابونه" او یا "تهمتونه" چې هېڅ او مستند بنسټ نه لري د بایزید روښان په باب ویل شوي، اشاره وکړه.

داکتر محمد شفیع په خپله کوټلې تحقیقي رساله کې، چې "بایزید انصاري" نومېږي، په دې باب عمده ټکو ته اشاره کوي او د بایزید تجارتي سفر ته ګوته نیسي، چې د

عمر په شپاړسم کال یې له پلار سره په تجارتي سفر کې ملګرتیا کړې وه. ډېر سفرونه یې کړي، په دغو سفرونو کې به ضرور د "ملحد (اسماعیلي) سلیمان" سره مخامخ شوی وي. نوموړی پر دې ټینګار کوي، چې بایزید روښان د پیر کامل پر عقیده ټینګار کوي او د اسلام په ارکانو کې په غسل او نورو مسایلو کې د تاویل استعمال کوي.

مولینا عبدالقدوس قاسمي د خپلې مقالې په لمنلیک کې، چې د بایزید روښان مذهبي افکار نومېږي، د (Arabian Highlonds J.B Philiby) (۳۳۶_۳۷) مخونو په حواله د ملا سلیمان کالنجري یادونه په دې ډول کوي:

"د ۱۵۶۷_۱۶۷۷ع) تر میانځه په عربو کې هندیان د اسماعیلیت تبلیغ ته راغلي وو چې د هندوستان خواجیه یا شمسیه و به د دوی امداد کولو، په دوی کې یو سلیمان بن حسن هندی و، چې د هغه په نوم باندې هلته سلیمانیه فرقه جوړه شوه. کېدای شي چې د اخوند درویزه صاحب ملا سلیمان هم دغه سلیمان بن حسن وي، چې د ۱۵۹۶ع نه اول یې په هند کې خپل تبلیغ جاري ساتلی وي."[1]

که پورتنی عبارت په دې لړ کې سم وي او د اخوند درویزه ادعا هم سمه وي، نو غالباً به بایزید روښان، چې په

[1] مولینا عبدالقدوس قاسمي، "د بایزید روښان مذهبي افکار"، ۸۱ مخ.

۱۵۲۴ع کال په جالندهر کې زېږېدلی، د عمر په ۱۶ کال له ملا سلیمان سره لیدلي وي.

د نومـوړي د ملاقـات کـال بـه ۱۵۴۰ع پـه شـاوخوا کـې وي، لـه بلې خـوا کـه مـلا سلیمان یـا د سلیمانیه فـرقې مشـر همدغـه مبلغ وي، چې دمخـه یـې یادونـه وشـوه. لـه هغـه سره د بایزیـد ملاقـات شـوی وي، بې لـه شـکه چې د هغـه تـاثیرات بـه بایزیـد روښـان منلـي وي، خـو بایـد ووایـو چـې د هغـه لـه شـپاړس کلنـي عمـر څخـه د هغـه تـر "روښـان" کېـدلو پـورې څلرویشـت کالـه تېـر شـوي. د نومـوړو عقایـدو اساسـي ریښـې او نښـې نښـانې مـوږ د هغـه پـه آثـارو کـې بایـد ولټـو لـه هغـه جملې.

۱ـ باطنیت:

بایزیـد روښـان پـه خپـل فکـري سیر او عقایـدو کـې پـه خفـي ذکـر او د هغـه پـر تلقـین ډېـر ټینګـار کـوي او ان تـر دې، چـې دا طریقه یې تر خاصو مریدانو پورې محدوده ساتلې ده.

د اسـلامي تصـوف او د سـلوک پـه لارو چـارو کـې او د خفـي او سـتر تلقـین تـر زیاتـه حـده پـه اسـماعیلیه فرقـه کـې موجـود دی.

حالنامه لیکي:

"پیـر دسـتګیر فرمودنـد ای عزیـز مـن. اګـر حضـور دل میخـواهی در نمـاز اول از جملـه حـرام پرهیـز کـن و دوم دل خـود

را پیش از نماز بذکر خفی مشغول دار".[1]

په دې برخه کې بایزید روښان هم په باطني مانااوو د ظاهر پر خلاف ټینګار کوي. په حالنامه کې څو ځایه دغه ډول مطالب شته، چې د لوستونکي باور او ګومان زیاتوي. له هغه جملې څخه:

"بعد از دریافتن تسبیح هراشیا و سرفراز شدن از مرتبه و مقام قربت احوال ماضی و حال را در چند ابیات درج نمود:

چون که غافل و بیخبر بودم
مثل انعام کور و کر بودم
من نبودم به یاد حق مشغول
غافل و بیخبر چو دد یا غول
چون شنیدم بیان خوف خدا
سر از وصف چارپای جدا
کردم آغاز ذکر هم تسبیح
بدن و جان و هم زبان فصیح
ملکوتی شدم فرشته صفت
پاک گشتم ز جهل و معصیت
بزبانم الله بود سبق
لیک غافل بودم ز هستی حق

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۶۹ مخ.

چون بذکر خفی شدم شاغل
غیر الله شد ز دل زایل
حصحص الحق شده به چشم یقین
کفر باطل شد و بر آمد دین
غرق در بحر دیدم هر اشیا
که بدو قایم اند هم احیا
هر ندایی که در رسید به گوش
جمله از بحر یافتیم سروش
فهم تسبیح هر ندا کردم
قهر و رحمش ز هم جدا کردم
قرب حق یافتم قریب شدم
اقرب و سامع و لبیب شدم.

و چون پیر دستگیر قدس سره نکاح درد هیچ آواز بی جنبش پدید نمیشد و هیچ چیزی بی قوت حق نمی جنبید پس دانست که هر آواز حق است. بعضی از رحم بعضی از قهر دو را از یک ذات دید و هیچ چیز از هستی او جدا نمیدید هیچ آواز بی تسبیح حق تعالی نمیشنید و علامت آن در قرآن دید. و ان من شئی الا یسبح بحمده ولکن لا تفقهون تسبیحهم. یعنی نیست چیزی مگر که تسبیح میکنند و ثنا میگوید مرحق تعالی را و لکن در نمی یابند و فهم نمیکنند تسبیح ا سیارا پس پیر دستگیر قدس سره به

کرم حق تعالی دریافت تسبیح هر شی و زبان حالش..."(1)

په هر حال پورتني عبارات د متصوفینو له سیر او سلوک او اظهاراتو سره هم ورته والی لري، خو زموږ لپاره په زړه پوري خبره دا ده، چې بایزید روښان پر هغه څه باندې د پوهېدو ادعا کوي او پر هغه رموزو باندې د معرفت دعوت لري، چې نور پرې نه پوهېږي. نور یې یوازې ظاهرویني، خو بایزید یې باطن او غیر ظاهر ویني. هغه په دې ډول عباراتو سره د آیاتو او احادیثو تاویل څېړي.

بایزید روښان د خپلو دغه ډول تفکرات په لړ کې دې نتیجې ته رسېږي، چې یوازې هغه او د هغه نژدې مریدان، چې د هغه مرتبې ته نژدې مقام ته ځان رسوي، دغه ډول باطنیت او ماهیوی معرفت ترلاسه کوي او نور څوک، چې په دغه مسایلو نه پوهېږي، نوموړی یې په شرک کې ویني. له همدې لامله هغه پر مهدي او لاربنود او د خپل وخت پر بشپړ او کامل پیر او د هغه پر زده کړو تینګار کوي، خو بایزید روښان د خپلو تعلیماتو په جریان کې هر وخت د "علم توحید" یادونه کوي. یعنې هغه څه، چې اسماعیلیه وو ته دومره په زړه پورې نه وو.

---

1 ایضا، ۴۹ مخ

۲ـ کامل پیر "امام زمان":

بایزید روښان هم پر دې ټینګار کوي، چې:

"... و گفتندی که حیف است که این خلق یقین و اعتبار نمیکنند به آیت قرآن و به حدیث رسول علیه السلام و شیطان ایشانرا نمیگذارد که از مرتبهء اسفل به مرتبهء اعلی بروند و همواره گروه انبیا وارثان ایشانرا همین حال بوده است که از برای ایمان و معرفت خلق در رنج و اندوه میبودند و تاسف به حال ایشان میخوردند."([1])

بایزید روښان د کامل پیر پر متابعت ټینګار کوي او کرات دا خبره جوتوي، چې "قوله تعالی". "قل یاقوم اعملو و علی مکانتکم انی عامل فسوف تعلمون" یعنی بگو ای گروه من کار کنید بر جای گاه خویش که منع کننده ام پس زود بدانید که کیست صاحب راه راست.

ای محمد کمال کار خلفا انبیا علیهم السلام و وارثان ایشان حق نمایی است. اگر خلق اورا هادی و پیشوای دانند یا نه و حق تعالی به جلال ایشان دانا است. چنانچه حق تعالی در قرآن مجید خبر میدهد. قوله تعالی "الم یاءتکم تبرل الذین من قبلکم قوم نوح و عاد و ثمود والذین من بعد هم لا یعلمهم الا الله"، یعنی آیا نیامده به شما خبر آنانیکه پیش از شمایان بودند گروه نوح و عاد و ثمود و آن

---

[1] ایضا، ۱۳۴مخ

کسانیکه پس از ایشان بودند نمی داند ایشان را خلق مگر خدای تعالی".([1])

اسماعیلیه فرقه د نوي امام د پیدا کېدو او پر خلکو باندې د هغه اطاعت فرض ګڼي. د اسماعیلیه وو دا مقوله ډېره څرګنده ده، چې شهرستاني په ملل و نحل کې وايي:" و من مذهبهم ان من مات و لم یعرف امام زمانه مات میته جاهلیته".

د دوی په عقیده، چې څوک مړ شي او د خپلې زمانې امام ونه پېژني، نو جاهل له دنیا تېر شي. بایزید روښان هم هغه وګړي چې د هغه په اطاعت کې نه وو، مشرکان، کافر او جاهلان ګڼل.

۳_ له فلسفي او عقلي پوهنو سره اړیکې:

د روښان په آثارو په تېره په حالنامه کې د علومو پر زده کړه باندې ټینګار کېږي، خو تر زیاته حده پورې دغه ټینګار بیا هم د توحید په علم او د باطن په علم دی.

" آن سرور انبیا در این معنی فرموده است یعنی کسیکه طلب علم برای دنیا کند، پس او کافر است و کسی که طلب علم برای حجت کند پس او مسلمان است."([2])

له علم څخه د بایزید روښان هدف څرګند دی.

---

[1] ایضا، ۱۵۶ مخ

[2] ایضا، ۱۹۹

د فلسفې په باب موږ د بایزید روښان په افکارو کې کوم څرګند تبلیغ نه وینو، بلکې یوازې د اخوند درویزه یو اتهام شته، چې د نوموړي په باب وایي چې دی (بایزید روښان) "یو حکمتي و" او یا دا چې بایزید د فیلسوفانو او سوفسطایانو افکار خپرول. "زیر آنکه وی آخر رساله خود می نوشته که هر چه در صورت مقید آمده است. همه عین خدای اند تا هر چه دیده میشود و شنیده میشود جز خدای چیز دیگری نیست و عالم جز و هم و خیال نیست. نعوذ بالله من کفر هم و غیر ذالکم مخیلات فلاسفه و سوفسطائیه بیان میکرده و مینوشته و باز اتباع خود را امر میکرده که چون جز وجود خدای تعالی چیز دیگر در وجود نیست، پس حرام و حلال، روا و ناروا چه معنی دارد. مگر این که حکم پیر خود را رعایت دارید که من خدای شما ام و هم پیغمبر شما و این جاهلان نابکاران گفتار کفر او را معتقد آمدند."[1]

دغه راز له پورتني دلیل څخه وروسته بایزید روښان پوښتنه کوي:

"یا مولانا زکریا من ترا از معنی و حقیقت (الف) و (ب) بپرسم اگر جواب دادی بپرسم. تحقیق خبرداری. گفت بیان کن. پیر دستگیر قدس سره فرمود که جمله چند حروف

---

[1] اخوند درویزه، مخزن، (پېښور: پښتو اکېډیمي، ۱۹۶۹)، ۱۲۴ مخ

است. جواب داد که بیست و نه حروف است. باز پرسید که کدامها حروفها به خدا تعلق دارند و کدامیها به پیغمبران تعلق دارند و کدامیها به بهشت و کدامیها به دوزخ تعلق دارند، مولانا زکر یا جواب دادن نتوانست، پیر دستگیر قدس سره فرمود یا مولانا زکر یا جواب سی حروف نتوانستی داد حقایق توحید چه دانی یا جواب آن چون خواهی داد...".[1]

په پورتني متن کې د بایزید روښان په عقیده د دیرشو تورو اهمیت هم د اعدادو له مخې، چې د نریاني ۲۹ نهه ویشت توري بولي او نومورې پر دیرشو تورو ټینګار کوي. دیرش عدد د اسماعیلیه وو په نزد سپیڅلی او د اهمیت وړ عدد دی. په اسماعیلیه عقایدو کې د دیرش عدد میاشتې له ورځو سره برابر دی. همدارنګه د دیرش عدد د بابونو شمیر هم دی (چې داعي الدعاة یې هم بولي) او د یوه حجت تر سرپرستۍ لاندې و او د دعاه شمیر، چې د یو داعي الدعاه یا باب ترسرپرستۍ لاندې و، څلرویشت وو.

په هغومره صداقت سره چې د اسماعیلیه وو په آثارو او فکارو کې پر فلسفه او عقلي علومو ټینګار کیږي او فیلسوف د "خاصه حکمت" لرونکی بولي، د بایزید روښان په آثارو کې نه لیدل کیږي. خو کله چې د وحدت الوجود

۲

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۱۹۸ مخ.

صوفيانه بحثونه مطرح کېږي، په څرګنده ليدل کېږي، په سيده او ناسيده ډول بايزيد روښان هم له افلاطوني او نو افلاطوني فلسفي افکارو څخه متاثر دی، چې نوروز زياتو موادو او څېړنو ته اړه لري. په هر حال! د بايزيد د زياتو او بې شمېرو آثارو له څېړنې څخه جوتېږي، چې هغه په يو نه يو ډول له يوناني فلسفي آثارو څخه د ختيځ اسلامي مدنيت د آثارو له لارې متاثر دي.

په حروفي مسايلو کې هم موږ د بايزيد روښان په حالنامه کې څه ناڅه شيان ليدلای شو. د مثال په ډول کله، چې له مولينا زکريا سره بحث او مناظره کوي. د حالنامې مولف وايي، چې هر څومره له پير دستګير قدس سره آيت او حديث راوړي، هغوی يې نه قبلوي او دښمني کوي او وايي، چې د هر مقام علم او پوهه ماته بيان کړه. بايزيد روښان وايي، چې تاسې ناخبره ياست او د ناخبرو خبرول اوس نه ښايي. نوموړی دا حديث دليل راوړي، چې: " قال نبی عليه السلام تعلموا الناس علی قدر عقولهم" يعني "سخن گوئيد با مردمان با اندازه عقل ايشان."(١)

د بايزيد روښان له حالنامې څخه د روښانيانو د يوه ټينګ او پياوړي سازمان پته لګېږي. د دوی يعنې د روښانيانو ترمنځ ټينګې او قوي اړيکې موجود وې. د څو

١ ايضا. ١٩٧ مخ

کالو په موده کې يې زيات پيروان پيدا کړل. خپله د يوه هادي، يو رهبر، پېشوا او کامل پير په توګه د روښانيانو سازمان د يوې منظمې هېرارشی لرونکی و.

د روښانيانو په سازمان کې هم د تقيې او کتمان ډېر شواهد او علايم ليدلای شو. د مثال په توګه کله چې دښمنان يا د بايزيد مخالفين د بايزيد روښان د نيولو يا وژلو قصد کوي، د هغه مريدان سره مصلحت کوي، چې بايزيد روښان د هغوی له لارې نيولو خبر کړي. په دې ډول: "مصلحت آن ميبينم که پير دستگير قدس سره را پيش از آن خبر بايد کرد که منکران نه رفته اند تا در دست ظالمان نه افتد... تا ظالمان گمان نبرند که براى خبر کردن پير خواهد برود".([1])

يا دا چې: "... سيد على رحمت الله عليه آخر وقت نماز ديگر به خدمت پير دستگير قدس سره رسيد قدم بوسی پير دستگير کرد و لاکن چيزی نگفت زيرا که بعض نامحرم در پيش پير دستگير نشسته بودند چون آنان رفتند...".([2])

د تقيې او کتمان په باب ځينې نور شواهد هم شته او ځای ځای پر دې هم ټينګار کوي، چې له هر چا سره خبرې کوي، نو د مخاطب د عقل په اندازه ورسره څه ووايي.

بايزيد روښان هم د اسماعيليه په څېر غلی نه دی ناست،

---

[1] ايضا، ۲۱۷ مخ

[2] ايضا، ۲۱۸ مخ

بلکې هغه خپل داعيان د هشتنغر له دکلاير نه د خواوشا سيمو او ممالکو حاکمانو، اميرانو او عالمانو ته واستول او هغوی ته يې د خپلو دعوو د قبلولو دعوت ورکړو. يو داعي يې شهنشاه اکبر ته واستاوه، يو بل يې د بدخشان ميرزا سليمان ته واستاوه. څه خلفا يې هند، بلخ، بارا او يو تن يې د اخوند درويزه پير سيد علي ترمذي ته واستاوه.

البته بايد ووايو، چې پير روښان سيمې او ممالک په اوو جزيرو نه دي ويشلي، خو هغه کسان (يې) استولي وو، چې د هغه په طريقه او فرقه کې خاصې درجې ته رسېدلي وو، لکه دولت، ميرزا خان، خليفه مودود، خليفه يوسف، خليفه ارزاني او نور... ؟. د حالنامې له بيانه جوتېږي، چې هر څوک او هر مبتدي مريد د دعوت او رابللو دنده نه شوه ترسره کولای، بلکې ياد شوي کسان د بايزيد روښان هغه پاخه او پوه کسان وو، چې د "حجت" له درجې سره يې سيالي کولای شوه.

هغه څه چې پورته ووېل شو، هېڅکله په دې قصد نه دي چې حتماً موږ له بايزيد روښان څخه اسماعيليه "امام" او يا "حجت" جوړ او ثابت کړو، بلکې د ځينو انتساباتو له مخې پرتليزه څېړني ته اړه وه... ددې بحث په پايله کې بايد ووايو، چې بايزيد روښان په خپله لاره او سربندنه کې هېڅ کله دا ډول بيان او څرگندونه، نه کوي. له څېړنې هم جوتېږي، چې د هغه په تعليماتو کې داسې څه شته چې د

شک تري راولاړېږي، چې د اسماعيلّيه عقايدو څه تېنګ دده تر غوږو هم رسېدلی و او له دغو عقايدو متاثر شوی دی. نوموړی خپل ځان ملهم من الله باله.

نوموړي خپل متابعت پر وګړو فرض باله، د نوي امام پيدا ښت او پر خلکو د هغه اطاعت فرض ګڼل، پر تاويل باندې باور، پر باطنيت باندې عقيده، د اعدادو او حروفو پر ارزښت باندې ټينګار، په اسلامي فرقو کې تر زياته حده په اسماعيليه وو کې رواج او ټينګ دی.

په هر صورت بايزيد روښان د يو عارف او متصوف په توګه د خدای تعالی معرفت فرض ګڼي. بې له دغه معرفت نه د طاعت، عبادات او صدقاتو لپاره د کامل پير واسطه شرط ده. پير کامل هغه دی، چې د شريعت طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت، مقامونه يې طی کړي وي.

PDF Compressor Pro

څلورم څپرکی

بایزید روښان او د تناسخ او حلول مفکورې.

کله چې د بایزید روښان د مخالفینو په تېره د هغه د سرسخته مخالف اخوند درویزه ادعاوې د بایزید په باب لولو، د نورو انتساباتو یا تومتونو په څوا کې پر بایزید روښان باندې د تناسخ او حلول پر افکارو باندې د اعتقاد تور هم شته. ددې لپاره چې په دې برخه کې مو هم د بایزید روښان پر اصلي متونو یا لومړنیو موادو تکیه کړې وي. ا ږ یو لومړی ددغو مفاهیمو اصلي مانا او تفسیر وپلټو.

الف: تناسخ:

تناسخ له يو بدن نه د روح تر جلا كېدو ، وروسته بل بدن ته د هغه انتقال او تعلق لرل دي. بې له دې، چې له يو بدن نه د هغه د وتلو او له بل سره د تعلق ترمنځ زمانه فاصله شي، د تناسخ عقيده پخوانۍ ريښې لري. له پخوانيو فلاسفه وو څخه فيثاغورثيانو پر تناسخ عقيده درلوده. "هغوی له يو بدن نه بل ته د روح د تناسخ عقيده له هغه لرغوني شاعر نه اخيستې ده، چې د اور فيوس په نامه شهرت لري. د فدروس له رسالې نه جوتېږي، چې د يونان مشهور فيلسوف افلاطون هم پر يو ډول تناسخ باندې عقيده درلوده، خو د اسلام د فلاسفه وو له خوا رده او باطله شوه".([1])

د هند په لرغوني فلسفه او په خپله په هندوانو كې د تناسخ مفكوره ډېره څرګنده ده. جان ناس ليكي:"د ارواح د انتقال عقيده يا تناسخ (Katma) دی، چې هندوان يې په خپله ژبه سام سارا (Samsara) بولي."

نومورې پوه هم ددې يادونه كوي، چې د تناسخ عقيده په ډېرو بدوي اقوامو او عالي كلتور لرونكيو اولسونو كې شته او موجوده ده، خو هغه په هندوانو كې د تناسخ د عقيدې تفسير په دې ډول بيانوي:

"د انسان روح د مرګ په وخت كې په ټولو حالاتو كې له

[1] آريانا دايرة المعارف (پښتو)، ۵ ټوك، (كابل: ۱۳۵۴)، ۱۱۷ مخ

يو خاص حالت پرته، چې روح پکې په ابدي مقام يا اعلى عليين كې له برهما سره بشپړ وحدت حاصلوي او يا دا چې د تل لپاره په اسفل السافلين كې غرقېږي، په يو بل ډول هم يو لړ زېږېدنه او ژوندانه نويوالي ته لاس اچوي او په پرله پسې توگه له يو عالم څخه بل ته راځي او په هر ژوندي كې خپله دوره تېروي او بيا د مرگ په وخت كې يو وار بيا بل كالبد ته منتقل كېږي او نوى لباس اغوندي. د زېږېدنې دغه دورې په پرله پسې توگه په يو لړ ناپايه زمانه كې دوام مومي. له يوه جسم څخه بل جسم ته د ارواحو انتقال، يا په بل عبارت د زېږېدلو او ژوند تجديد ته اړه نلري، چې همېشه په يوه واحده سطح١ كې موجود وي، بلكې امكان لري په يوه محدود زمان كې په بېلابېلو عالي او ټيټو موجوداتو كې څرگند شي او يا د ځمكې په كره كې په بېلابېلو موجوداتو كې ژوندى راڅرگند شي. د مثال په ډول كله يې په نباتاتو كې وينو او كله يې هم په حيواناتو، ځناورو او كله هم په ډېرو ټيټو موجوداتو او كله د روح د هستۍ په ډېرو لوړو موجوداتو كې چې بدن ته تغيير او حركت وركوي. مثلاً كېداى شي د ټيټې او نجسې طبقې د فرد روح په يوه بل موجود يا د يوه راجه، يا برهمن په كالبد كې ځاى شي او يا دا چې انساني روح له مرگ نه وروسته د غومبسې يا

چنجي يا وښو په وجود کې ننوزي او يا په جهنم کې د يو لعنتي موجود په څان کې ځای ونيسي".[1]

په اوپانيشادونو کې هم د تناسخ په باره کې مفصل بحثونه شته دی. د هندوانو په عقيده تناسخ د (کرما Karma) (عمل) اصل ته ډېر ورته والی لري او له کرما څخه هدف د نيکو او بدو اعمالو په وړاندې سزا او برائت دی، څه که په وينا کې وي او که په فکر کې او يا عمل کې.

په نړۍ کې هرڅه چې دي که شخص، کورنۍ يا ځناور يا گياه وي او په ټوله نړۍ او خدايان هم د تناسخ او کرما د قانون تابع دي. د تناسخ او د نيک او بد اعمالو بدن د هندي کيت د عقايدو بنسټ جوړوي. مرگ په هيڅ ډول د ژوند پای نه ده، بلکې د ژوند له دورو څخه د يوې دورې پيل دی.[2]

د جان ناس په قول، چې د اوپانيشادونو په يوه برخه کې وايي:"هغوی چې په ژوند کې د صالح عمل او نيک چلن خاوندان دي. له مرگ وروسته يې روح په غوره شوي زهدان (زيلانځ) کې لکه د يوې برهمني ښځې يا د يوې کاشاتريا، يا ويسا ميرمنې په رحم کې د مراتبو له مخې ځای نيسي،

---

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ترجمه علی اصغر حکمت، چاپ سوم (تهران:" فرانکلن، ۱۳۵۴)، صفحه ۱۰۵.

[2] داراکوشه، او پانيشادها، ترجمه جلال نائينی و دکتر تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۶)، ۲۹ مخ.

خــو د نـــاوړو او شـــريرو كســـانو ارواح پـــه نـــاوړه او مكـــروه رحمونـو كـې ځـاى نيسـي. د مثـال پـه توګـه د يـوې سـپى، يـا پـړانګي يـا بـالاخره د يـوې ساخله (نجسـي) طـبقې (پاريـا) ښځـې په رحم كې ځاى نيسي."(۱)

پـه "تـاريخ ادبيـات در ايـران" كـې دكتـر ذبـيح الله صـفا حلـول او تناسـخ پـه يـوه مانـا كـارولي، خـو وروسـته يـې پـه اسـلامي نړۍ كې پر حلوليه افكارو معتقدين څېړلي دي.(۲)

"ابـن سـيناى بلخـى پـه خپلـو آثـارو كـې پـه تېـره بيـا كتـاب الشـفا والنجـاة او داسـې نـورو كـې دغـه عقيـده باطلـه كـړې ده، ځكـه چـې نومـوړي ثابتـه كـړې، چـې نفـس او روح د بـدن لـه پيـدا ينښت نـه پخـوا وجـود نـه لـري، بلكـې د بـدنونو د خلقـت پـه وخـت كـې پيـدا كېـږي او هـر بـدن پـه خپلـه د يـو نفـس مسـتحق دى او هر حيوان په يو نفس شعور پيدا كوي."(۳)

مـوږ نـور د تناسـخ پـه بـاب مجـرد بحـث تـه دوام نـه وركـوو. زمـوږ هـدف دا دى، چـې د بايزيـد روښـان پـه افكـارو كـې تناسـخي افكـار او د هغـو تـاثيرات شـته او كنـه؟ پـه دې بـاب مـوږ دمخـه هـم وويـل، چـې تـر ټولـو دمخـه اخونـد درويـزه زيـات تومتونـه لګـولي دي. لـه هغـه نـه د تـاريخ مرصـع مولـف هـم

---

[1] جان ناس، تاريخ جامع اديان از آغاز تا امروز، ۱۰۶ مخ.

[2] ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، جلد اول، چاپ دوم (تهران: فردوس، ۱۳۶۶)، ۶۱ مخ

[3] آريانا دايرة المعارف (پښتو) پنځم ټوك، كابل، ۱۳۵۴ كال، ۱۱۷ مخ

اقتباس کړي او نورو مؤرخينو او څېړونکيو هم يادونه کړې ده، خو موږ د خپل کار د اسلوب له مخې اړ يو د ځينو څېړونکيو نظريې او بيا د بايزيد روښان اصلي متونو ته مراجعه وکړو:

سيد تقويم الحق کاکاخېل د مخزن په سريزه کې کښلي دي، چې د بايزيد روښان د يوه مريد له خولې اشاره اوربدل شوې:

"خليل اووی چې دا گيدړان بعضې ستاسو مور پلار دي او بعضې نيا نيکونه او فرياد کوي چې د کُندهو، يتيمانو مالونه په زور مه خورئ. په ژوند کې د خدای معرفت حاصل کړئ که داسې مو ونه کړل نو د مرگ نه پس به "د انسانيت جامه" اونه مومئ."(١)

نوموړی د خپلې ليکنې په پای کې دې نتيجې ته رسېږي، چې:

"د تناسخ د يوې مسالې نه علاوه د باقي ټولو الزاماتو په سلسله کې خيرالبيان د اخوند درويزه بابا(رح) تاييد کوي او دا ترې معلومېږي چې اخوند درويزه بابا نه د بايزيد په عقايدو غلط پوی شوی و، نه يې پکې له ځانه څه گډ کړي وو..."(٢)

مشهور انگليسي مؤرخ الفنستن، چې د پښتنو په باب يې د اعتبار وړ کتاب ليکلی دی (د کابل سلطنت بيان) په

---

[1] مخزن، سريزه (سد) مخ

[2] ايضا، (سه) مخ

هغه کې هم دې مسالې ته ګوته نیسي، خو څېړونکي عقیده لري چې کېدای شي نوموړي د عوامو پر افسانو تکیه کړې وي.

محترم استاد صدیق روهي په خپله ژوره څېړنه کې، چې د روښان پر لومړنیو (اصلي) آثارو یې تکیه کړې، د خپلې څېړنې په نتیجه کې د روښان په افکارو کې د تناسخي عقایدو په باب دې نتیجې ته رسېږي:" روښانیان وایي چې موږ پر تناسخ عقیده نه لرو اما دا عقیده د روښان د مرید له خولې اورېدلې شوې ده".(1)

په حالنامه کې هم راساً او سیده ډول د بایزید روښان له خولې او عقیدې کوم سند او لیکنه نه شته، بلکې د حالنامې بشپړوونکی لیکي، چې د روښان د مریدانو له جملې څخه خلیل نومي، چې د شینوارو د قوم مشرانو ته یې ویلي وو، چې ستاسې پلرونه او نیکونه ګیدړان دي، که تاسې د پردیو خلکو مالونه په زور خورئ، نو له مرګه وروسته به تاسې بیا د انسان په جامه کې راڅرګند نه شئ. مخلص دا اتهام ردوي او وايي، چې د بایزید روښان مرید دا خبرې ددې لپاره کړې وې، چې شینواري پرې ووېروي. حالنامه نوموړې "پېښه" په دې ډول رانقلوي:

"چون مردم شینواری همواره خلیل را نشسته و در مراقبه

---

(1) صدیق روهي. (روښان پېژندنه) کابل، ۱_۲ ګڼه، (کابل د علومو اکاډمی ۱۳۶۷). ۲۶ مخ

میدیدند، بروی حسد میبردند و برای شان میخندید و این مثل می ستند: "راست کلیٔ نماست، علی بوتي ناست." و برای امتحان میپرسیدند، روزی شغالان به عبادت خود فریاد میکرند، آنها گفتند: روشانی میگویند که ما آواز و صاحب آواز و تسبیح از در می یابیم (تسبیح را در میابیم) پس شما بگویید که این شغالان چه میگویند. خلیل گفت: که او از میان عارف و سامع و حق تعالی پنهان رازیست نباید مر عارف را که راز پنهان به اغیار آشکارا کند.

آنها گفتند که شما دروغ می گویید معنی و تسبیح هر آواز را در نمی یابید اگر معنی و تسبیح در می یابید پس بگویید که این شغالان چی میگویند. خلیل گفت: نمی گذارید صاحبان این آواز و معنی آن بر شما بیان کنم. شما بدنخواهید برد. گفتند شما بگویید، مایان بد نخواهیم برد. آخر خلیل گفت که این شغالان بعضی مادر و پدر و بعضی جدوابای جسد شما اند. بسوی شما ندا و فریاد میکنند (ممکن داسي وي)، بسوی شما ندا و فریاد میکنند که به زور و ظلم مال یتیمان و بیوه زنان میخورید. (مخورید).

و در حیات خود معرفت ذات حق تعالی را حاصل نمایید آواز صاحب آواز بشناسید و دم خود را چنین نکردید. بعد از مرگ جامه (بی) یاد حق تعالی مگذرانید. اگر انسانی نخواهید یافت."[1]

---

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۳۲۲_۳۳۳، مخونه.

PDF Compressor Pro

حالنامــه د خليــل پــورتنی اســتدلال او بحــث د اعتقــاد لــه مخــې نــه بــولي، بلکــې څرگنــدوي چــې خليــل دا خبــرې د شينوارو د وېرولو لپاره وکړې.

حالنامــه زيــاتوي :"ای عزيــز مــن. خليــل کــه ايــن ســخن گفت نــه از روی اعتقــاد خــود گفــت، بلکــه بــرای ســرزنش و تهديــد آن قــوم فرمــود. زيــرا کــه اعتقــاد ايــن خانــدان بــر مــذاهب تناســخ نسبت (نيست)... و اعتقــاد ايــن خــانواده آنســت بــر هــر يکــی کــه صفت کدام حيــوان غالــب بــود، بعــد از مفارقــت قالــب در عــالم مثال صورت آن حيوان بگيرد."([1])

پــه دې ډول حالنامــه لــه پــورتني بحــث څخــه وروســته زيــات مثالونــه راوړي. د مشــايخو او لويــانو قولونــه راوړي. د مثــال پــه ډول وايــي، چــې: د ولــي محمــد برکــي چــې د بايزيــد روښــان مريد و، د هغــه پــه اثــر کــې چــې لطيفــه شــريفه نومېــږي، لــه هغــه مــې اورېــدلي دي چــې د يــو ســړي مــال ثــروت ډېــر خــوښ و، تــر دې حده چــې زيــاتره وخــت بــه تــرې چــا نــه اورېــدل، چــې خــدای تعــالی دې نــن ورځ پــه نــړۍ کــې مالــه ثــروت راکــړي ســبا چــې پــه آخــرت کــې هرڅــه غــواړي ودې کــي. يــوه ورځ ناڅاپــه ناروغــه شــوه، ځنکــدن بــې شــو. خلــک ورتــه راټــول شــول، ورتــه وې ويــل چــې د شــهادت کلمــه ووايــه. هغــه وويــل اوس د شــهادت د تــازه کولــو وخت نــه دی. زمــا نظــر تــه مــړک راځــي او راتــه وايــي چــې لــه

---

[1] ايضاء، ۳۲۳ مخ

هغه قالب نه راووځه او دي قالب ته راننوزه. د حالنامې بشپړوونکی دا حکایت په دې ډول تفسیروي او نتیجه ترې اخلي، چې هر هغه "زره" یا موجود چې حیواني صفات ولري، که څه هم د انسان په قالب کې وي او مړ شي، د حیوان په صورت بیا راژوندی کېږي.

په دې ډول هغه څه چې په تناسخي افکارو پورې اړه لري او هغه څه چې د روښانیانو په عقایدو پورې اړه لري، دا دي چې په تناسخي عقیده کې "زمان" د بحث وړ نه دی، روح ابدیت لري. یوازې د ښو او بدو اعمالو په کړو سره په راتلونکیو ښو او یا ناوړه کسانو یا موجوداتو کې ځای نیسي. لکه چې ددې بحث په سر کې ورته اشاره وشوه، خو د روښانیانو یا د بایزید روښان په حالنامه کې دا مساله لږه باریکي لري او هغه دا ده، چې انسانیت یوازې د انسان په جسم او هیکل نه دی بلکې:

تو همی دانی که همه آدمند
که بسیار گاو و خری بی دمند
گر بصورت جمله انسان بودی
احمد و بوجهل خود یکسان بودی.

په دې مانا چې یوازې په صورت نه ده، بلکې د روښانیانو په عقیده هغه کسان چې د هغو پر زړو باندې "د

هر حیوان خصلت غالب شو" د همغه حیوان خصلت او ماهیت پیدا کوي. روښانیان دا هم ورسره ثرگندوي، چې د حشر په ورځ د دوی اصلي ثیرې یعنې حېواني صفات رابرسېره کېږي او د همغه حېواني موجوداتو په شکل راپورته کېږي. حالنامه لیکي:

"امام شبلی رحمة الله علیه آورده که حضرت رسول الله علیه واله وسلم از افواج پرسیدند، فرمود که حشر کرده شوند دو صفت از امت من بعضی به صورت بوزینگان بعضی بر هیئت خوگان و برخی نگون ساران که ایشان را بروی به دوزخ میکشتند و بعضی نابینایان و بعضی کران و گنگان و بعضی میخائید زبانهای خود را و آن بر سینه های ایشان افتاده باشند وریم ازدهان های ایشان سیلان باشد."[1]

په حالنامه کې دغه بحث نور هم تفصیل لري او د هغې محتوی دا ده، چې هغوی چې گناه کوي، ظلم کوي، بدرفتار او بدکردار لري، دوزخ ته ځي او هلته ددغه ډول حیواناتو یا ږندو یا گوډو او یا په بدرنگو او ناوړه څېرو سره ثرگندېږي. روښانیان معتقد دي، چې یوازې یو باریتعالی پر خپل حال دی.

[1] ایضاء، ۳۲۷ مخ

"نـی صـورت بمانـد نـی حسـن و نـی نـاز
نــی محمــود مانــد نــه نــاز از ایــاز
نــی دولــت بمانــدنی ملــک و ســپاه
نــی ایــن حشــمت و مــال و زرجایگــاه
دیگــر هرچــه بینــی و ایــن دهــر و داد
نمانـــد بجـــز ذات پروردگـــار"([1])

ب: حلول:

د بایزیـد روښـان پـه آثـارو، پـه تېـره پـه حالنامـه او خیرالبیـان کـې د حلـول مفکـوره د هغـه لـه صـوفیانه او عـارفانـه طـرز تفکـر سـره تـړلې ده. اخونـد دروېـزه د خپلـو اتهامـاتو یـا انتسـاباتو پـه لـړ کـې پـر بایزیـد روښـان بانـدې یـوه د حلـول مفکـوره هـم ورمنسـوبوي او وایـي، چـې: "کلـه یـې دا ویـل: یـارانو! خـدای پـه خلـق کـې محـو شـوی، لکـه مالگـه پـه اوبـو کـې، یـا دانـې پـه گیاهونو له هر چا سره یو شوی."([2])

"د حلـول پلویـان وایـي چـې خـدای پـه ټولـو شـیانو کـې حلـول کـړی او یکـې گـډ شـوی دی، لکـه خـوږوالی پـه خرمـا کـې. لـه اتحـاد او حلـول څخـه مـراد دا دی چـې دوه شـیان داسـې یـو تـر بلـه سره گډ شي چې په حکم کې یو شی وگرځي، لـیکن تـوپیر او فـرق پـه هغـه ځـای کـې دی چـې اتحـاد لـه خـالق سـره د مخلـوق

---

[1] ایضاء، ۳۳۰ مخ
[2] اخوند دروېزه، مخزن، ۱۳۱ مخ

د اتحاد په مانا دی په داسې حال کې چې د حلول مذهب وايي چې خدای په خپلو مخلوقاتو کې حلول کوي او دا دواړه مذهبونه د وحدت وجود له مذهب څخه توپير لري."([1])

په اسلامي مدنيت کې زياتو متفکرينو پر حلول باندې باور درلود ان تر دې چې تر څو پېړيو پورې يې دوام کړی دی. ډاکتر ذبيح الله صفا ليکي:

"په مسلمانانو کې هغه پخوانی سړی چې د حلولي افکارو په خپرولو يې پيل وکړ، عبدالله بن سبا دی چې د علي بن ابيطالب^ع په باب يې غلو کاوه او د هغه په الوهيت معتقد و او کله چې يې د هغه د قتل خبر واورېده، ويې ويل علي نه دی مړ، بلکې شيطان و چې د هغه په څېره کې راغی او علي آسمان ته پورته شو. د سبائيه فرقې ځينو کسانو تصور کاوه چې علي د ورېځو په منځ کې پټ دی. تالنده، برېښنا او آواز د هغه متروکې دي. دوی عقيده درلوده، چې علي به آخر له آسمانه راکوز شي او ټوله نړۍ به ونيسي."([2])

په اسلامي نړۍ کې د "بيانيه" فرقې په نوم کسانو هم دا باور درلود. "مغيريه" فرقه هم چې د مغيره بن سعيد العجلي چې د محمد بن عبدالله بن حسن بن علي پر مهدويت يې عقيده درلوده پر حلول يې هم عقيده درلوده.

---

[1] صديق روهي، "روښان پېژندنه" کابل، ۱_۲ ګڼه، (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷مخ)، ۲۶ مخ

[2] ذبيح الله صفا، تاريخ ادبيات در ايران، ۲ ټوک، ۶۲ مخ.

PDF Compressor Pro

نـوري زيـاتي فـرقي هـم لکـه "حربيـه" هـم پـر دي معتقـده وه.
"داميـه" فـرقي هـم چې د ابـو مسـلم صاحب الـدعوه پـه بـاب يـې مبالغـه کولـه او امامـت يـې تـر سـفاح وروسـته د ابـو مسـلم حـق بالـه او د ابـو مسـلمه پـه نامـه يـوه فرقـه پـه مـروه کې جـوړه شـوه. دوی هـم بـاور درلـود چې د حلـول لـه لارې د خـدای روح پـه ابـو مسـلم کـې د الوهيـت درجـې تـه رسـيدلی او پـه دې ډول لـه جبرائيـل، ميکائيـل او نـورو ملايکـو څخـه يـې برتـر بللـه. پـه هـرات او مـروه دواړو ښـارونو کـې يـې نفـوذ درلـود او د "برکوکيـه" پـه نامـه يـې هـم شـهرت درلـود. ددغـه فـرقې لـه پيروانـو څخـه چې بـه چـا ويوښتـل چې د منصـور پـه امـر څـوک ووژل شـو؟ دوی بـه ويـل هغـه شـيطان و، چـې د خلکـو پـه سترگو کې د ابو مسلم په څېر ښکارېده.
"راونديـه" فرقـه هـم پـر حلـول عقيـده منـده وه. مشـهور حکـيم هشـام يـا هاشـم، چـې پـه المقنـع مشـهور و، د هغـه پيروانـو هـم عقيـده درلـوده "چـې لاهـوت پـه هيکلونـو کـې سـير کـوي او د خـدای روح پـه آدم او لـه هغـه نـه نـوح، ابـراهيم، موسـی، عيسـی، محمـد، علـي او د هغـه پـه اولادونـو او وروسـته ابـو مسـلم او بيـا پـه المقنـع کـې حلـول کـړی دی. پـه دې ډول المقنـع هـم د خـدايي دعـوه درلـوده. دوی د خپلـو پيروانـو لپـاره نـوی ديـن راووړ او د تـرک لـه طوايفـو سـره پـه يـووالي کـې څـو کالـه د اسـلام د سـپاهيانو پـه وړانـدې جنگېـدل، چـې پـه ۱۶۱هـ کـال کـې ووژل شـو او پيروانـو يـې د پـنځمې پېـړۍ تـر لومړيـو پـوري شـهرت درلود."([1])

---

[1] ايضاء، ۶۳ مخ

PDF Compressor Pro

په دې ډول کله چې په اسلامي مدنيت کې د "غلات" د فرقې په څېر نورې زياتې افراطي فرقې وينو، نو د حلول مفکوره په اسلامي مدنيت کې څه نوې خبره نه ده. دا چې له اهل سنت و جماعت څخه مخالفه لاره ده او په شريعت کې نه شته، بېل سوال دی، خو د زياتره متصوفينو په افکارو او عقايدو کې يې ليدلای شو.

بايزيد روښان هم د اسلامي مدنيت يوه افغاني پديده ده. حلول يې د تصوف او وحدت الوجود په قالب کې مطرح کړی دی. د بايزيد روښان عقيده په دې باب هم په خيرالبيان او حالنامه کې جوته شوې ده. نوموړی وايي خدای په مخلوق کې او مخلوق په خدای کې دی. د هغه په عقيده د کاېناتو ټول تش ځايونه د خدای په واسطه ډک شوي دي. "بين السماء والارض کان ملو بذات الرحمن و کان فی کل مکان (ميان آسمان و زمين هست پری بذات خدای و هست آن خدای در هر مکان) هادی ويلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."[1]

بايزيد روښان په خېرالبيان کې وايي: " ګوره ادميان زما په هست کې دي، زما هست ده په ادميان لکه کبونه په اوبو کې او اوبه په کبو کې لکه کبونه په اوبو ژوندي وي، هسې په ما ژوندي دي آدميان."[2]

---

[1] بايزيد روښان، خيرالبيان، ۲۶۸ مخ

[2] ايضاء، ۲۶۹ مخ

دغه راز په يوه بله برخه کې هم وايي: "ذات الله تعالی کان فی الانسان و حول الانسان کالمافی حيتان و حول الحيتان (ذات خدای هست در آدمی و گرد (د) آدمی چنانچه آب هست در ماهی (و گرو ماهی) هادی ويلي دي رحمت د خدای په ده دا کلام."([1])

ددغه ډول عقايدو او افکارو په تعقيب کې بايزيد روښان د انسان لپاره د کمال منازل او مقامات گوري، يعني هغه څه او هغه درجې لټوي، چې نوموړي په خپل سير و سلوک کې څرگند کړي او د همدې بحث په لومړيو برخو کې مو ورته اشاره وکړه. د مثال په ډول کله چې هغه د وصلت په مقام کې ځان له خدای سره يوځای کوي، وايي:

"يادوي دې زما هستي په هغه ياد چې دده هستي زما په هستی کې ورکه شي او ورک دی گمان، گمان د وجود ادامیان".

په دې ډول هم د هغه په حلوليه افکارو کې هم د هغه د صوفيانه سير و سلوک په پړاوونو کې يو تداخل وينو، خو زموږ په عقيده زيات باور پردې دی، چې د هغه حلول هم د هغه د سير و سلوک تابع دی او نوموړی انسان له خپلو فکري عالي مدارجو څخهويني. د هغه د انتلوژي او معرفت مهمه او اساسي نقطه هم په دې برخه کې پرته او ځای لري.

❋ ❋ ❋

---

[1] ايضاء، ٢٧ مخ

پنځم څپرکی

د پښتنو پر ژوند او فرهنګ د روښانیانو اغیزې

روښاني غورځنګ، چې د بایزید روښان په پیدا ښت (۱۵۲۵ع) او د هغه په سیر و سلوک او طریقت شروع کېږي، د سترو جګړو او مبارزو جریان دی. په سیاسي او اقتصادي لحاظ د مغلو د امپراتورۍ لپاره د لوی سر خوږ سبب کېږي. د بایزید روښان د کورنۍ د وروستي فرد عبدالقادر په مړینه یا پای ته رسېږي او یا کمزوری کېږي او له هغه وروسته کله چې د جلال الدین زوی کریم داد د دوی د کورنۍ او غورځنګ مشر تاکل کېږي، په (۱۶۳۸ع) کال

کې شاه جهان د امپراتورۍ په وخت کې کریم داد هم په پېښور کې ترور کېږي.

په دې ډول روښاني غورځنګ په پښتونخوا کې او په ضمني ډول د پښتونخوا په شاوخوا سیمو کې نژدې یوه پېړۍ دوام کوي. په دغه زماني فاصله کې روښاني غورځنګ د پښتنو په عنعنوي او ایستا (ولاړه) ټولنه کې یو پیاوړی داینامیزم ایجادوي، د پښتني عنعنوي ټولنې په سیاسي، اقتصادي، ټولنیز، فرهنګي او فکري جوړښت کې بدلون راولي. سره له دې، چې روښاني غورځنګ د هغه د وروستي مشر په مرګ سره کمزورۍ کېږي او عملاً له منځه ځي، خو د ټولنې پر مستقبل باندې خپل ژور اثرات پرېږدي.

روښاني غورځنګ له سیاسي پلوه د مغلو امپراتورۍ د پښتنو په وړاندې انعطافي دریځ ته اړ کوي. په اقتصادي برخه کې یو لړ پرمختګونه منځ ته راځي (چې البته ددې بحث له حوصلې بهر کار دی) او په عمده ډول په فکري او فرهنګي لحاظ د پښتنو په ټولنه کې د سترو فرهنګي بدلونونو او انکشافاتو پیلامه ګرځي.

الف: په اسلامي تصوفي فرهنګ کې د روښانیانو د پښتو تصوفي او عرفاني ادب مقام:

د هنري او ادبي استعداد (الهام، تخیل، رؤیا) په باب او دغه راز چې څرنګه د هنرمند اهداف رامنځ ته کېږي او نطفه

يې تړل کېږي، زيات څه نه دي ويل شوي. په دې لړ کې هغه څه چې ډېر لږ پرې بحث شوی دی، د ناخبره شعور (ناخودآگاه) او اشراق پر نقش باندې، چې د خلاقيت په لړۍ کې مهمه پديده ده، هم څه نه دي ويل شوي.

د اشراق مفهوم د لومړي ځل لپاره د لرغوني يونان په فلسفه کې ځای ونيو. د اشراقي پوهې منطقي ماهيت هم په دې کې دی، چې د شناخت او تفکر د اختصار امکان او وس لري. اديب او متفکر د خپل ناخبره شعور له کلونو کلونو آرشيف څخه صيقل شوي مواد او افکار شعوري او خبري سطحې ته راباسي، په دې ډول بې ځايه به نه وي چې اشراق په ناخبره شعور کې د ناخبره شعور عنصر وبولو.

د بحث له دې ډول پيل څخه زموږ هدف دا دی، چې څرنګه څرګند کړو، چې عرفان، تصوف او ادبيات يا د ادبياتو يو مشخص عنصر يعنې شعر سره ټينګې اړيکې لي.

(له کومه ځايه چې شعر او شاعري، تصوف او عرفان په زياترو مواردو کې ګډې خواوې لري او د عواطفو، ذوق، شور، احساسات او عشق له يوې منبع څخه الهام اخلي، نو په دې ډول صوفيانو او شعراوو ډېر ژر يو بل سره پيدا کړل او يو له بله نژدې شول.([1])

موږ په دې باب سکولاستيکي بحث نه کوو، چې کومه

[1] زين العابدين موتمن، شعر و ادب فارسي. (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)، ۶۲مخ

يـوه ډلـه دمخـه شـوه، خـو دومـره بايـد ووايـو چـې شـاعر او متصـوف د متقـابلو اغېـزو پـه رڼـا کـې يـو بـل سـره پيـدا کـړل. بايـد څرګنـده کـړو چـې تصـوف يـوه مسـمی او مرامـي موضـوع ده. حـال دا چـې شـعر د نظـر او بيـان او مطلـب د څرګنـدولو لـه وسـيلې پرتـه بـل څـه نـه دی. شـعر پـه اصـل کـې د تصـوف لپـاره چـې د مکتـب او هـدف لرونکـی دی د اغېـزو لـه ځـانګتيـا بـل څـه اثر لرلای شي.)([1])

د اسـلامي فـرهنګ د پراختيـا پـه لـړ کـې پـه ټولـو پېړيـو او زمـانو کـې د متصـوفينو او عارفـانو چلنـد لـه شـعر او شـعري ادب سره يو ډول نه و.

پـه لومـړۍ او دويمـه هجـري پېـړۍ کـې، تصـوف يـوه سـاده عملـي طريقـه وه، چـې پـر زهـد، عبـادت او شـريعت د احکـامو پـر امـر و نهـی ولاړه وه. پـه درېيمـه پېـړۍ کـې اسـلامي فـرهنګ تـه علومـو او يونـاني فلسـفې لار پيـدا کـړه او ځيـنې مسـايل لکـه وحـدت وجـود، فنـا فـی الله او نـور مسـايل تصـوف تـه داخـل شـول. پـه لومړيـو پېړيـو کـې صـوفيانو د رسـمي علامـو اسـتدلال او کتـــاب او تاليفـــاتو خاونـــدان پـــه ملنـــډو يـــادول او (د معرفـــت د حصـــول شـــرط يـــې دا بالـــه، چـــې د زړه لـــوح بايـــد د مدرســـې لـــه زده کـــړو او نقـــش څخـــه پـــاک شـــي او تـر هغـه چـې صـفا او سـاده ګـي حاصـله نـه شـي ناکېـدونې

---

[1] ايضا

ده، چې د الهي معرفت د نقش منلو ته آماده شي.) ([1])

پر ځای به وي، چې د مشهور څېړونکي او پوه ډاکتر قاسم غني له قوله د څو تنو مشهورو صوفیانو او عارفانو عکس العمل ثرگند کړو.

(کله چې له حبیب عجمي څخه چې عامي او امي سړی و کرامت څرگند شو، حسن بصري چې یو عمر یې زده کړه کړې وه له هغه وپوښتل (ای حبیب این بچه یافتی؟ گفت بدانکه من دل سفید میکنم و تو کاغذ سیاه.) ([2])

ابراهیم ادهم ویلي دي:(درین طریق هیچ چیز برمن سخت تر از مفارقت نبود که فرمودند که مطالعه مکن.) جنید بغدادی ویلي دي:(چون حق تعالی بمریدی نیکی خواهد اورا پیش صوفیان افگند و از قرایان باز دارد. نقل است که گفت نشاید که مرید آنرا چیزی آموزند مگر آنچه در نماز بدان محتاج باشند و فاتحه و قل هوالله احد تمام است و هر مریدی که زن کند و علم نویسد از وی هیچ نیابد.)([3])

و شیخ ابو سعید ابوالخیر گفته که (بایزید بسطامي گفت حق تعالی فرد است اورا بتفرید باید جستن. تو اورا در کاغذ جویی کی یابی.)([4])

---

[1] قاسم غني. تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلفه آن. ج دوم، ق اول (تهران: ۵۰۶مخ)

[2] همدغه اثر، ۵۰۷ مخ

[3] ایضا

[4] هماغه اثر، ۵۰۸ مخ

جنید بغدادي وایي:(عارف آن است که حق تعالی از سیر او سخن گوید و او خاموش.)[1]

ددغه ډول اظهاراتو یو عمده دلیل همدا و، چې کله صوفیانو علم بد باله او د حقیقت د پوهېدو لپاره یې بې نتیجې، نو په دې ډول صوفي شرع، علم عقل او نقل د شهود او قلبي وارداتو په کشف پورې مربوط بولي او په دې عقیده دی، چې د زړه په صفایي سره د خدای معرفت حال او مشاهدې ته رسېږي. ان تر دې چې د فنا فی الله له لارې به بقا بالله ته ورسيږي، نو په دې ډول یې رسمي علوم او کسبي معارف بشپړ نه بلل.

خو د اسلامي فرهنګ په ټولو دورو کې مساله په دې ډول نه وه. صوفیانو خپل مطلوب ته له رسېدو څخه دمخه د رسمي أو کسبي علومو په زده کړو پیل وکړ. پر عربي او فارسي ادبیاتو او آثارو یې بشپړه احاطه درلوده. ځینو یې او صوفیانو په ظاهري علومو کې جوتېږي، چې زیاتره سترو عارفانو ستر قیمتي او ارزښتناک آثار هست او ایجاد کړل. وایي چې حسین بن منصور حلاج شپږ ځلوېښت اثره تالیف کړي وو.

د متصوفینو منثور آثار پر دوو دورو وېشلای شو. یوه د ساده تالیفاتو دوره او بله هم د علمي تصنیفاتو دوره.

---

[1] ایضا

PDF Compressor Pro

په لومړۍ دوره کې د صوفيانو آثارو د رسالو شکل درلود، چې د ځينو شيخانو او صوفيانو له خوا پر خپلو شاگردانو د زده کړې لپاره ليکل کېدل او د ادب او سلوک په باره کې به يې موضوعات لرل او يا به يې د صوفيانو په حلقو کې ځيني بحثونه کول او د هغوی شاگردانو به ليکل، چې زياتره پر اياتو او احاديثو باندې ولاړ و.

دويمه دوره د صوفيانو علمي تصنيفات وو يعنې چې فلسفې او حکمت ورته لاره کړې او علومو رواج موندلی و او په ديني بحثونو کې يې نفوذ کړی و او ځينو حکماوو او علماوو له فلسفې او حکمت سره بلدتيا پيدا کړې وه.

په دې ډول د تصوف مضمون او موضوع هم په شعر او هم په نثر کې جوته او څرگنده شوه.

ـ په نثر کې: زياتره مسايل لکه د خدای حقيقت، عالم او د الهي ذات د صفاتو، معرفت د هستوني يا افرينش علت د خلقت اسرار، وحدت وجود د روح او بدن او نور فلسفي مسايل په نثر کې څرگند او توضيح کړل. کله چې په اسلامي فرهنگ کې فلسفه او حکمت ځای نيسي، صوفي هم په زياتو فلسفي مسايلو لکه نفس، عقل، عالم صغير، عالم کبير، اعمال او افعال، جبر او سير د عوامو طبقه بندي او نورو باندې د اساسي مسايلو په توگه بحث کوي. په دې ډول تصوف علمي او فلسفي بنسټ پيدا کوي او په تدريج سره محی الدين ابن عربي او د اوومې پېړۍ علمي تصوف ته لاره هوارېږي. [1]

[1] هماغ اثر، ۵۵۱ مخ

 څرګنــده ده، چــې د علمــي او فلســفي مســايلو توضــيح او څرګنــدولو او بيــان تــه مناســبه ژبــه نثــر دی، پــر همــدې اســاس غــوره نثــري آثــار د متصــوفينو لــه خــوا مــنځ تــه راغلــه، خــو د قلبــي وارداتــو او احساســاتو او احــوال د څرګنــدولو لپــاره مناسبه ژبه شعر و.

پــه دې ډول تصــوف همېشــه لــه شــعر او شــاعرۍ ســره سـروکار درلـود، ان تـر دې چـې د صـوفيه دسـتور تاليفـاتو هـم لـږ زيـات شـعري رنـګ درلـود، ځکـه صـوفي د زړه ځنبـتن دی او د ذوق، خيــال، عــاطفې او احساســاتو پــه رنګينــو شــاعرانه خوبونـو کـې الـوتنې کـوي. پـه دې ډول د صـوفي لپـاره ښـه ژبـه، چــې وکــولای شــي د زړه ترجمــان شــي او احساســات څرګنــد کــړي، شــور و شــوق وجد او حــال څرګنــد کــړي. احساســاتي ژبــې يعني شعر ته رجوع کوي.

مشـهور صـوفيان او عارفـان سـره لـه دې، چـې پخپلـه هـم د شـور او احســاس خاونــدان وو او پــه طبيعــي توګــه يــې لــه شــعر ســره مينــه درلــوده، وعــظ او ذکــر پــه مجالســو او د متصــوفينو پــه کړيــو او غونــډو کــې قصــداً شــعر وايــه او شــعر ويــل يــې د خبرو د اثر لازم ګڼل.

لکـه څنګـه چـې:(لـه اسـرارالتوحيد څخـه جوتېـږي، شـيخ ابـو سـعيد ابـو الخيـر د تـذکر او وعـظ پـه مجالسـو کـې غالبـاً پـه شعرونو سـره تمثيـل او بيـان کـاوه او دا کـار پـه هغـه وخـت کـې د زاهـدانو لـه خصـلته سـره مخـالف و. پـه دې ډول لـه سـخت

مخالفت سره مخامخ شو چې د مېز پر سر د قرآن تفسير او اخبار پرځای بيت وايي.)[1]

په دې ډول شعر او ادب د تصوف او عرفان د اهدافو د بيان او څرګندوني او لېږدوني ښه او غوره وسيله شوه. د شعر مختلف شکلونه لکه قصيده، مثنوي، غزل، رباعي او نور تول درګرده د عشق، مينې، محبت، صداقت، توصيه او نورو پېچلو مسايلو د بيان وسيله شوه.

د مثنوي په قالب کې ستر آثار منځ ته راغله، چې اوس د نړۍ له سترو شاهکارونو څخه ګڼل کېږي او مشهور مثال يې د مولينای روم مثنوي معنوي ده.

غزل تراوسه هم د عشق او محبت لپاره ښه قالب دی او د شعر نور شکلونه هم دا ډول.

ب: روښانيان او پښتو صوفيانه ادب:

پخپله بايزيد روښان د خيرالبيان، حالنامې، صراة التوحيد، فخرالطالبين، مقصود المومنين مولف او د پښتو د رسم الخط هستوونکی او مبدع دی. دغه راز د بايزيد روښان، پيروان او د کورنۍ عالمان غړي، مشران او خلفا هم د ديوانونو، آثارو او تاليفاتو خاوندان وو، چې له هغه جملې ارزاني خويشکی، مېرزا خان انصاري، واصل روښاني، علي محمد مخلص، دولت لواڼی، کريمداد، قادر داد،

---

[1] هماغه اثر، ۵۵۳ مخ

اورکــزی روښــاني او نــورو مشــهورو مولفینــو، شــاعرانو، متصـوفینو او عارفـانو پښتنـي راکـدې او ولاړې ټـولنې تـه یـو فکـري ټکـان ورکـړ. اسـتاد کامـل مومنـد پـه خپـل اثـر کـې پرڅـای دا خبـره یـادوي یـا راوړي، چـې:(...د هغـه د تحریـک مـذهبي او علمـي اړخ د پښتنـو ذهنونـه او دماغونـه رابیـدار کـړل او کـه د هغـه مـذهبي، صـوفیانه، یـا فلسـفیانه عقایـدو او افکـارو سـره لکـه چې پـه کـار دی څـوک اختـلاف هـم لـري... هغـه لـه بـه ضـرور د ښـاغلي صـاحبزاده حبیـب الـرحمن قلنـدر د ډیـرې مناسـبې او ښکلـې وینـا مطـابق ددې خبـرې ډاډ ورکـوي چـې هغـه پښتـو د مقررینـو یـوه لویـه طبقـه راغونـډه کـړه او د هغـوی صـلاحیتونه یـې رابرسـیره او جـوت کـړل. ددې د نتـیجې پـه طـور بـه پښتونخـوا کـې یـو لـوی صـوفیانه ادب پیـدا شـو، چـې د هغـه یـوه لویـه برخـه نـه صـرف لـه علمـي نقطـهء نظـره، بلکـې د فـن او ادب لـه رویـه هـم ډیـره اوچتـه او د سـتاینې وړ ده. دا ادب اکثـر او ببشـتر پـه نظـم کـې دی او دده پـه تخلیـق کـې د ارزانـي خویشـکي، مخلـص، د بایزیـد د لمسـي میـرزا او شیخ دولت لواني نامې خاص طور د یادونې دي.)([1])

پـه دې ډول ددې بحث پـه ټـاکلې مقطـع کـې دې خبـرې تـه هـم رسـېږو، چـې روښـاني غـورځنګ د پښتنـو پـه ادب او فـرهنګ کـې هـم خـاص اتموسـفیر ایجـاد کـړ. دې غـورځنګ پـه څرګنـد او

[1] دوست محمد کامل مومند، رحمن بابا، (پېښور: اداره اشاعت سرحد، ۱۹۵۸)، ۱۰مخ

جوت ډول عرفاني او تصوفي ادب پښتو ادبیاتو ته رانننه ایست. دې غورځنګ د ښځو حقوق رابرسېره او له نارینه وو سره عملاً مساوي اعلام کړل. دې غورځنګ سپېڅلي کتابونه په پښتو وکښل. دې غورځنګ په پښتني فرهنګ کې د موسیقۍ تکامل ته لاره پرانسته.

په اسلامي مدنیت کې تصوفي ادب د تنوع او غنا له پلوه ځانګړی ارزښت لري. دغه ادب هم د نظم له پلوه او هم د نثر له پلوه، هم د فلسفي افکارو، هم د اخلاقو، هم د تاریخ او هم د تفسیر او هم د مناجاتو حدیث، سماع او بیان لپاره ډېره ښه او په زړه پورې وسیله ده.

زرین کوب لیکي: "تصوفي ادب له عرفاني تمثیلاتو او حکایاتو څخه نیولې تر قلندري غزلیاتو او شطحیاتو پورې سرشاره تنوع او غنا لري او د هغه ژورتیا او اصالت له مخې چې په کې شته نه یوازې د سیترامهارت، سن فرانسوا، سانتا ترزااواز تر یوه حده د ابن فارض، عطار او مولوی آواز ځرګندوي، بلکې په ځرګنده یې جوتوي چې تر زیاته حده د لویدیځ عرفان کولای شي د شرقي ذوق حکمت له سرچینې څخه فیض واخلي."(۱)

مونږ غواړو په دې بحث کې یوازې د روښاني غورځنګ د پیروانو پر ادبي او فرهنګي نقش څه ووایو. د کار د اسانۍ

---

[1] عبدالحسین زرین کوب، ارزش میراث صوفیه، څلورم چاپ، (تهران: سپهر، ۲۵۳۶)، ۱۲۸ مخ

لپاره به ښه دا وي، چې لومړی د دغه غورځنګ د مشهورو شاعرانو لنډه پېژندنه وړاندې کړو او وروسته د هغوی د هنري ادبي کار د عمده تصوفي منابعو او موضوعاتو په باب خبرې وکړو:

بايزيد روښان د خپل فرهنګي او عرفاني فعاليت په ترڅ کې ډېر زيات معتبر او قدرمن آثار لکه خيرالبيان، مقصود المومنين، فخرالطالبين، حالنامه او صراط التوحيد ليکلي. نوموړي په دغو آثارو کې د خپل سلوک او طريقت او عرفاني لارې لارښوونې کړې، مريدان يې پر ځان راټول کړي او د خپلو سرتېرو مريدانو يو لوی لښکر جوړوي. د هغه د تصوفي او عرفاني نفوذ ساحه پراختيا مومي، له محلي حکومتونه او متنفذو روحانيونو سره د خپل نفوذ د له منځه تللو وېره او ترهه پيدا کېږي او د تضادو قطبونو د منځ ته راتلو سبب کېږي. له فکري پلوه ټولنه انقطاب پيدا کوي. د عرفان او شريعت په اشکالو کې ځرګند فکري بېلتون او دوه والی منځ ته راځي.

خو د روښان پير په خوا کې تر هغه وروسته د هغه د کورنۍ غړيو او د هغه مريدانو زيات او باارزښته منثور او منظوم آثار پرېښودل، چې تر دغه وخته يې په پښتني ټولنه کې په بشپړه توګه ځای خالي و.

د بايزيد روښان انصاري هغه پيروان او مريدان، چې د داسې فرهنګي، ادبي آثارو خاوندان دي چې د عرفاني او

تصوفي افکارو حامل وو، په دې ډول دي:

۱ـ ارزاني روښاني

۲ـ دولت لواڼی

۳ـ میرزا خان انصاري

۴ـ واصل روښاني

۵ـ میر خان روښاني

۶ـ قادر داد روښاني

۷ـ علي محمد مخلص

۸ـ اورکزی روښاني

۱ـ ارزاني روښاني:

ارزاني د پنجاب په قصور کې زېږېدلی او لوی شوی دی.

ارزاني روښاني د پیر روښان له ډېرو مشهورو مریدانو او خلفاوو څخه و. نوموړي د پښتنو په خویشکي قبیلې پورې اړه درلوده او د پلار نوم یې برهان و. د ارزاني دوه ورونه نور هم چې علي محمد مخلص او ملا عمر نومېدل، د پیر روښان له ډېرو مخکښو مریدانو څخه ګڼل کېدل. ارزاني د خپلې دورې فصیح او بلیغ شاعر و، چې پر پښتو سربېره یې په فارسي، عربي او هندي هم اشعار ویلي دي، بلکې په دغو درېو واړو ژبو کې یې لکه د پښتو دیوانونه پرېښي دي، خو له پښتو دیوان پرته یې نور دیوانونه ترلاسه شوي نه دي.

اخون درویزه په خپل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې د ارزاني د عقل، فهم او قابلیت یادونه کوي او حتی تر دې حده یې لیکلي، چې د خیرالبیان په لیکلو کې د ارزاني لوی لاس و.

همېش خلیل په خپل اثر ورکه خزانه کې لیکي:

(ارزاني یو صوفي او سالک شاعر و، چې کلام یې د توحید او عرفان ترجماني کوي، د تصوف او معرفت رازونه یې د شعر په ژبه بیان کړه او دغه شان پښتو کې یې د صوفیانه او عرفاني شاعرۍ نوی باب پرانیست.

ارزاني د وحدت الوجود مسایل بیان کړي دي او ټوله شاعري یې هم ددغه مسئلې سره اړه لري. هغه د الله تعالی د ذات نه د بل هیڅ څیز د وجود قایل نه دی. ارزاني چونکه همدغه خیال په خپلو اشعارو کې رنګ پېش کړی دی، همدغه وجه وه چې د ارزاني شاعري د عوامو د عقل، فهم او پوهې له سطحې ډېره اوچته ده. ارزاني په پښتو ادب کې د سلوک او تصوف د باریکو اسرارو د ملک ړومبی موسس دی چې پښتو کې یې د تصوف د هسکې منارې بنیاد کېښود.)[1]

۲_ دولت لواڼی:

دولت لواڼی د روښاني غورځنګ مشهور شاعر او پیاوړی مبلغ و. دولت د داد الله زوی، حسن خېل لواڼی دی. مور یې ورد ګه وه.

[1] همېش خلیل، ورکه خزانه، ۱ ټ، (پېښور: ن، م) ۳۹۲ مخ

دولت لواني د روښاني غورځنګ هغه وحدت الوجودي مبلغ شاعر دی، چې مرتب آثار او بشپړ ديوانونه لري. دولت لواني په پښتو ادب کې هم په شمدغه نامه ياد شوی دی. نوموړی په خپله زمانه کې د (فقير دولت) په نوم هم ياد شوی دی.

استاد عبدالشکور رشاد د دولت لواني د ديوان په سريزه کې کښلي دي:

"... له يوې خوا دولت په خپلو اشعارو کې ځان د پير روښان (۹۸۰هـ ش) مريد څرګند کړی دی او له بلې خوا د دولت په نامه د پير روښان يو خليفه هم شته او سربېره پر دې بايزيد روښان او روښانيانو دغه خليفه دولت او دولت لواني شاعر يو بلل شوي دي، نو ماته دا اټکل لږ څه د څېړنې وړ ښکاري..."[1]

استاد په خپله ليکنه کې ددې خبرې څرګندونه کوي او د دولت د شعرونو په استناد جوتوي، چې سره له دې چې دولت د علي محمد مخلص او د پير روښان د لمسي او پياوړي وحدت الوجودي شاعر ميرزا خان انصاري څخه روحاني، مسلکي اداري استفاضه کړې ده، خو د نوموړي له اشعارو جوتيږي، چې هغه په سيده توګه له پير روښان او ارزاني څخه فيض موندلی دی. استاد د خپل استدراک او

[1] دولت لوانی، ديوان، "پوهاند عبدالشکور رشاد په سريزه" (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)، ۶ مخ

ښېړنې لـه مخې جوتـوي، چې کېداى شي دولـت هم د پير روښان بې واسطې مريد ومنل شي.

دولـت لـوانى هـم د روښـاني غـورځنګ د نـورو مشـهورو شـاعرانو پـه څېـر د تصـوف او روښـاني طـريقې بېلابېلـو پړاوونـو او عقايـدو د توضيـح او تشـريح لپـاره خپـل شـعر او کـلام وقـف کـړى. د هغـه پـه غزلـو او قصـايدو کـې د هغـه روښاني فکري سير په ډاګه جوتيږي.

۳_ مېرزا خان انصاري:

ميـرزا خـان د نورالـدين زوى، د بـي بـي شمسـو لـه لارې د بايزيـد روښـان لمسـى دى. د نومـوړي د زېږېـدو نېټـه نـه ده معلومـه، خـو پـه (۱۰۴۰هـ ق) کـال کـې پـه دکـن کـې پـه يـوه جګړه کې شهيد شوى دى.

مېـرزا خـان انصـاي د روښـاني نهضـت د ادبـي افـق يـو ځلانـده سـتورى دى. د نومـوړي د ديـوان پـه هـره برخـه او هـر شـعر کـې د روښان پير فلسفي او تصوفي افکار منعکس او ښکاره دي.

مېـرزا خـان هـم د ارانـي او دولـت لـواني پـه څېـر پـه خپلـو شـعرونو او غزلـو او قصـايدو کـې روښـاني مفکـورې او د روښـان فکـري سـير تـه ځـاى ورکـړى دى. د هغـه ديـوان پـه هـره برخه کې د همدې مسالې ښه ښکاره دى.

اسـتاد عبـدالحى حبيبـي وايـي:" د دولـت او ارزانـي او ميـرزا انصـاري کـوم قصـايد چـې اوس مـوږ تـه پاتـه دي، د

مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسې ښکاري چې د سنايي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت و موعظت قصايد او بيا د شيخ فخرالدين عراقي د جذبې او حاله ډکې ويناوې په دغو او قاتو کې دونې مقبولې شوې وې چې د رندانو او د زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وو او د پير روښان د مکتب شاگردان هم ټوله په دغو مردافگنو ميوست وه."[1]

۴_ واصل روښاني:

واصل روښاني هم د ديوان ښښتن او د ښې ادبي او شعري قريحې خاوند و، چې د لسمې هجري پېړۍ د دويمې نيمايي په وروستيو لسيزو کې يې ژوند کاوه.

واصل روښاني هم د بايزيد د لارې مبلغ او د هغه شعر او ديوان هم د روښان د فکري سير او سلوک توضيح او تشريح ته وقف شوی دی.

محترم زلمي هېوادمل د واصل په باب د هغه د ديوان په سريزه کې ليکلي:

"... د روښان پير د مکتب فکر تابع و، نو ښکاري چې د روښاني تصوفي لارې زده کړه به يې د همدې لارې له نورو علماوو څخه کړې وي.

... د ديوان او نورو آثارو مطالعه يې ښکاروي، چې دی

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۵۷)، ۳۸ مخ

د اوچتې علمي پايې خاوند شاعر و. واصل په پارسي او عربي ژبو هم پوهېده او ددغو ژبو د آثارو ښه مطالعه يې درلوده. د تصوف په باريکو لارو يې يون کړی و..."([1])

څېړونکی زلمی هېوادمل په خپله څېړنه کې د واصل د ديوان موضوعي ځانګړنې په دې ډول تشريح کوي:

"... د واصل د ديوان عمده او اساسي برخه د روښاني تصوفي لارې تلقين ته وقف شوې ده او د وحدت الوجود د تصوفي لارې ټولې باريکۍ يې په دقت سره په خپل شعر کې رانغښتې او بيان کړې دي. د روښاني تصوفي لارې ټولې ځانګړنې دده په شعر کې ليدای شي او د روښاني تصوف د اتو مقامونو شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، سکونت، تشريح او تفسير يې هم ځای ځای په خپل کلام کې کړی دی..."([2])

۵_ ميرخان روښاني:

د لوی استاد عبدالحی حبيبي په قول د دولت لواني په ديوان کې (ص ۲۵۲ د کابل طبع) يوه اوږده قصيده د مير خان په نامه شته، چې تر ۱۰۰ بيتو زياته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري.

د ادبي ستوري مولف د خپل اثر په دوهم ټوک کې ليکي، چې:

[1] زلمی هېوادمل، واصل روښاني ديوان، (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۶۵)، ۹ مخ

[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

"د دولت لواني په ديوان کې د ميرخان د يوه اوږده بيان لاس ته راتللو دا ونبووده، چې ميرخان د دولت معاصر روښاني شاعر دی او له دولت سره د زيات نږدېوالي او ناستې پاستې له کبله به يې شعر دده لاره موندلې وي." ([1])

نوموړی زياتوي:"د مير خان نوره وينا په لاس کې نشته، خو دا ترلاسه شوی پارکی ښيي چې دی هم د نورو روښاني شاعرانو غوندې د پخې، ښې او خوږې وينا خاوند و او په خپلو شعرونو کې يې د سلوک باريکې نکتې ادا کړې دي." ([2])

داسې جوتېږي، چې مير خان روښاني د خپل وخت روښاني مبلغ اديب او شاعر و، خو د هغه په باب او د هغه د شعر او ديوان په باب زيات معلومات نه شته.

۶_ قادر داد روښاني:

قادر داد د محمد زمان زوی، د پيرداد لمسی او د کمال الدين کروسی او د بايزيد روښان کودی و. همېش خليل د مآثرالامراء په حواله ليکي:

"و چون در سنه (۱۰۴۳هـ) در تعينات کابل روزگارش بسر آمد، سعيد خان بهادر، بی بی الايی زن احداد (که دختر جلاله بود) با دو دامادش محمد زمان و صاحب داد و

[1] حبيب الله رفيع، ادبي ستوري، ۲ ټ، (کابل: اطلاعات و کلتور، ۱۳۵۹)، ۳۶ مخ
[2] همدغه اثر، ۱۲ مخ

قادر داد پسر محمد زمان را بار دیگر همراهان عبدالقادر در سر آغاز سال یازدهم (سن ۱۰۳۷هـ) بدست آورده روانه حضور ساخت".[1]

استاد عبدالحی حبیبي لیکي:"دی هم اوږدې عرفاني غزلې لري چې کله کله یې دغه غزلې د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي... قادر داد د روښانیانو په صفت کې د کریمداد بنګښ ترڅنګ (مگر وروسته) د دریدلو حق لري، ځکه چې په کلام کې یې شعریت تر واصل دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده. مګر کله کله هنر هم پکې ځلیږي او سړی ویلای شي چې غزل یې د شعر ښکلاوې لري".[2]

همېش خلیل هم په ورکه خزانه کې د دوی یادونه کوي او لیکي، چې قادر داد دٌ پیر روښان د مسلک او نظریې قایل و. کلام یې پوخ ولې برجسته نه دی، خو نوموړی دا خبره هم کوي چې اشعار یې روان خو د شاعرانه اوصافو نه عاري دي او د هغه کلام غوره شعرونه قصیدې او غزلې دي، خو موږ ته دا خبره په زړه پورې ده (چې هغه هم د خپل نیکه پیر روښان د مسلک او د وحدت الوجود د نظریې ترجماني کوي).

۷_ اورکزی روښاني:

دغه شاعر په قوم اورکزی دی. اصل نوم یې معلوم نه دی، د استاد عبدالحی حبیبي په قول له قادر داد او د هغه د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسې ښکاري، چې

1 همېش خلیل، ورکه خزانه، ۱ ټ، ۳۹۰ مخ.

2 عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده، ۴۴ مخ

د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاتې شوی دی.

همېش خليل په ورکه خزانه کې ليکي، چې له اورکزي څخه صف يو مناجات، دوه قصيدې او څلور غزلې په لاس راغلي او د نور کلام يې څه پته نه شته.

دغه شاعر هم چې نسبتاً نوم ورکی شاعر دی، د روښان د لارې او طريقت مبلغ دی او د هغه له محدود کلام څخه جوتيږي، چې نوموړي هم خپل شعر او کلام د روښاني لارې د تبليغ او انتقال لپاره وسيله کړی و.

"اورکزی هم کله د قادر داد د بايزيد روښان د مسلک پيرو او هم د هغه مدرسهء فکر شاعر معلوميږي."

۸_ علي محمد مخلص:

علي محمد مخلص د ابابکر قندهاري کاسي زوی و. ددغې قبيلې يوه لويه ښه شينواري دي، چې علي محمد مخلص هم د شينوارو ښې ته نسبت درلود. د مخلص پلار د بايزيد روښان له زوی جلال الدين روښاني سره په تيراه کې اوسيده. جهانګير مغول په زمانه کې د جلال الدين له زوی الله داد سره هندوستان ته ولاړ او هلته په شمس آباد کې مېشت شو.

علي محمد مخلص د روښان د کورنۍ يو رښتينی او مخلص مريد و. د علي محمد مخلص پر کلام او طرز تفکر د روښاني لارې اغېزې ښکاره دي. د روښان پير تصوفي

لاري يې پر عمل او نظر دواړو زور اثر درلود. د نوموړي آثار د روښاني لارې په بيانوونکو آثارو کې له ښو آثارو څخه ګڼل شوي دي.

د بايزيد روښان حالنامه چې پخپله روښان پيل کړې وه، علي محمد مخلص بشپړه کړې ده. پر حالنامه سربېره علي محمد مخلص د اشعارو د ديوان خاوند هم دی.

علي محمد مخلص يوه منثوره رساله هم لري، چې د کابل مجلې د ۱۳۶۷ کال په ۱_۲ ګڼه کې د زلمي هېوادمل له خوا چاپ شوې ده.

هېوادمل ددغې رسالې او د مخلص د طرز تفکر په باب يادونه کوي:

"دا رساله علي محمد مخلص په پښتو نثر کښلې ده او د خپلو ويناوو او کښنو د لا قوي کولو په منظور يې د استشهاد لپاره خپل او د ځينو نورو روښاني شاعرانو دغه راز د ځينو پارسي ژبو شاعرانو لکه مولينا جلال الدين (شپږ سوه څلورم_شپږ سوه دوه اويايم هـ.ق) او نورو بيتونه د احاديثو او آيتونو ترڅنګه راوړي دي.

دا رساله تصوفي مسايل بيانوي. تراوسه نه ده چاپ شوې، يوازې يوه خطي نسخه يې د کلکتې په بنګال ايشاټک سوسيايټۍ کې د ميرزا او ارزاني له ديوانونو سره يوځای په يوه وقايه کې خوندي ده، ټول مخونه يې شپږ ويشت دي."(۱)

[1] زلمي هېوادمل، "د مخلص منثوره رساله"، کابل ۱_۳ ګڼه، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)، ۳۶ مخ.

* * *

موږ په څو پورتنیو کرښو کې یوازې د هغو کسانو نومونه او د فرهنګي ادبي کار په باب لنډه یادونه وکړه، چې د خپلو ادبي هڅو په ترڅ کې یې د روښاني غورځنګ او روښاني طرز تفکر لپاره کار کړی او دغه نړۍ لید یعنې د روښان تصوفي او عرفاني افکارو ته یې په خپلو آثارو کې ځای ورکړی، په سیستماتیک ډول یې دغه افکار روزلي او تشریح کړي دي.

د بایزید روښان تر خپلو اصلي افکارو یعنې حالنامې، خیرالبیان، مقصود المؤمنین او نورو وروسته د هغه افکار او سلوک او طریقت تر زیاته حده د احساساتو په ژبه یعنې د شعر په ژبه بیان شوي او ددغه کار بانیان او ترسره کوونکي هم دغه شاعران او فرهنګیان دي، چې دمخه مو یادونه وکړه او پېړۍ وروسته یې پر پښتو ادب او فرهنګ باندې خپله غوڅه اغېزه پرېښوده.

ج: په روښاني ادبیاتو کې تصوفي مضمون:

لکه چې دمخه جوته شوه، د روښانیانو د غورځنګ مشر بایزید انصاري د روښانیانو د فکري او تصوفي مکتب مؤسس هم دی. نوموړي په خپلو مشهورو او معتبرو آثارو لکه خیرالبیان، صراط التوحید، مقصودالمؤمنین او حالنامه کې په مفصله توګه خپل تصوفي او عرفاني افکار

بیانوي. پخپله بایزید روښان د شور و شوق، وجد او حال خاوند صوفي دی. هغه په همدې لړ کې د خپل وخت دننه د انسان د اشتیاق او شور په وړاندې ټول دیوالونه ونړول. سماع یې رواج کړه، موسیقۍ ته یې پاملرنه وکړه او د شعر په ژبه یې خپل مقاصد، اهداف او افکار بیان کړل. بایزید خیرالبیان په مسجع نثر وکښه، چې د سورهٔ رحمن له وزن سره مطابقت لري او د هغه مریدانو په غونډو، مجلسونو او د ذکر او عبادت په محفلونو کې په خواږه آواز لوسته.

دغه ډول بایزید روښان د شعر یو دیوان هم لري، چې په هغه کې یې هم د خپل طریقت او سیر و سلوک توضیح کړې ده. له بایزید روښان څخه د هغه فرهنگیانو مریدانو او پیروانو په خپلو اشعارو او دیوانونو کې د شعر په ژبه په تفصیل سره د بایزید روښان د تصوفي افکارو تشریح او توضیح کړې ده. ددغه کسانو یادونه ترمخه وشوه.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې د تصوف پر زیاتو مسایلو خبرې شوې دي او د هغه دپیروانو د شعري دیوانونو اصلي مضامین هم د بایزید د مشهورو آثارو له اصلي مضامینو څخه اخیستل شوي دي. د هغه د مریدانو په آثارو کې د تصوفي مضمون د انتقال او توضیح لپاره د فارسي ژبو شاعرانو په څېر د شعر عمده قالبونه لکه غزل، قصیده، رباعي او مثنوي غوره وسیلې دي. زیاترو په دغو قالبونو کې شعر ویلی او صوفیانه مضامین یې پکې ځای

کړي دي، خو په دغه قالبونو کې غزل او قصیده خاص ځایونه لري.

د بایزید روښان په تصوفي ښوونځي کې عمده او اساسي مطالب انسان، وحدت، بحر وجود، مشاهده او بې رنګي، ذکر، د نفس وژل، شریعت او طریقت، روښاني سلوک، لومړني مراحل، روښاني اوه صفته، اته مقامه، عشق او صداقت دي.

انسان:

انسان د بایزید روښان او د هغه د مریدانو د شعر او ادب مرکزي مساله ده. بایزید د یوه عارف او صوفي انسان په توګه له خدای سره بې واسطې راز و نیاز کوي او د هغه مریدان هم خپل پیر یعنې بایزید روښان د مسکنت په مقام کېویني، نوموړی د خلافت الهي د پر ښه مظهر ګڼي.

ارزاني روښانی وايي:

دا صورت د خاورو خلي
په دم سپور او په دم پلي
په دا خلي کې بسیا دی
ددې دواړو کونو کلي
حق د دواړو کونو علم
د صورت پر کتاب کښلي

دا کتــاب دی هغــو لوســتی
چــې یــې خپــل صــورت کتلــی
دا صــورت لــوح محفــوظ دی
لــه لــوی نــون قلــم وتلــی.

تــوحید:

بایزیــد روښــان د نــورو اســلامي متصــوفینو پــه څېــر د وحــدت او (همــه اوســت) مفکــورې ډېــرې زیــاتې روزلــي او تشــریح کــړي دي. د هغــه پــه مشــهور اثــر خیرالبیــان او همدارنګه حالنامه کې په دې باب زیات مطالب موجود دي.

پخپلــه بایزیــد روښــان د علــم پــه رســاله کــې چــې پــه دې وروســتیو کلونــو کــې پــه افغانســتان کــې چــاپ او خپــره شــوې ده، د توحید په باب یو نظم لري. په دې ډول:

د توحیـــــد علـــــم در بیـــــان کـــــړم
چـــــې ســـــرې یـــــې زده کوینـــــه
چـــــې لـــــه توحیـــــد یـــــې پوښتینـــــه
بـــــل څـــــواب یـــــې کـــــړای شـــــینه
توحیـــــد مقـــــام دی د یکانګـــــی
چـــــې شـــــپږ یـــــې منزلـــــه دینـــــه
نومونـــــه بـــــه یـــــې وایـــــم
کـــــه د چـــــا پـــــه رضـــــا وینـــــه

PDF Compressor Pro

شریعت، طریقت، حقیقت دی
معرفت، قربت وصلت دی گنینه
په هر منزل کې امر دی هم نهی
بنده به خدای له واړه وپوښتینه
منزلونه د توحید او امر نهی دواړه
بېشک د سړي په زړه کې دینه
هر څوک دې و خپل زړه و ته نظر که
خپل زړه په تکبیر بنه وګورینه
که دا منزلونه او مقام یې دي موندلي
او عمل به یې هم په کړی وینه
ترو دی هسې امید کاندي
چې ځواب به د بنه خدای وکړي شینه
سړی دې امر نهی زده که
چې د خدای ځواب وکړای شینه
چې د خدای ځواب ونه که
په دیوان به د بنه خدای وشرمېږینه
د عاقلانو کړای بویه
چې په حیات د توحید د علم حاصلوینه
نور علم عبادات خیرات منات واړه
د توحید د شناخت له پاره کړي دینه
توحید ددې درې ځنه
که د چا په باور شینه

توحید د عام د خاص دی
دریم دی د خاص الخاص گټینه
توحید د عام دغه دی
چې وایی خدای یو دی یقین یې وینه
توحید د خاص دغه دی
چې له یگانګی آگاه وینه
توحید د خاص الخاص دغه دی
چې یگانه له هغه شینه
د عامو کړای بویه
چې توحید د خاصو زده کوینه
د خاصو کړی بویه
چې توحید د خاص الخاص زده کوینه
چې توحید د خاص الخاص ظاهر کړ
ترودی چار د موحدانو په دود کړینه
د بشر خوی وی ترو پرېږدی
خدایي خوی دی ونیسینه
هر چې علم د توحید زده که
جواب د توحید په آسمان شینه
تل به یگانه وینه له خدایه
راحت د یکانګی ورسره وینه
راحتونه رنگارنگ دي
بهتر د یکانګی دي گټینه

توحید یگانګي د خدای دی
هر څوک دي په یوه خدای ایمان لرینه.

(۱۲_۱۴ مخونه)

بایزید روښاني په خپله په دي نظم کې د توحید د حصول مراحل تول بیان کړي دي. استاد حبیبي د پیر روښان دا خبره د توحید لپاره د ښه سند په توګه راوړي، چې وایي:

"ما هر څیز له خپلې هستۍ د خپلې هستۍ دپاره یو یو کړي دی، په هر یو کې زه یو خدای یم بیګمان، ترو بویه چې زما د یکانګۍ یادګار هر یو چې ویني آدمیان."

دلته د (همه ازوست) شرح ده او هر شی د یوه واحد او شریک مصنوع دی او هر انسان، چې د مشهود سترګې لري باید په هر شي کې د لوی خدای صفت او قدرت ویني.([1])

په دې ډول د بایزید روښان د مریدانو او فرهنګیانو پیروانو په آثارو کې د توحید او نورو مفاهیمو سیستماتیک او منظم بیانونه د شعر په ژبه شوي دي.

ارزاني روښانی وایي:

د اثبات په سرای دننه
غیر نشته الا الله
یو الله دی وړاندې بیار ته،
ښې اولکین ته و بالا

[1] عبدالحی حبیبي، پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټ، ۳۲۳ مخ.

د مـــولی پـــه یـــاد کـــې اوســـه
پـــــه مـــــلا هـــــم پـــــه خـــــلا

او دولت الله لواڼی وايي:

هـــر چـــې نـــوش د وحـــدت مـــی کـــا
د خـــودۍ مرکـــب بـــه پـــی کـــا
یـــو دیـــدن بـــه د دوســـت وینـــي
هـــر نظـــر چـــې پرخـــه شـــی کـــا.

په دې ډول د بايزيد روښان ټول تعاليم او زده کړې د هغه د شاګردانو او مريدانو په آثارو کې څرګندې شوې او منعکسې شوې دي.

د دولت لواڼي، ميرزا خان انصاري او واصل روښاني ديوانونه همدا اوس له موږ سره شته او پر هغو سربېره د ارزاني، قادر داد، علي محمد مخلص او د روښان د نورو پيروانو آثار هم په تيت پرک ډول په ورکه خزانه (۲_۱) ټوکونو کې چاپ شوي دي، چې د ټولو مثالونو راوړل زيات وخت نيسي او ټول د روښان د تصوفي ښوونځي د زده کړو منظم بيان دی.

روښاني غورځنګ په خپل وخت کې د هندي او اسلامي فرهنګ له ګډو اړخونو څخه په تېره هغه څه چې د پښتني ټولنې له ځانګړتياوو سره يې سمون درلود، راواخيستل او په پښتو ادب کې يې ځای ورکړ. روښاني ادب يعني هغه څه

چې د ادب په شکل کې د تصوفي او عرفاني افکارو مضمون ځای کړ. په پښتو کې د روښان پيروانو زيات داسې آثار هست کړل، چې دمخه په اسلامي فرهنګ، فارسي، ترکي او ماوراءالنهر کې منځ ته راغلي وو.

لکه چې دمخه مو وويل په روښاني غورځنګ کې په خپله پير روښان، ملا ارزاني، علي محمد مخلص، ملا عمر، مېرزا خان انصاري، دولت لواني، واصل روښاني، خواجه محمد روښاني، کريمداد، ملا مودود او نورو پيروانو يې په خپلو آثارو کې هڅه وکړه، چې عرفاني او تصوفي افکار د شعر په ژبه بيان کړي. دغه راز د روښان مخالفينو هم دې عنعنې ته په مخالف قطب کې دوام ورکړ.

د روښان پيروانو په خپلو ادبي آثارو کې وحدت الوجودي نظريه وروزله او ښا يسته ټول آثار يې ددغه نظريې د تبليغ لپاره وګومارل.

ملا ارزاني خوېشکي په خپل تصوفي اثر کې په منظم ډول دغه عرفاني نظريات بيان کړي دي. د هغه د کلام يوه نمونه په دې ډول ده:

د يوه وحدت له نوره
د يوه نور له پرتوه
درست کليات يې موجود کړې
ددې کن اور له شوه

عـــــــارف ورخبـــــــر شــــــو

د الـــــــف لـــــــه پتهـــــــه دوه

د کثـــــــرت د کنبـــــــت کرلـــــــه

خـــــود کـــــري، خـــــود کـــــه دروه

د يـــــــئوه کـــــــلال مانـــــــی دی

کـــل کـــه کتـــرک دی کـــه گـــورروه

کـــه طالـــب يـــې دل بـــه خـــلاص کـــړي

د دويـــــــی لـــــــه بـــــــده ســـــــتوه

د(دې) دل پـــــر بـــــراق ســـــور شـــــه

بـــــراق صـــــاف دی لـــــه جلـــــوه

دغـــــه (يـــــو) بـــــراق ورخينـــــه

پـــاس تـــر عـــرش لـــه يـــوه دوه

د (خـــــــ)ودی تهـــــــو شـــــــاخوړی

درســـــت شـــــا خـــــوړی (ترمنـــــدوه)

هـــر چـــه نـــن کنبـــت کـــړی کرلـــه

(کـــل) فـــردا بـــه شـــي درلـــوه

پوســـــت کنـــــده مـــــې درتـــــه ووی

کـــه غـــنم کـــړي کـــه جـــوه

د تـــــا دم امانــــــت گـــــرو دی
غافـــل مـــه شـــه لـــه دغ گـــروه
لکـــه دی راویـــل نـــه شـــی
ددې شـــريعت لـــه (ب) هـــو(ه)
ارزانـــي پـــه پښتـــو (وكـــو) پـــښ
دا غـــــزل لـــــه يـــــوه ووه.[1]

مېرزا خان انصاري وايي:

که لاهوت مې ښا ېسته په ساده گی دی
بیا ناسوت پرې باندې رنگ شو مخطط
مشـرکان چـې خبـر نـه شـوله مقوصـده
د کثـرت پـه ډېـر حسـاب کـې دي غلـط.

* * *

د ثـــــاني گمــــان مــــاني دی
يگانــــه احــــد موجــــود شــــو
د کثـــــرت پــــه بــــازار راغــــی
دی شــاهد دی هــم مشــهود شــو
شــاه حجــاب لــه مخــه واخيســت
د ميــــرزا طــــالع مســــعود شــــو

[1] د ارزاني خوښکي کلیات، سمونه او څېړنه، ډاکتر مهجور خوښکلی، ۳۳۱_۳۳۲ م م

او:

صفات هیڅکله له ذاته نه بېلېږي
ځای په ځای حکم د رب دی له مربوب
په هرڅه کې زياتونه د مولی دي
(و) ميرزا وته جلوه کا بې مکتوب.

يا دا چې:

دا کلام د حقيقت په ژبه وايم
لکه ذات په حقيقت کې خپسر ستايم
مدام يوله يو وجوده تماشا کړم
تل تر تله بې شريکه بې همتا يم
که څما يګانګي و ته نظر کړې
په وحدت کې دويي نشته يک تنها يم
د کثرت په عددونو مې ځان پټ کړ
اوس ګهې ګهې دغه شم ګهې دا يم.

يا د بحر وجود نظريه په دې شعر کې:

لکه کب دی له اوبو، اوبه له کبه
دغه هسې رسېدلی د هر چا يم
څما ذات په دواړه کونه نه ځايېږي
په قفس کې وېيدلی د مېرزا يم.

٭ ٭ ٭

مرحوم استاد اسماعیل مبلغ لیکي:

"د پیر روښان په نظر خدای کاینات د انسان د ښېګڼې سعادت او نېکمرغۍ لپاره هست کړي او انسان یې د خپل عبادت لپاره. له دې لامله باید د خدای په عبادت مشغول شو. ایمان له عقیدت، اقرار او عمل څخه عبارت دی.

دا ډول ایمان هغه وخت د خدای لپاره د منلو وړ دی، چې د خدای په معرفت ولاړ وي. د هغه له معرفته پرته هېڅ عبادت نه منل کېږي."[1]

مېرزا خان انصاري وايي:

ذاکران چې د غفلت له خوبه ویښ شو
د نفس وچلېده ته نظاره کا
مسافر چې له خوارږه خوبه بېدار شي
د سحر جرس د تلو په وخت ناره کا.

روښاني غورځنګ په درې جهاتو کې مبارزه کوله: یو له خپل نفس سره مبارزه، له ظلم او بې عدالتۍ سره مبارزه او بله د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه ده. د هغوی ایدیالوژیکه مبارزه هماغه د تصوف او عرفان بیان و او هغه هم د پښتو ادبیاتو په وسیله، دوی د پښتو ادبیاتو له لارې خپل عقاید تبلیغ او رواج کړل.

لوی استاد عبدالحی حبیبي مرحوم د روښاني تصوفي

[1] اسماعیل مبلغ، د روښان یاد، ۴۶ مخ

ادب او د فارسي ژبو متصوفو شاعرانو د کلام د پرتلنې په باب وايي:

"د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولينا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم دریاب کې د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصايدو اصلي شمزۍ ده. مگر فرق دونې دی، چې د روښان په مکتب کې ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېرې کمې دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق شته کوم چې د غزنوي او غوري دورې په قصايدو کې ليدل کېږي او نه هغه ستر غم او د انگازو او خوند او ښکلاوو ډک کيف شته، چې موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيده کې وليد".(١)

په پښتو ادبياتو کې په زړه پورې ژور عرفاني او فلسفي آثار له همدغه وخته وروسته يا د همدغه غورځنگ د مبارزو په نتيجه کې منځ ته راغلي. د روښان د پيروانو په آثارو کې د روښانيه طريقې او سلوک د مقاماتو منظم او سيستماتيک بيان کېږي او له همدغه وخت وروسته د پښتو ادب پر راوروسته بهير باندې اغېزه کوي.

په دې ډول په ختيځ کې د لويديځ په نسبت د شرق متفکر خپل نفساني، رواني او ټولنيز پرابلمونه د فلسفې پرځای په تصوفي او عرفاني افکارو کې مطرح کړي او د حل

---

[1] عبدالحی حبيبي، د پښتو ادب په تاريخ کې قصيده، ٣٨ مخ.

لاره یې ورته لټولې ده. همدا علت دی، چې د تصوف او عرفان ستر شاهکارونه په شرق کې منځ ته راغلي دي. صوفي نه یوازې د تفکر او تأمل څښتن دی، بلکې د ذوق، الهام او اشراق خاوند هم دی.

پښتو ادب چې د آسیا په لویه وچه کې د هند، چین، فارس او عربو د فرهنګي تاثراتو په ترڅ کې سر راپورته کړی او د یادو شویو فرهنګونو له فیض او برکت څخه برخور شوی خپل ترکیبي خصلت لري. تصوفي او عرفاني افکارو هم ددغه تاثیراتو له لارې پښتو ادب ته لاره کړې، چې د روښان د دورې آثار ددغه افکارو د بیان او څرګندولو څرګندې او روښانه نمونې دي، چې له هغو وروسته ان ترننه پورې د سنت په توګه عنعنه ساتل شوې ده. پښتو غزل له همدغه فیضه بهره مند دی.

په دې ډول په پښتونخوا کې عارف او صوفي هم د خپل تحت الشعور په مرسته، هم دلاسبرو فرهنګي اړیکو او د وخت د علومو په مرسته او هم د خپل ذوق او استعداد په مرسته د خپلې ټولنې د انسان لپاره په حال او مستقبل کې پیام درلوده. دا پیام د انسان په ډېره خوږه او عاطفي ژبه و، یعنې په شعر کې و او د ښه او ښکلي کلام په شکل کې و.

زموږ د صوفي پیام د انسانیت د بشپړتیا، د انسان د کمال او د هغه په ژوند کې د تیتهو پړاوونو د نفې پیام و، چې بل هېڅا ورته د صوفي او عارف هومره فکر نه دی کړی او

نه يې ورته د تفکر لپاره کلونه کلونه انزوا ګاللې او نه يې سربښندنې ته ورډانګلي دي، خو صوفي او عارف دا کار کړی دی او له دې لارې د اسلامي فرهنګ په سمندر کې د خپلې بېړۍ ماڼو شوی دی.

د: د روښان د فرهنګي هڅو په لړ کې، سماع، نڅا او موسيقي:

په اسلامي ټولنه کې نڅا، سماع او موسيقي تر زياته حده د صوفيانو او عارفانو دود او سنت و. په هند، ايران، ترکيه او حتی زموږ په ګران هېواد کې دغه دود اوس هم موجود دی.

صوفيان ددې لپاره، چې خپل اعصاب تحريک کړي او د بې خودۍ حالت غوره کړي، مخدرو موادو ته يې هم پناه وړله، نڅا او سماع دغه ډول يوه وسيله ده. د صوفيانو مجلسونه له سماع او قول سره ملګري وو.

په دې ډول سماع او نڅا هم د صوفيانو لپاره د قبض د ليرې کولو لپاره ښه وسيله وه. سماع او قوالي، چې اوس هم په مصر، ترکيه، هند و پاکستان کې د ذوق او محبت ښه وسيله ده، په پخواني خراسان کې يې د ابو سعيد ابوالخير په واسطه رواج پيدا کړ او د صوفيانو په منځ کې داسې دود شوه، چې ابوالعلامعري د صوفيانو نڅا او ګډېدي غورځول،

PDF Compressor Pro

په خپلو اشعارو کې په ملنډو یاد کړي دي. هجویري تر دې حده وویل، چې داسې طایفه مې ولیده، چې ویل یې د تصوف مذهب له نڅا پرته بل څه نه دی.

په اسلامي ټولنو کې سنت او شریعت، نڅا او موسیقي ته اجازه نه ورکوله. د مثال په ډول امام غزالي د متصوفینو سماع د ځینو شرطونو له مخې لازمه ګڼله، په تېره د سماع په غونډو او مجلسونو کې یې د ښځو او زلمو ګډون روا نه باله، خو په هر حال د متصوفینو په ډله کې ځینې داسې کسان وو، چې د قرآن په نسبت د شعر او آواز په اورېدلو ډېر زیات اغېزمن کېدل.

دغه ګډ تکي صوفیان د سماع او قوالي غونډو ته رابلل، د قوال په دغو غونډو کې له مینې او سوز نه ډکې عشقي او عرفاني ترانې یوځای او یا له ساز نه پرته ویل کېدلې. صوفیانو ورته دایره جوړوله. غلي او چپ کېناستل، خو ناڅاپه به دغه سکوت او چوپتیا ماتېدله او یو دم به یو صوفي په وجد راته، د شاباس غږ به یې کاوه او نڅا ته به پاڅېده او په دې ډول به ټول صوفیان په نڅا ورګډېدل. په داسې حالاتو کې عجیبې پېښې رامنځ ته کېدلې ان ځینو به خپل کالي څیرل، ځینې به د شور او هیجان په حالت کې هلاک کېدل او ځینې داسې مثالونه هم شته، چې څو تنو د وجد په حالاتو کې ساه ورکړې ده.

د مثال په ډول کله چې د مستنجد خلیفه په مجالسو "یوه

سوفي مغني شعر اوريده، بې خوده شو او په مجالسو کې يې ساد وزکړه خليفه پرې ډېر وزړل او صوفيانو تر سهاره پورې د هغه د جنازې گرچاپېره رقص وکړ "(۱)

رقص د تصوفي فرقو په لړ کې په مولويه فرقه کې خاص اهميت درلود مولينا پخپله په کوڅه او بازار کې په رقص پيل کاوه وايي چې د مولينا په اشاره ان د صلاح الدين زرکوب جنازه تر هديرې پورې پر نڅا او دايرې سره خاورو ته وسپارله شوه. په دې ډول په اسلامي متصوفينو او عارفانو کې سماع، سرود او رقص څه نوې خبره نه ده. دوی د شور، وجد او احساس خاوندان وو

فريد لاندر په خپل اثر (درويشان چرخان) کې د مولينا له قوله سماع په دې ډول تعريفوي "حالی است که در ادراک اسرار الهی از آسمان های لاهوت مشاهده ميشود. سماع پيکار با خود است. مانند تپيدن های مرغ نيم بسمل است که در خون و خاک می غلطد. آگاهی از درد و از شفای يعقوبست.

ـ تپش برای ديدار يوسف و ادراک بو پيراهن اوست .."(۲)

ددغه ډول مدخل له مخې کله چې د بايزيد روښان د شور او وجد په ... او د هغه په ډېر وروسته پاتې چاپېريال کې د

---

[1] ورين توب اروش ميراث صوفيه. ۹۶ مخ

[2] فريد لاندر درويشان چرخان. ترجمه علی شريف. زير نظر استاد خليلی کابل، سهمي ... ۶۱ مخ

سرود او سماع او وروسته د روښانيانو له خوا د موسيقۍ او سماع د دود او رواج په باب څه وايو، ټول په يو حال نه دي. په دې مانا چې بايزيد روښان له دغه فرهنګي او تصوفي مسالې سره يو ډول چلند کړی او د هغه اخلاقو د روښان د هداياتو او لارښوونو په رڼا کې ورسره په لړ توپير چلند کړی دی. خو په هر حال، هغه څه چې موږ ته په زړه پورې دي، د بايزيد روښان هغه ستر او سنت شکنه فرهنګي خدمت دی، چې د سماع او سرود د رواج په برخه کې يې موسيقۍ ته لاره پرانيستې ده.

د وروستيو کلونو په څېړنو کې د بايزيد روښان عقايد راوسپړل شول. په دې ترڅ کې روښان تر يوه حده د هغه د مخالف اخوند درويزه د اقوالو او بياناتو له مخې وپېژندل شو. په روښان باندې د نورو تومتونو او تورونو په ترڅ کې چې د وخت په مذهبي ټولنو کې يې خاص جذابيت درلود، يوه هم د نڅا، سماع او سرود مساله وه، چې اخوند درويزه څو وارې تکرار کړې ده. په دې لړ کې مولينا عبدالقدوس قاسمي ليکي:"... نو بيا هم "د همه اوست عقيده"، "ذکر خفي" د کامليت دعوی او خلقو ته اتباع دعوت او "سماع و سرود" دده د مسلک هغه اجزا وو، چې د هغو په وجه د پير بابا او د اخوند درويزه صاحب غونډې علما او مشايخ د هغه په مخالفت کې حق به جانب وو..."([1])

---

[1] عبدالقدوس قاسمي، پښتو، ۸۶ مخ.

یو شوروی مؤرخ او افغان پېژندونکی هم د اخوند درویزه له قوله د نڅا او سندرو په باب یادونه کوي. وایي:"اخوند درویزه د ځانګړیو تصوراتو له مخې چې د اسلام په باره کې یې درلودل، په ټینګه غوښتل چې پر ښځو باندې بندیزونه ولګوي. د افغانانو په منځ کې (یې) داسې ساعت تېري لکه سندرې، نڅا، اتڼونه او داسې نور اولسي هنرونه د ښځو لپاره نه ښښونکې ګناهونه بلل". ([1])

خو مولوی محمد شفیع د پښتو ادب او موسیقي په برخه کې د بایزید فرهنګي هڅې په مثبت ډول ارزیابي کوي. وایي چې:"... خو دا خبره به صحیح وي چې د حقایقو او دقایقو نه ډک متعدد پښتو دیوانونه اول اول د بایزید مریدانو او ده اولاد د بایزید په تتبع کې مرتب کړل. بیا دې فرقې نه بهر نورو کسانو هم دې نمونو اقتدا وکړه او د دوی دا عمل د ظاهر خیال د وسیلې (Medium) په ډول د پښتو ژبې د ډېر استعمال دپاره مهمیز ثابت شو".([2])

نومړی زیاتوي:"بایزید ددې علاقې د موسیقۍ په ترقۍ کې هم حصه اخیستې وه. حاجي محمد چې د میر فضل الله ولي خلیفه وو. ده په رباب کې څو تاره اضافه کړي وو او ده په ښودنه افغان موسیقارو نوې نغمې (عموما

---

[1] و.م ماسون. و.ا. رومادین، د افغانستان تاریخ، ۲ ټوک "بایزید انصاري" (ګل محمد روزي ژباړه، کابل، لسمه ګڼه (پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۳۹ مخ.

[2] مولوی محمد شفیع، پښتو، ۲۹ مخ.

رقص نغمې) ایجاد کړې وې، خو قوالانو دا په پوره وزن برابرولی نه شوې. بایزید ددې نغمو په وزن کې اصلاح وکړه او دده په رهنمایی کې موسیقار ددې قابل شو چې د سلوک سرود، نوري طربیه نغمې او دا لاندیني شپږ سروده جوړ کړي:

ناسري (دهناسري) پنج پرده، چهارپرده، سه پرده، جنگي آهنگ، مقام شهادت. د سرود نه د تاثر جذبه په بایزید کې د وړوکوالي راسې پرته وه او (چې) سرود به ویلی شو، نو دی به په وجد کې راتلو، دده ځو ځامن او نمسي ماهران موسیقاران اوختل او د یو نمسي احداد موسیقاران ملا زمان ساتلي وو چې وار په وار به یې د پام د بدلولو په خاطر شپې د ورځې موسیقي غږوله."([1])

حالنامه په زیات تفصیل سره د بایزید روښان د شور و شوق، وجد او جذبي حالتونه د هغه له وړوکوالي څخه ذکر کوي. له هغه جملې د حالنامې په لومړیو مخونو کې د بایزید په باب یو نکل کوي، چې یوه ورځ د یوه واده په مجلس کې له خپل پلار عبدالله او خواجه اسماعیل سره د خپل تره زوی خداداد د واده په مجلس کې ناست و. په هغه مجلس کې زلمیان په وجد راغلل، سرود یې غږاوه او نخیدل به. اخیر په بایزید کې هم دغه جذبه راوپاریدله او

[1] محمد شفیع، پښتو، ۳۰ مخ

خواجه اسماعیل ته ورغی، ویې ویل:"زما په زړه کې مینه او شوق پیدا شو، غواړم له زلمو سره وناڅم، خو له عبدالله ویرېږم. داسې نه چې بده وګڼي، په مجلس کې راپورته شي او ما ووهي تاسې زما اجازه واخلئ، چې د نڅا په وخت کې په قهر نه شي. خواجه اسماعیل د پیر دستګیر له احواله خبر و، عبدالله ته یې وویل: عبدالله په قهر شو ویې ویل: زموږ په قبیله کې هېچا نڅلي نه دي، که دی وناڅي زموږ ناموس به برباد کړي او اخیر پیر دستګیر (بایزید) د پلار په پښو کې ولوېد، وې ویل: زړه مې نه صبرېږي عبدالله وویل که ته نڅا وکړې په امسا به دې ووهم. پیر دستګیر وویل: پر ما شوق غالب شو، ځان نه شم نیولی، سر یې د پلار په پښو کې کېښود. پلار یې سرپورته کړ، پیر دستګیر پاڅېده توره یې راواخیسته او له ځوانانو سره په نڅا شو."([1])

له دغو توضیحاتو جوتېږي، چې روښان له معنوي او فکري پلوه له کوچنیوالي مجذوب او د شور و شوق خاوند و. په هغه کې د صوفیانو شور او حال ډېر پیاوړی و، خو د تولنې د لاسبري اتموسفیر په وجه یې نه شوای کولای په آزادانه ډول خپل عصیان او اعتراض څرګند کړي.

حالنامه د بایزید د یوه خوب د لیدلو په ترڅ کې وایي، چې کله پیر روښان ته خدای تعالی د توحید علم ور په برخه

[1] علي محمد مخلص، حالنامه، ۱۵_۱۶ مخونه

PDF Compressor Pro

کړ. په کانیګرام کې ډېرو کسانو د ملنګۍ لباس غوره کړی و او په ښارونو کې به ګرځېدل، داریا او رباب به یې وهل او په دې ډول به یې له خلکو څخه غوښتل.. یو سهار له دغو کسانو څخه ځلوېښت کسیزه ډله د بایزید کور ته ننوته. د هر یوه په لاس کې داریا، رباب یا چارتاره وه. دوی له بایزیده پوښتنه وکړه، چې ځینې عالمان وایي چې د سرود اورېدل ناروا دي او اورول یې هم منع دي، تاسې څه وایئ؟. ځواب یې ورکړ، چې سرود (مزامیر) په درې ډوله دي: که د دنیا د محبت لپاره وي اورېدل یې حرام دي، که د جنت په مینه وي اورېدل یې مباح دي او که د خدای په محبت کې یې واورئ، هغه روا دي. په دې ډول وینو چې بایزید روښان د پښتنو په عنعنوي ټولنه کې په ډېر مهارت او ځیرکۍ سره هم د سماع او سرود د رواج لپاره لاره هواره کړې او هم یې د موسیقۍ لپاره. د حالنامې له څرګندونو جوتېږي، چې د روښان مریدانو په دودیزه توګه او د یوه سنت په ډول له موسیقۍ سره یوځای خپل کاروبار ته دوام ورکاوه. د مثال په توګه کله چې د بایزید روښان یو مرید خواجه محمد له پېښور څخه خیبر ته رارسېږي او په لنډي خانه (لنډي کوتل) کې له شینوارو مشرانو سره ملاقات کوي. وایي چې له خواجه محمد سره سرودیان هم وو او هغوی یې د خوښې لپاره لازم ګڼل. "...چون ملاقات کرده با هم نشستند سرودیان سرود آغاز نمود(ند). سرداران شینواری گفتند که

روشانی بد می کنند که سرود را می شنوند. خواجه محمد گفت: مرا ضروری است زیرا که به کد خدای میروم..."([1])

دغه راز د حالنامې له تفصیلاتو جوتېږي، چې سماع، سرود او وروسته د نڅا او موسیقۍ رواج په روښانیانو کې څه تصادفي او اتفاقي کار نه، بلکې د یو مسلک په څېر ورته پاملرنه شوې او انکشاف ورته ورکړ شوی دی. د حالنامې بشپړوونکی موسیقي او شعري ادب دوه هغه پټې خزانې بولي، چې روښان وکولای شول، پښتنو ته یې ښکاره کړي. روښان او د هغه مریدانو او پیروانو په پښتنو کې موسیقۍ ته پراختیا ورکړې، په هغې کې (یې) ریفورم او اصلاحات راوستلي او خپل فرقه یي روح یې پکې ځای کړی دی.

د حالنامې بشپړوونکی لیکي:" ای عزیز من! آمدن بر سر سخن گنج دوم که مذکور شده بود و آن گنج عالم موسیقی است که از طفیل حاجی محمد خلیفه میر فضل الله ولی بر افغانان کشف نمود، زیرا که در افغانان بر غنجکین (غیچک) ستار می انداختند و می نواختند و برباب پنج تار یعنی سرمده (سرنده) دو تار می نواختند و دو تار میگفتند و از تعلیم و طفیل حاجی محمد سازنده های ایشان تارهای بسیار بر سازها انداختند و نغمه های نو نو اخراج مینمودند.

[1] ایضاء، ۳۲ مخ

اما اکثران نغمه های رقص و غیر ملایم می نواختند. چون آن سازنده ها در خدمت پیر دستگیر قدس سره رسیدند و از برکت و صحبت طفیل پیر دستگیر سرود، سلوک و نغمه های ملایم نواختند و شش مقام بستند، یکی ناسری و دوم پنج پرده، سوم چارپرده، چارم سه پرده، پنجم پرده جنگ که در وقت جنگ می نوازند، ششم مقام شهادت است و در این مقامهٔا بسیار بندها و نغمه ها نواخته میشود و دیگر بیشتر در افغانان از دو سه بیت شعر زیاد نبود. پیر دستگیر قدس سره به زبان افغانی قصیده ها و غزلها و رباعی ها و قطعه و مثنوی ها ساختند و از طفیل پیر دستگیر قدس سره فرزندان و مریدانش دیوانها گفتند و دُرهای حقایق و معانی در آن سفتند..."[1]

په حالنامه کې په تدریج سره کله، چې پرمخ ځو په جریان کې د موسیقۍ او نڅا موضوع، د مبداء په څېر د بحث موضوع نه ده، بلکې له طرح شوي مطلب څخه لیرې کېږو او موسیقي د هنر د یوې موضوع او پدیدې په توګه وینو، نه د صوفي لپاره د وصال د حاصلولو په خاطر او نه هم د "یوسف د کمیس د بویولو په نیت"، بلکې په وروستیو مخونو کې موږ موسیقي وینو. موسیقي د یوه هنر په توګه داسې هنر، چې له ریاضت او مجاهدت سره غبرګه وده کوي او د ژوند اړتیا ګرځي.

---

[1] ایضاء، ۳۵۹_۳۶۰ مخونه

PDF Compressor Pro

حالنامـه د بايزيـد روښـان د يـوه مريـد سـبزو نـومي، چـې پـه ورکـزي قبـيلې پـورې مربـوط او د حـال خاونـد و او يـارانو يـې لېـونی بالـه. وايـي، چـې:"... ربـابي داشـت بـروی يـک تـاری ميبـود و همـواره بـر دست مـی داشـت و يـک بـار بـه شـبهاز مـی نواخـت و گـوش نزديـک آن ميداشـت، تـا نـدا سـاکن ميشـد. بـاز ضربت ديگـر مـی زد، بـاز بـرای گـوش مـی داشـت کـارش همـين بـود. چـون کيـک بسـيار شـد، زنـش گفت کـه مـردم رفتنـد چـوب بريدنـد بـرای خوابگـاه تـوهم بـرو بـرای خـواب گـاه چـوب ببـر. جـواب داد بـه زبـان افغـانی "دا بـه څـوک کـا؟" يعـنې ايـن را کـی بنوازد...."([1])

لـه بايزيـد روښـان څخـه وروسـته د هغـه پـه زامنـو پـه تېـره لمسـيانو کـې موسـيقي د هنـر او فـن او زده کـړې د "علـم" يـوه ضـرورت او دود پـه توگـه مطـرح ده. پـه دې لـړ کـې احـداد تـر ټولو مقدم او مخکښ برېښي.

حالنامه د احداد په باب ليکي:

" و ديگـر احـداد همـواره اسـتماع سـرود داشـتی چـه در سفر، چـه در حضـر، چـه در روز چـه در شـب، چـه در خـواب، چـه در بيـداری، و قـوالان پاسـهای از شـب و روز شـب بـا هـم بخـش نمـوده بودنـد، سـه کـس را يـک پـاس شـب و يـک پـاس روز افتاده بود".([2])

---

[1] ايضاء، ۳۹۲مخ

[2] ايضاء، ۵۰۵ مخ

حالنامه یادونه کوي، چې کله به احداد کور ته لاړ، د خوب ځای ته نږدې یې قوالانو ته ځای جوړ کړی و او له هغه ځایه به یې سرود اورېده. حسن او داود نومي د قوالانو مشران وو. وایي چې یوه ورځ حسن احداد ته وویل، چې دا کوم انصاف دی، چې تاسې ویده کېږئ او موږ ته وایې، چې سرود وغږوئ او تاسې یې نه اورئ. ددې کار فایده څه ده؟ احداد وویل، چې زه په خوب او ویښه کې سرود اورم. حسن وویل دا څرنګه کېدای شي؟ احداد وویل تاسې سرود وغږوئ او زه به ویده شم، هر یو چې له تاسې پوه شي چې زه ویده یم، تاسې بیا سرود مه غږوئ، خو ته ماته اشاره وکړه چې ویښ یم، بیا یې وغږوئ. حسن وویل ډېره ښه ده. یوه شپه یې همداسې وکړل، خو کله چې احداد ویده شو او سرود به یې بس کړ، سملاسي به د احداد لاس پورته شو، په دې ډول یې څو واري سرود غلی او بیرته شروع کړ، تر هغه چې د قوالانو دا باور و چې احداد د خوب په وخت کې هم سرود اوري.

حالنامه لیکي:" و دیگر احداد جیو در روز یکبار خیرالبیان و یا مقصودالمومنین خواندی و معانی آنرا بیان فرمودی و یاران استماع نمودی و کسی را قدرت نبود، که در وقت خواندن کتاب یا سرود نواختن لب به سخن جنبانیدی، روزی نشسته بود، استماع سرود مینمود، ناگاه دو یار با هم سخن گفتند، احداد جیو فرمود ای یاران سرود

را شکست دادید..."[1]

په دې ډول وايي، چې احداد د روښان سپېڅلي کتابونه هم پخپله په خواږه آواز لوستل او له موسيقۍ سره يې هم زياته مينه وه.

په روښاني جريان کې له احداد څخه وروسته بل ستر فرهنګي شخصيت او شاعر مېرزا خان دی، چې هغه هم په خپل وار سره د موسيقۍ په وده او پرمختيا کې زياته برخه اخيستې ده.

حالنامه د مېرزا خان يادونه هم کوي، ليکي:

"ای عزيز من! ميزا خان جيو خود (را) در کار بار دنيا در نمی رود کار پرکنات به قمر سپرده و کار و حساب بوتات به نور محمد حواله نموده و کار و بار اهل خانه بی بی نور خاتون که بانوی خانه بود تعلق داشت و ايشان همواره به ذکر و فکر به مشاهده باری تعالی اشتغال داشتی، سرود و کتاب خواندن را دوست داشتی و خود نيز خوب رباب نواختی و نقش گفتی و همواره در مجلس ايشان شغل کتاب و سرود بودی..."[2]

د مېرزا خان له پاتې کسانو څخه يو هم د هغه زوی خداداد، چې د روښاني لارې ډېر غښتلی مېړه و، هم په ښکار او موسيقۍ کې لوی لاس درلود.

---

[1] ايضاء، ۵۰۷ مخ

[2] ايضاء، ۶۴۰ مخ

د حالنامې په وينا: "...و در علم موسيقى بى نظير بود جوان شهسوار چوگان و هدف را خوب ميزد و در اين فن مثل او در خاندان پير دستگير کمتر ديده شده، عارف و متواضع و مؤدب بود". ([1])

د ميرزا د بل زوى عبدالحکيم په باب، چې په ۲۲ کلنۍ کې شهيد شو، هم دا روايت دى چې: "... و همواره ياران در خدمت آمد و رفت داشتى و سرود را خوب نواختى مجلس آراى وزنده دل بود." ([2])

د عبدالحکيم زوى، عبدالحليم هم چې د خپل وخت فرهنگي شخصيت و، حالنامه يې ډېره ښه يادونه کوي: "...و در علم الحقايق نيز دست گاه تمام (وى را) حاصل است و به علم موسيقى مهارت خوب دارد. و شعر به زبان هندى ميگويد..." ([3])

د عبدالحکيم د زامنو په باب هم ورته روايت دى. حالنامه په مشخص ډول د ځوان عبدالحکيم يادونه کوي." و در علم نظم مهارت تمام دارد. و شعر به زبان فارسى و هندى خوب ميگويد، و اکثر اوقات شغل به استماع سرود و کتاب دارد". ([4])

---

[1] ايضاء، ۶۵۰ مخ

[2] ايضاء، ۶۵۱ مخ

[3] ايضاء، ۶۵۲ مخ

[4] ايضاء، ۶۵۲ مخ

له پورتنیو مطالبو څخه جوتېږي، چې په روښاني غورځنګ کې د بایزید روښان او د هغه د اخلاقو، فرهنګي هڅې په جامدو او مطلقو فرضیو او احکامو سره نه مطالعه کېږي. نه هم هغه څه چې د جریان په ابتدا او پیل کې وي، په اخیر کې یې هم هماغه ډول دوام کړی وي، بلکې د یوې اوږدې پروسې په ترڅ کې د روښانیانو فرهنګي او هنري هڅې هم د بدلون په حال کې وي. موسیقي د سماع په بڼه کې د ټولنې د ټول مذهبي لاسبري، دګماتیزم په موجودیت کې رابرسېره شوه، شعرونه او نظمونه رواج شول او له هغو وروسته ګورو، چې موسیقي، شعر او ادب د روښانیانو له روښانه ذهنیت سره هم دا ډول دوام وکړ.

✵ ✵ ✵

روښانيت او د ښځو مقام

روښاني غورځنګ د زړو سننو او ميراثونو پر ضد د يوه عصيانګر جريان په توګه د ښځو د پراخي انساني کتلي په باب هم بې توپيره نه دی پاتې شوی، بلکې په دې برخه کې يې هم ډېر څرګند او روښانه دريځ درلود.

کله چې د ښځو په باب د روښانيانو چلند وينو او له بلې خوا د بايزيد روښان د سرسخته مخالف اخوند درويزه تورونه او تومتونه لولو. په ډاګه جوتېږي، چې بايزيد روښان په پوره زړه ورتوب ، د ښځو د آزادۍ او د هغوی د درناوي په برخه کې ګامونه اوچت کړي دي.

د بايزيد روښان سرسخته مخالف اخوند درويزه په دې برخه کې هم پر روښان او د هغه په مريدانو تورونه لګوي او د هغه د تومتونو په لړ کې دا داسې تور دی، چې د اسماعيليه فرقې د پيروانو په باب هم ارايه شوی دی، خو په

دي برخه کې د دوه ټکو معلومول ضروري دي: يو دا چې اخوند درويزه او د هغه په څېر وچ مذهبي او د اهل شريعت پلويان د روښانيانو په باب څه فکر لري او بله دا چې خپله بايزيد روښان او د هغه پيروان ښځو ته په کوم ټولنيز ارزښت او درېځ قايل دي. دغه دوه مسالې اساساً سره اختلاف لري، په دې مانا چې اخوند درويزه ليکي:

"زهی سفاهت اين مردم شخص که با زنان بيگانگان تنها در خلوت نشيند و زنان را خليفه سازد و صاحب دعوت نموده شهر به شهر بانواع حيله آراسته بگردانند به قصد آن که جميع لوندان و شهوت پرستان محض از برای شهوت تبعيت او خواهد گرفت..."[1]

د اخوند درويزه هدف په دې برخه کې په مشخص ډول بايزيد روښان يا د هغه په اصطلاح "پير تاريک" دی، چې ځو کرښې دمخه د هغه نوم اخلي او بيا ددغه يادې شوې مسالې طرح کوي، خو په ناخبره توګه د اخوند درويزه له قوله دا ټکي هم جوتېږي، چې روښانيان يا بايزيد روښان ښځو ته د خلافت په مرتبه هم قايل وو. دا هغه مطلب دی، چې د روښانيانو په باب څو ځايه ويل شوی، خو د هغه مخالف يې په ناخبره توګه يادونه کوي. درويزه په بله برخه کې زياتوي: "روزی يکی از اصحاب و احباب اين فقير در

[1] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

مجلس او حاضر آمده دید که با جمعی زنان متمردان نشسته کفت: ای ملعون شنیدم که شما هر کدام از اتباع خود را به مرتبهء منصو حلاج رسانیده اید و از عدد برگ درختان و ریگ بیابان آگاه گردانیده اید؟ گفت آری..."(1)

اخوند درویزه په ډېره بې باکه او پوچه خوله پر بایزید دا تور هم لګوي، وايي چې یوه شپه ورسره په هشنغر کې یوځای مېلمه وم ـ په ډېر تظاهر سره وايي چې ـ دا زما عادت و، چې ټوله شپه به ویښ وم، په هغه شپه هم تر سهاره پورې ویښ پاتې شوم، ددې لپاره چې پلټنه وکړم. زموږ د خوب په کوټه کې یوه نرۍ پرده وه، خو زه پوه شوم چې بایزید ټوله شپه له خپلې ناوې سره یوځای وو او سهار چې پاڅېد او جامې یې واغوستې نه یې غسل وکړ او نه یې اودس، راغی په جومات کې کېناست:" بعد، اتباع او در رسیده و به نماز با مداد مشغول گشتند و این فقیر تنها نماز را به جا آورده."(2)

له یوې خوا ښځې د خلافت درجې ته رسول او له بلې خوا پر بایزید روښان داسې تور لګول، چې ګویا "بې اودسه لمونځ یې کاوه" او یا دغه ډول خبرې، سړی په شک کې اچوي چې آیا په رښتیا "فقیر" (اخوند درویزه) له روښان سره دومره نژدې و، چې د هغه د خوب په کوټه کې یې د نرۍ

[1] تذکرة ابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ

[2] تذکرة الابرار والاشرار، ۱۵۰ مخ

پردي تر شا شپه سبا کړې او که څنګه؟ د درويزه خبره لړه شکمنه برېښي.

خو په دې کې شک نه شته، چې روښان يو سنت شکنه او عصيانګر شخصيت و، هغه د ښځو د آزادۍ هم پلوی و، هغه څه چې وروسته پرې رڼا اچوو، خو له دې هم انکار نه شو کولای چې هغه هم انسان و او "هيڅ انساني څيزونه او خويونه له هغه هم پردي نه وو."

دې کې هم شک نه شته، چې بايزيد روښان د ښځو له فکتور څخه د خپل نفوذ د ساحې په پراختيا کې هم غافل نه و. د مثال په توګه کله چې ميرزا حکيم هغه ته اجازه ورکړه، چې پېښور ته لاړ شي "ددې دپسه ده خپل تحريک په مهمندزو (هشتنغر) کې شروع کړو. هغوی چې دده په کار کې کومه تن دهي او کوم اخلاص ښکاره کړو، د هغې نه دی دومره متاثره شو چې خپله يې هم هلته واده وکړو، زامنو ته يې هم هلته ودونه وکړل او يوه لور يې هم په دوی کې واده کړه..."(1)

محمد شفيع په خپله مشهوره رساله کې د مستندو متونو په حواله ددې ذکر هم کوي، چې کله "پير بابا (او د هغه په متابعت کې) اخوند درويزه صاحب دا وليده چې دا يو لوی قسم پير دی چې د کبرويه، چشتيه، سهرورديه،

---

1 محمد شفيع، پښتو، ۲۴ مخ.

شطاریه، حلاجیه، وغیره مشهورو سلسلو سره تعلق او ربط نه لري، ښځو ته هم خلافت ورسپاري او سماع او د مزامیرو نه هم پرهېز نه کوي نو ددې رقم پیر متابعت یې په دین کې خلل وګڼلو..."[1]

په دې ډول مولینا عبدالقدوس قاسمي د اخوند درویزه تومتونه چې پر بایزید یې لګولي وو، په ترتیب سره شماري او د کفر او الحاد د اوږده فهرست په لسم پراګراف کې بیا هم ددې ټکي یادونه کوي:

"دده په مریدانو او خلفاوو کې ښځې هم شاملې وې او د ښځو د شمولیت نه یې مقصد صرف دا وو چې عوامو ته یوه تماشه جوړه کړي او ددې تماشې په ذریعه یې ځانته راغونډ کړي."[2]

خو څه چې وویل شول دا د سکې یو مخ دی. بل واقعیت دا دی چې د روښانیانو په سیاسي، مذهبي او فرهنګي جریان کې ډېرې سترې ښځینه څېرې لکه بي بي شمسو، بي بي علایي او بي بي کمال خاتون، بسی، روښاني او نورې هم وینو، چې هېڅ کله په دغه جریان کې د هغوی له نقش څخه سترګې نه شو پټولای. په لنډ ډول د څو مشهورو روښاني مېرمنو یادونه کوو:

---

[1] عبدالقدوس قاسمي مقاله، پښتو، ۶۷ مخ.

[2] عبدالقدوس قاسمي، ۷۵ مخ

بي بي شمسو روښانۍ:

د بايزيد روښان مېرمن وه، کوم وخت چې پير روښان له گورگاني دولت سره خپلې مبارزې پيل کړې، بي بي شمسو له بايزيد روښان سره په ټولو مبارزو کې ملگرې وه. د هغې زياته استوگنه د اشنغر او ټوټې په غره کې وه.

د بايزيد روښان تر مرگ وروسته کله چې د اباسيند په غاړه د بي بي شمسو د زامنو او مغلي دولت د پلويانو ترمنځ سختې جگړې وشوې، په دغو جگړو کې د هغې درې زامن شيخ عمر، خيرالدين او نورالدين ووژل شول، نو دښمنانو د هغو سرونه او لاسونه پرې کړل او بي بي شمسو ته يې راوړل، چې د هغې اکراه او معنويات پرې بدل کړي او د خلکو له لمسونې لاس پر سر شي. بي بي شمسو هغه درې سره مچ او ښکل کړل او ويې ويل:

"په تاسو دې رحمت وي چې ثابت قدم پاته شوئ او د حق په لاره کې مو سرونه ورکړل." د زامنو مړينې د هغې د مبارزې عزم کمزوری نه کړ، بلکې څه وخت چې جلال الدين روښانی تيرا ته راغی، نو بي بي شمسو يې هم له ځانه سره راوستله او د هند د گورگاني دولت پر ضد به يې خلک مبارزې ته رابلل.

الايي روښاني:

مېرمن الايي د جلال الدين روښاني لور او د پير روښان لمسۍ او د احداد چې د جلال الدين د مشر ورور شيخ عمر زوی و، مېرمن وه. دې هم د روښانيانو په لښکرو کې د هند له گورگاني دولت سره ډېرې جگړې کړې وې او وروسته تر هغې، چې احداد مړ شو او جگړه ختمه شوه، نو د هندوستان گورگاني پاچا دا مېرمن د هغې له ورور او نورو خپلوانو سره هندوستان ته بوتله. وايي چې مېرمن الايي وصيت کړی و، چې: "که زه مړه شوم نو زما مړی تيرا ته يوسئ او د احداد ترڅنگه مې ښخه کړئ."

حالنامه ليکي، چې: "ميرمن الايي ډېره پوهه او عالمه ښځه وه. د "خيرالبيان" او "مقصودالمؤمنين" کتابونه يې په معنا لوستلي وو، الايي په سخا هم مشهوره وه او پر غريبو خلکو يې ډېره مهرباني درلوده.

الايي د جگړې او مبارزې په وخت کې خپل مېړه احداد او خپل زوی عبدالقادر ته گټورې مشورې ورکولې.

دغه راز د روښاني مېرمنو پيروانو او د هغوی د نقش په باب حالنامې او نورو اصلي متونو زيات واقعيتونه ثبت کړي دي. وايي چې کله د روښاني غورځنگ مخالفينو د احداد کور محاصره کړ، په کلا کې يوازې د احداد يوه لور پاتې وه، هغه ددې لپاره چې دښمنانو ته ژوندۍ تسليمه نه

شي، ځان يې له ډېوال نه راوغورځاوه او مړه شوه.

پر روښاني اعتقاد باندې د ټينګار يوه څرګنده نمونه د نورو زياتو په لړ کې يوه هم بسۍ، نومې روښاني مېرمن ده. چې کله د روښانيانو لوی لښکر د جلال الدين اکبر په لاس کښېووت، يوه ورځ يې ټول راوواېستل او له هر يوه يې پوښتنه کوله، چې څوک يې؟ اخير د بسۍ وار راغئ:"آخر زنی بود از قبيله خليل بسی نام داشت او را پرسيد که شما از کدام قبيله ايد، بسی جواب داد که من روشانی ام بادشاه فرمود که من ميدانم که تو روښانی هستی، اما می پرسم که از کدام قبيله ايد. گفت: قبيله من روشانی اند، ديگر قوم و قبيله ندارم. بادشاه از گفته او بسيار خوشحال شد، گفت قوم تو روشانی باشد."[1]

روښاني مېرمنو له نارينه وو سره يوځای په مذهبي غونډو او مجلسونو کې برخه اخيسته، د خيرالبيان او مقصودالمومنين اورېدو ته يې غوږ ايښوده او خپله يې هم په وعظ او تبليغ او دعوت کې برخه درلوده.

له پورتنيو توضيحاتو څخه جوتېږي، چې روښاني غورځنګ په خپل جريان کې د ښځو د ونډې په باب اصلاحي او نسبتاً ريفورمستيک چلند کاوه. دغه چلند د تېر په نسبت او د ټولنې د لاسبرې فضا، عنعنې قوانينو پر ضد يو سرغړاوی و.

---

[1] علی محمد مخلص، حالنامه، ۴۳۸ مخ

لکه چې دمخه مو ورته ګوته ونیوله، د روښانیانو په غورځنګ کې ښځو د مذهبي دریځ له مخې د تحرک او بدلون په حال کې وي، ښځې د خلیفه مقام ترلاسه کولای شو او نور یې هم دعوت کولای شول. پر دې اساس د اخوند درویزه تومتونه کېدای شي د هغه د دوګماتیک او تنګ نظرانه مذهبي چلند په توګه وګڼل شي او د روښانیانو چلند د ښځو د حقوقو د تساوي په برخه کې د وخت د موجوده نظام پر ضد یو سرغړاوی او عکس العمل وګڼل شي.

PDF Compressor Pro

د روښاني غورځنګ له منځه تلل

د افغانانو په تاريخ کې د روښاني غورځنګ له منځه تلل او سقوط د ځينو مؤرخينو له خوا زموږ د تاريخ يوه تراژېدي بلل شوې ده. په (۱۶۳۶ع) کال کې کله چې مغلي واکمنو بي بي الايي او عبدالقادر په چالاکۍ سره ونيول، عبدالقادر لږ وخت وروسته وفات شو. ځينې مؤرخين پر دې باور دي، چې ممکن مسموم کړی شوی وي. بي بي الايي له ځينو دوستانو سره يوځای هند ته ولېږل شوه. د پاڅون مشرانو ته د مغلي دربار له خوا د بډو، رشوت او همدارنګه د هغوی د تطميع لپاره هر ډول وعدې ورکړ شوې، چې نور له مبارزې نه لاس واخلي.

ددغه غورځنګ مشرانو ته نوکرۍ ورکړ شوې، د هندوستان نورو لیرې سيمو ته ولېږل شول. هلته د لويو لويو جاګيرونو خاوندان شول. د مثال په ډول اپريديو، يوسفزيو او ورکزيو په پاني پت کې جاګيرونه واخيستل.

PDF Compressor Pro

د (۱۷ع) پېړۍ په دپرشمو کلونو کې روښاني غورځنګ په بشپړه توګه کمزوری شوی و.

د بايزيد انصاري له اولادې وروستی سړی، چې ددغه غورځنګ لارښوونه يې پر غاړه واخيسته، کريم داد د جلال الدين کشر زوی و. د پرشو کلونو په وروستيو شپو ورځو کې مغلي قوتونو بنګښ لوټ کړل، کريم داد يې ونيو او په دار يې وځړاوه.

"د روښاني نهضت د پښتنو د تاريخ يوه ډېره ځلانده ولې په عين حال کې تراژيکه پاڼه ده. دې نهضت د پښتني ټولنې په راتلونکي پرمختګ، د پښتنو پر ملي شعور او د دوی د کلتور په وده باندې بې ساري تاثير درلود."(۱)

خو د روښاني غورځنګ په له منځه تللو سره د پښتنو بيداري له منځه لاړه نه شوه. پر وروستي جريان يې خپل ژور اثرات پرېښودل، سره له دې چې ددغه غورځنګ جوړښت او سازمان له منځه ولاړ، خو د هغو مبارزو او فرهنګي کارونو د نويو بدلونونو لپاره لاره هواره کړه.

الفنستن د روښانيانو د غورځنګ د وروستيو بقاياوو په باب په خپل اثر "د کابل سلطنت بيان" کې ليکي: "تراوسه هم د پېښور په شاوخوا او د بر وبنګښو په غرو کې ددغې فرقې پيروان شته دي."(۲)

---

[1] رودين، "بايزيد انصاری". کابل، ۱۰ ګڼه. (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)، ۵۱ مخ

[2] الفنستن، د کابل سلطنت بيان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه. (کابل: د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰)، ۲۲۲ مخ

PDF Compressor Pro

نتیـــجه

بایزیـد روښـان د یـو عرفـاني او فلسـفي شخصـیت پـه توگـه د پښتنـي ټـولنې یـا پـه لـړ پـراخ عبـارت سـره د هنـد او فـارس تـرمنځ سـیمې د لسـمې هجـري (۹۳۱_۹۸۰هـ) پیـړی د زماني واټن مولود دی.

بایزیـد انصـاري، چـې د ژوندانـه پـه خـاص پـړاو کـې یـې د روښـان لقـب وگاټـه، د خپـل وخـت یـو "نخبـه" او "ایلیـت" عنصـر، د خپـل ټـولنیز چاپېریـال پـر ښـې پېژنـدنې سربېره، تـر هنـد . پښتونخـوا او ان تـر سـمرقند پـورې گرځېـدلی، علـوم یـې زده کـړې، زده کـړې یـې کـړې، لـه علمـاوو او صـوفیانو سـره یـې ناسـته کـړې او د اسـلامي فـرهنگ د یـوې پښتنـي پدیـدې پـه توگـه ځلېـدلی دی. لـه زده کـړو او سـیر و سـلوک وروسـته یـې پـه عملـي او وسـله والـه توگـه د مغلـو د دولـت

پرخلاف مبارزه کړې او په دې لار کې يې خپل ځان هم قربان کړی دی.

د روښانيانو په باب تراوسه پورې درې ډوله نظريې تېنگې شوې دي:

ـ ځينو بايزيد روښان د مغلو د دولت پر ضد يو ملي او ان نشنلست مبارز او د خپلواکۍ غوښتنې د غورځنگ سالار بللی دی. زموږ د څېړنې له مخې دغه ادعا زياته افراطي او احساساتي خبره ده.

ـ بله نظريه دا ده، چې ځينې څېړونکي بايزيد روښان او د هغه پيروان د وخت په شرايطو کې د بزگرو د پاڅون علمبرداران بولي، ددې نظريې خاوندان عمدتاً اسلانوف روسي مستشرق او ځينې نور څېړونکي دي.

زموږ د څېړنو او مطالعاتو له مخې او دغه راز د روښاني دورې د لومړيو متونو له مخې، په دې باب زيات مواد نه شته، بلکې يوازې ددغې ډلې څېړونکيو په بيا ځلي ذهني تفکر او ځاني توجيهاتو پورې اړه لري.

ـ دريمه نظريه دا ده، چې ځينې معاصر څېړونکي بايزيد روښان د يو عارف او صوفي شخصيت په توگه پېژني، چې د نورو متصوفينو په څېر له فلسفي افکارو او هندي فرهنگ څخه هم اغېزمن دی او د بايزيد روښان د سرسخته مخالف اخوند درويزه په قول خو هغه ملحد او بې دينه بنودل شوی دی.

خـو پـه دي حاضـره څېړنـه کـې لکـه چـې هڅـه شـوې، د بايزيـد روښـان پـه بـاب پـه ټولـو مـواردو کـې پـه هېـڅ ډول مطلـق حکـم نـه دی شـوی، پـه کلـي ډول د هغـه د افکـارو د تکـوين او بشـپړتيا بېلابېـل اړخونـه ښـودل شـوي دي. هغـه د خپـل وخـت لـه لاسـبري فـرهنګ او مـدنيت څخـه راپورتـه شـوی يـو شخصـيت او د يـو صـوفي، عـارف او فلسـفي پـه توګـه ښـودل شـوی، چـې د وخـت لـه اسـلامي علومـو څخـه متـاثره و، مسـتعد پيـاوړی هوښيـار، تېـز فهمـه خـو پـه عملـي لحاظ بېړندی او تلواري سپه سالار وو.

پـه دې ډول بـې ځايـه بـه نـه وي، چـې خـپلې خبـرې راټـولې او لنډې کړو، چې:

بايزيـد روښـان د مغلـو لـه دولـت سـره مخـالف شخصـيت و، هغــه ددغــه مخالفــت د اظهــار لپــاره لښکــرې راټــولې کړې.

هغـه د خپـل وخـت يـو "کامـل پيـر" او عـارف و، خلـک يـې خـپلې پيـروۍ تـه رابلـل. هغـه چلـه او رياضـت ايسـتلی و او د معنويت د لوړ مقام يعني "مسکنت" تر پړاوه رسيدلی و.

ـ بايزيـد د بېلابېلـو عواملـو لـه مخـې د عرفـاني او فلسـفي افکـارو لرونکـی و، د اسـماعيليه فـرقې زيـاتره اصـول او پرنسـيپونه د هغـه پـه افکـارو او آثـارو کـې ليـدلای شو.

د تناسخ او حلول د افکارو "انتساب" او یا اتهام پرې لګېدلی دی. په هر صورت! د روښانیانو نهضت د شکل له پلوه عرفاني او د محتوی له مخې ملي، عوامي حرکت و. د ځینو موږخینو په اند ددغه نهضت شکل او ظاهري بڼې ته پاملرنه ددې سبب شو، چې سطحي څېړنه وکړي او د تېروتنو سبب شي.

بایزید روښان او په مجموع کې د هغه روښاني نهضت سره له دې چې په ډېره بې رحمۍ ځپل شوی او له منځه تللی دی، خو په ټولنیز-فرهنګي انکشاف، د ښځو د حقوقو د اعادې، ټولنیزې برابرۍ، فرهنګي ودې (ادبیات او موسیقي) او د پردیو پر ضد د خلکو د کرکې او نفرت روزلو د روحیې په برخه کې یې د پښتنو په ټولنه کې زیات اثرات پرېښودل.

ماخذونه او مراجع

- آریانا دایرة المعارف (پښتو) ۵ ټوک (کابل: د دایرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴).
- الفنستن، د کابل سلطنت بیان، د حسن کاکړ او نصرالله سوبمن ژباړه، لومړی ټوک (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۶۰).
- چوینی، علاوالدین عطا ملک، نامه الموت، د نجیب مایل هروي او عشق کابلي په اهتمام (مشهد: بنگاه کتاب، ۱۳۶۰).
- حبیبي، عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۲)
- حبیبي، عبدالحی. د پښتو ادب په تاریخ کې قصیده. (کابل: علومو اکاډمی، ۱۳۵۷).
- خټک افضل خان، تاریخ مرصع، مقابله، تصحیح او نوټونه له دوست محمد کامل مومند (پېښور: یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۷۴)
- خسرو، ابو معین ناصر، جامع الحکمتین، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۳).
- خلیل همیش، ورکه خزانه، (پېښور: ن. م...
- داراشکوه، محمد او پانیشادها، ترجمه جلال نائینی و تاراچند (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۶۵)
- درویزه، اخوند، تذکرة الابرار والاشرار (پېښور: ن.م، ۱۹۶۰)

- درویزه، اخوند، مخزن (پېښور: یونیورستي، ۱۹۶۹)
- داستایوفسکي، فیودور، برادران کارامازوف... و مشفق همدانی تجرمه (تهران: جاویدان) ۱۳۴۴
- روښان، بایزید، خیرالبیان (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۵۳)
- روښان، بایزید، خیرالبیان (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۶۷)
- روښاني، واصل، څو شعرونه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- روهي، محمد صدیق، ادبي څېړني (کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۰).
- روهي، محمد صدیق، روښان پېژندنه (کابل: لومړی او دویمه ګڼه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۷)
- رومادین، و.ا. ماسیون. و.م. "بایزید انصاري"، کابل، د ګل محمد نورزي ژباړه لسمه ګڼه (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۴۹)
- رفیع، حبیب الله، ادبي ستوري (کابل: اطلاعات و کلتور ۱۳۵۹)
- زرین کوب، عبدالحسین، ارزش میراث صوفیه، چاپ سوم (تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۳)
- زند، میخایل.ای، نور و ظلمت در تاریخ ادبیات ایران، (تهران: انتشارات پیام، ۱۳۵۱)
- زنجانی عمید. تحقیق و بررسی در تاریخ تصوف (تهران: دارالکتب اسلامیه، ۱۳۴۶)
- سجادي، سید جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، چاپ دوم (تهران: کتابخانه ظهوری، ۱۳۵۴)
- صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، چاپ هفتم (تهران: انتشارات فردوسی، ۱۳۶۶)
- طبری، احسان، بررسیهای در بارهء برخي از جهانبینها و

جنبشهای اجتماعی در ایران (ن.م: انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۸)
- طبیبی، عبدالحکیم. تصوف و عرفان در افغانستان (کابل: مطبعه دولتی، ۱۳۵۶)
- عبدالحکیم، عرفان مولوی، ترجمه احمد مهدی (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۲)
- عمید، حسن، فرهنگ عمید چاپ هجدهم (تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۲)
- غنی قاسم، تاریخ تصوف در اسلام و تطورات و تحولات مختلف آن، (تهران...)
- فرهنگ، محمد صدیق محیط اقتصادی اجتماعی خوشحالخان، توریالی پشتون (کابل: پشتو تولنه، ۱۳۵۰)
- فانی، ملا محسن، دبستان المذاهب، (طبع نولشکور، کانپور، ۱۳۲۱)
- فروید زیگموند، تعبیر خواب و بیداریهای روانی "ترجمه ایرج پورباقر" (تهران: انتشارات آسیا، چاپ دوم ۱۳۶۳ع)
- کامل مومند، دوست محمد، رحمان بابا (پیښور: اداره اشاعت سرحد ۱۹۵۸)
- گوستاویونگ کارل، روانشناسی و دین "ترجمه فوادروحانی" (تهران: فرانکلین، ۱۳۵۴)
- گوستاویونگ کارل، انسان و سمبولیهایش، "ترجمه ابو طالب صارمی" (تهران: انتشارات امیر کبیر، ج ۲، ۱۳۵۹)
- اوندرفرید، درویشان چرخان "ترجمه علی شریف زیر نظر استاد خلیلی" (کابل: بیهقی ۱۳۵۶)
- لوی ماسینون، قوس زندگی منصور حلاج، ترجمه روان فرهادی (تهران: کتابخانه منوچهری، ۱۳۵۸)

- لوانی دولت، دیوان (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مجروح، سید بهاوالدین، "پیام صوفی بت شکن به بت پرستان قرن بیستم"، ادب، شماره اول (کابل: د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځی، ۱۳۵۵)
- محمد شفیع، "بایزید انصاری"، پښتو، د مولینا عبدالقدوس ژباړه، خلورمه گڼه، (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مولینا عبدالقدوس، "د بایزید روښان مذهبي افکار"، پښتو، دوهمه گڼه (پېښور: پېښور یونیورستي، ۱۹۵۹)
- مبلغ، محمد اسماعیل، "درباره‌ء تصوف بایزید روښان" روښان یاد، (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۵۳)
- مخلص، علي محمد، حالنامه (کابل: د علومو اکاډمي، ۱۳۶۴)
- موردوک ایرس، ژان پل سارتر، "مهدی افشاء ترجمه" (تهران: کاویان، ۱۳۵۲)
- موتمن زین العابدین، شعر و ادب فارسي (تهران: لاله زار، ۱۳۳۲)
- ناس، جان، تاریخ جامع ادیان از آغاز تا امروز "ترجمه علی اصغر حکمت" چاپ سوم، (تهران: موئسسه انتشارات فرانکلین، ۱۳۵۰)
- نیچه، زردشت چنین گفت، قسم دوم (تهران: ۱۳۵۱)
- هیوادمل، زلمی د واصل روښاني دیوان (کابل: علومو اکاډمي، ۱۳۵۶)
- هیواد مل، زلمی د مخلص منثوره رساله، کابل (کابل: پښتو ټولنه، ۱۳۶۷)

له کتاب سره ضمیمه:

د بایزید روښان محاکمه
او خپله عالمانه دفاع

مدخل:

د پښتنو پر فکري تاریخ تراوسه ډېر لږ څه ویل شوي دي. البته په ځینو برخو کې په تیت پرک ډول یو څه تر سترګو کېږي، خو ددغه اولس د فرهنګ او لرغونتوب په پرتله هېڅ دي. د فرهنګي احیا او بیرته راژوندي کېدنې لپاره اړینه بریښي، چې د پښتنو د ژوندانه د نورو اړخونو په ترڅنګ ددغه اولس د تېرو مفکرینو عقایدو، افکارو، نظریاتو او په تېره فلسفي افکارو ته، چې د وخت د لاسبري مذهب ګرد پرې پروت دی، د نوېر او معاصرې مېتودولوژۍ له مخې وسپړل او روښانه شي. د بایزید روښان پر فلسفي عقایدو او

افکـــارو بانـــدې کـــار او لـــه دې جملـــې د کابـــل د وخـــت د حکمـــران، چـــې د اکبـــر امپراتـــور ورور و، لـــه خـــوا د نومـــوړي محاکمه او دفاعیه ددغه ځېړنیزو کارونو لړۍ ده.

بایزیـد روښـان لـه عقیـدوي پلـوه هغـه تـاریخي شخصـیت دی، چـې پـر تاویـل، پیـر کامـل، مقـام انبیـا، هـادي، مهـدي، وحـی، الهـام، طریـق توحیـد او نـورو مفـاهیمو بانـدې د هغـه د عقایدو له زاویې بحث او خبرې اترې کولای شو.

مشـهور ایرانـی پـوه زرّیـن کـوب پـه "دنبالـه جسـتجو در تصـوف ایـران" کـې د پیـر روښـان پـه اړه یـو بحـث لـري. ددې بحث انعکـاس د پښتنو څېړونکیـو پـه آثارو کـې لـږ لیدل شـوی دی. پـه دې بحث کـې یـوه مهمـه خبـره دا ده، چـې کلـه چـې پـر بایزیـد روښـان بانـدې پـه خپـل وخـت کـې د هغـه د مخـالفینو لـه خـوا د کفـر تـور ولګېـده، نـو د کابـل حـاکم چـې د اکبـر پادشـاه ورور میـرزا حکـیم وغوښـت او هغـه یـې محاکمـه کـړ. پـه محاکمـه کـې نومـوړی پـړ نـه شـو، بلکـې بـرات یـې واخیسـت او ازاد شو. زرین کوب لیکي:

"دعـوت او کـه متضـمن قبـول اطاعـت و تبعیـت بـی چـون و چنـد از حکـم "پیـر کامـل ـ شـخص او ـ بـود از آن پـس در بـین بعضـی طوایـف سـند و بلـوچ هـم نشـر یافـت و او علمـاء و امـرای وقـت از جملـه امـراء بخـارا و بدخشـان و حتـی اکبـر امپراطـور (امپراتـور مغلـی هنـد) را بـه متابعـت از طریقـهء خـویش دعـوت کرد". (۱ـ ۷۸ مخ)

زرین کوب په دې خبره ټینګار کوي، چې د بایزید روښان پیر و قبایل د اکبر پادشاه له امپراتورۍ سره په ډغره شول او نژدې درې کاله یې د بابر له اولادې سره په سختو جنګونو کې تېر کړل. سره له دې، چې بایزید هم په دې جنګونو کې ومړ، خو د هغه د اولادې او پیروانو مبارزې تر ډېرو کلونو پورې روانې وې. بله دا چې بایزید روښان پښتنو او په تېره د پښتنو فرهنګ ته یو ډېر ستر میراث پرېښود، چې هغه په منظمه او سیستماتیکه توګه د هغه آثار او د پښتو تصوفي او عرفاني اشعار دي. زرین کوب وایي:"مع هذا آثار عمده ای در ادب صوفیه_یا در ادبیات دینی و عرفانی عصر_ از وی باقی مانده است..."(۱_۷۸)

اوس راځو د څېړنې اساسي مسالې ته:

د روښان غوره آثار خیرالبیان او مقصود المؤمنین دي او له هغو وروسته حالنامه هم د هغه د دوران د فکري تاریخ حیثیت لري. د نوموړي عقاید اصلاً په خیرالبیان او مقصود المؤمنین کې تشریح شوي دي، خو په حالنامه کې هم مهمو مسایلو ته پام شوی دی، چې یوه له هغو د نوموړي محاکمه ده، چې تر مخه ورته اشاره وشوه.

وایي کله چې په تیراه کې ورکزو، اپریدو او د تیرا خلکو بایزید روښان ته بیعت ورکړ او د هغه پیروان شول، نو بایزید روښان د سرېن ولایت یا پېښور ته د سفر نیت وکړ. نوموړی له تیراه څخه روان شو او پېښور ته ورسېد. د خلیلو

قبيلې ته ورغی او د خليلو د قوم مشر ملک ساني په کور کې يې واړول. د ساني ملک د قوم اکثر خلک د بايزيد روښان مريدان شول.

حالنامه وايي، چې د مومندو د قبيلې اسحاق نومي چې ليک لوستی سړی و، د پير دستگير مريد شو. د خلافت منصب يې ترلاسه کړ. په دې ډول له خليلو، مومندو او داودزيو نه هره ورځ دوه درې تنه د بايزيد مريدان کېدل. په پېښور کې د روښان د پيرۍ اوازه خپره شوه او په ترتيب سره د مهمندزيو، گگيانو، يوسفزيو، توري او ساپيو د قومونو خلک ډلې ډلې راتلل او د پير دستگير مريدان کېدل.

دې کار پر ناقصو او بې علمه پيرانو باندې د حسد او کينې اور بل کړ. د ملک حبيب کور ته، چې د خليلو د قوم مشر و، ورغلل او چيغې يې کړې، چې "نړۍ تورتم ده، محمدي دين خسوف نيولی دی." (٢_٣٣١)

ملک حبيب ورته وويل، چې ستاسې هدف له دې وينا څه دی؟

هغوی وويل، چې پير روښان زموږ ولايت ته راغلی او زموږ مريدان گمراه کوي او هره ورځ دغه اور لمبې کوي. نوموړی (روښان) دعوه کوي، چې "زه مهدي يم او پر ما وحی راځي." (٢_٣٣١) او ډېر ژر به وي، چې توره راواخلي. د اسلامي احکامو له مخې وحی يوازې پر پيغمبر نازلېږي. نو ددې لپاره، چې ډېر خلک پرده راتول نه شي، ددې علاج بايد وشي.

پـر هغـه مهـال د ټولـو غوريـاخېلو مشـري خليلـو کولـه او د پېښـور د صـوبې حـاکم تـه ورغلـل او ورتـه ويـې ويـل، چـې د سـاني ملـک کـور تـه روښـان راغلـی او دښمنـۍ تـه يـې مـلا تړلې ده.

حبيـب ناقصو پيرانـو تـه وويـل، چـې تاسې لاړ شـئ زه بـه يـې چـاره وکـړم. بيـا حبيـب د پېښـور صـوبه دار جـانس خـان تـه ورغـی، عـرض يـې وکـړ چـې زمـوږ ولايـت تـه داسـې شـخص راغلـی، چـې بې ديـن او بې شـرعې دی او د مهـدي ګـرۍ دعـوه کـوي، خلـک ورتـه مراجعـه کـوي او د هغـه مريـدان کېـږي. کـه چېـرې نومـوړی بنـدي نـه شـي، نـو نـن دی کـه سـبا تـوره بـه راواخلي.

جـانس خـان ورتـه وويـل، چـې زه بـه ځيـنې کسـان ورولېـږم، کـه چېرتـه هغـه بې شرعې او بې دينـه وي، وبـه يـې وژنـم. پـه دې ډول يـې څـو کسـه د فضـيلت خاونـدان پيـر روښـان تـه واسـتول، چې کلـه پيـر تـه ورغلـل، نـو سلام يـې وکـړ. پيـر روښـان د سلام ځـواب ورکـړ. بيـا يـې ورتـه وويـل، چـې ځيـنې خلـک سـتا پـه بـاب عجيبې خبـرې کـوي. پيـر روښـان ورتـه وويـل هرڅـه چـې وايـي، د کيـنې او حسـد لـه مخـې يـې وايـي، د حسـد او دښمنۍ خبره اعتبار نه لري.

راغلـي کسـان پاڅېـدل، جـانس خـان تـه ورغلـل او ورتـه ويـې ويـل، چـې دغـه سـړی (روښـان) کامـل مسـلمان او يـو فقيـر دی او هغـوی چـې تاتـه عـرض کـړی، د حسـد او کيـنې لـه مخـې يـې

کړې دی. هر څوک چې دې سړي ته په ناحقه زيان ورسوي، نو مواخذه به شي.

کله چې جانس خان د پير روښان ستاينه حبيب بخيل ته وکړه، چې هغه يو مسلمان او خدای پرسته سړی دی، ستا عرض خلاف دی. بيا حبيب بخيل وپتيپله، چې بايد ډېرې بدې جانس خان ته ورکړې، چې پير روښان مړ کړي. ورونو يې هم ورسره ومنله. حبيب بخيل جانس خان ته د دولس زره روپيو وعده ورکړه، خو جانسخان هغه مهال غوښتل چې له ميرزا حکيم نه ځان گوښې او هندوستان ته د اکبر پادشاه حضور ته ولاړ شي. "د جانس خان په زړه کې وگرځېده، چې په ناحقه د وينو توبول ناوړه پايلې لري او زه پرېکړه لرم، چې اکبر پادشاه ته ولاړ شم، هلته کېدای شي ما ته ډېر زر راکړي."(۲_۳۳۲)

نو حبيب بخيل ته يې وويل، چې زه هم د سر له پاسه سر لرم که په ناحقه ويني تويې کړم، نو ميرزا حکيم ته به څه ځواب ورکړم؟ لاړ شه ميرزا حکيم ته. حبيب بخيل له جانس خان خپه شو او کابل ته ميرزا حکيم ته ولاړ. د ميرزا حکيم کاتبانو او مامورانو ته يې دولس زره روپۍ بډې ورکړې، چې د ميرزا حکيم پام دې ته راواړوي، چې پير روښان په هغه سيمه کې ووژني او ځان ته يې راونه غواړي.

د ميرزا حکيم افسران او مامورين هغه ته ورغلل او ورته ويې ويل، چې يو سړی د پېښور په ولايت کې پيدا شوی او

وايي چې "زه مهدي يم او پر ما وحې راځي" او ټول افغانان پرې راټولېږي، که ژر يې علاج ونه شي، نن سبا به خلک پاڅون ته راوبولي او هېڅوک به يې بيا چاره ونه کړای شي.

حالنامه زياتوي: کله چې مېرزا حکيم دا خبرې واورېدې، نو ويې ويل چې دا سړی راوغواړئ، چې وګورم د وژلو دی، که نه؟

همدا ډول حبيب بخيل مامورانو ته ويلي وو، چې که چېرې دغه سړی مېرزا حکيم ته ورغی، نو بيا به يې څوک مړ نه کړي، ځکه چې "جادوګر" دی، هر څوک چې هغه ويني او خبرې يې واوري، له هغه سره خبرې نه شي کولای، بلکې د هغه تر اثر لاندې راځي.

سره له دې چې مېرزا حکيم ته وويل شول، چې پير دستګير قدس سره هماغلته ووژني، خو مېرزا حکيم ونه منله. جانس خان ته يې فرمان ولېږه، چې ددغه شخص په اړه خلک خبرې کوي، هغه ماته راواستوئ، چې په حقيقت يې پوه شم. کله چې جانس خان ته فرمان ورغی، دغه فرمان يې پير روښان ته واستاوه، چې هغه فرمان وليده، ويلې ډېر ښه، زه مېرزا حکيم ته ورځم. څو تنه عالمان او ياران يې له ځانه سره کړل، کابل ته ولاړ، په لاره کې د توي قبيله وه، عبدالکريم نامي د قبيلې مشر و، د پير مريد شو.

خلوت او رياضت يې غوره کړ، يو خليفه يې هلته پرېښود او پخپله کابل ته ولاړ. کله چې حبيب بخيل د

روښان له ورتګ نه خبر شو، نو د مېرزا حکیم وزیرانو ته ورغی او ترې ویې غوښتل، چې هڅه وکړي چې روښان مېرزا حکیم ته پرېنږدي او له سرای نه بهر د هغه علاج وکړي. که مېرزا حکیم یې وغواړي، ورته ووایاست چې درناوی یې ونه کړي. کله چې روښان د مېرزا حکیم دربار ته ورغی، وزیران مېرزا حکیم ته ورغلل او ورته ویې ویل، چې که حضور امر کوي دوی به شخص ته بهر سزا ورکړي او که بیا هم غواړي دلته به یې راولي. مېرزا حکیم وویل دننه یې راولئ. روښان چې کله د مېرزا حکیم دفتر ته ورننووت، نو ټول مجلس د پیر دستګیر روښان درناوي ته بې اختیاره پورته شول، مېرزا حکیم د روښان ډېر درناوی وکړ.

حالنامه زیاتوي، چې مېرزا حکیم هغه ته وویل:

"ای شیخه! خلک ستا په باب ډېر څه وایي، قاضي خان ته ولاړ شه او له هغه سره مذاکره وکړئ هرڅه چې ستا په باب ووایي، زه به پرې عمل وکړم." قاضي خان د کابل قاضي و او د وخت ډېر ستر عالم او فاضل شخص و.

د روښان محاکمه:

د حالنامې مؤلف لیکي:" کله چې پیر دستګیر قدس سره قاضي خان ته ورغی، قاضي خان د لویانو بچو ته په درس ورکولو مشغول و. نوموړي د روښان په ورتللو سره سبق پرېښود او له پیر دستګیر سره خانقاه ته ولاړ. په ډېر درناوي

سره یې ورسره خبرې وکړې، ډوډۍ یې وخوړه، بیا یې خبرې پیل کړې." (۲_۳۳۷مخ)

قاضي خان وپوښتل:

"شیخه! خلک وایي چې ته ځان ته مهدي وایې، دا خبره رښتیا ده؟"

پیر دستګیر وویل: دوی دروغ وایي، زه وایم چې هادي یم، د رسول الله علیه السلام لاره ښیم وعلی (علم النبی) النبي وریپژنم او مریدانو ته طریق التوحید ښیم. "هادي ام راه رسول الله علیه السلام را می نمایم و علم النبی دانانم و مریدان را طریق توحید هدایت میکنم و از ضلالت و جهل و شرک باز میگردانم و حاسدان از روی حسد بجای هادی مهدی و به جای ولی نبی می گویند.) (۲_۳۳۷مخ)

اوس په دې ټکو لږ څه غور کوو: هادي څه ته وايي؟

هادي د لاربښود په مانا راغلی او په عرفاني ادبیاتو کې قطب او مرشد ته هم وایي او یا د حق له فیض څخه عبارت کېدای شي. جامي وایي:

هست حق را دو اسم کار گذار
هر یکی را مظاهر بسیار
مظهران خلاف مظهر این
ان سوی کفر خواند و این سوی دین
ان دو اسم، اسم هادی است و مضل
فاش گفتم که حل شود مشکل

مظهـــــران نبـــــی و اتبـــــاعش
مظهـــر ایـــن ولـــی و اشـــیاعش.[(۳_۷۹۶)]

همدارنگه مولینای بلخ هم وایي:

هـــادی راه اســـت یـــار انـــدر قـــدوم
مصـــطفی زیـــن گفـــت اصـــحابی نجـــوم
نجـــم انـــدر ریـــگ دریـــا رهنماســـت
چشـــم را بـــاروی او میـــدار جفـــت
چشـــم را بـــا روی او میـــدار جفـــت
گـرد منگیـزان ز راه بحث و گفتگو.[(۳_۷۹۶)]

په تصوفي ادبیاتو کې پیر او مرشد په بېلابېلو عباراتو یادېږي: لکه "پیر"، "ولي"، "شیخ"، "قطب"، "دلاري دلیل" دا هغه خوک وي، چې پوره علم او پوهه ولري. مولینا عبدالرحمان جامي په "نفحات الانس" کې د ولي او ولایت په باب لیکي:

"ولایت مشتق است از ولی و ان بر دو قسم است ولایت عامه و ولایت خاصه. ولایت عامه مشترک است میان همهٔ مومنان "قال الله تعالی الله ولی الذین امنوا یخرجهم من الظلمات الی النور" و ولایت خاصه مخصوص است بواصلان از ارباب سلوک وحی عبارت عنفنا العبد فی الحق و بقاه به فالولی هوالفانی فیه والباقی به و فنا عبارت است از نهایت سیرالی الله و بقا عبارت است از هدایت سیر فی

الله انگاه متحقق شود که بنده را بعد از فنا مطلق وجودی و ذاتی مطهر از لوث حدثان ارزانی دارد تا بدان در عالم انصاف باوصاف الهی و تخلق باخلاق ربانی ترقی کند." (۴_۲۳۰)

واقعي خبره دا ده، چې روښان په خپل وخت کې په مروجه علومو لاسبری او مسلط عالم و. د هغه له استدلالونو او خبرواترو څخه جوتیږي، چې نوموړی په فلسفه او علم کلام باندي هم تسلط درلود. د سیمه ییزو متعصبو پیرانو چې د تحجر او دوگماتیزم په جالونو کې ښکیل وو، د خپل وخت د یوه مجتهد پیر او مرشد زغم یې نه درلود، نو ځکه خو یې په زوره د مغلو حاکمانو ته دده په سر ریپوټونه ورکول او یا یې ورته دسیسې جوړولې.

دغه پېښه مشهور پوه او څېړونکی قلندر مومند هم په خپل یو اثر د خیرالبیان تنقیدي مطالعه کې څېړلې ده: "ترڅو پورې چې د نبوت د دعوی الزام دی، نو په خیرالبیان، مقصودالمؤمنین او صراط التوحید کې خو څه داسې نشته، چې د هغو په بنیاد د اخون درویزه یا د بایزید انصاري د نورو مخالفینو دا خبره ومنلی شي، چې پیر روښان د نبوت مدعي و. د حالنامې د بیان مطابق خو هغه د قاضي خان د یوې پوښتنې په ځواب کې بایزید انصاري وویل "من میگویم که هادی ام راه رسول الله علیه السلام را می نمایم و علم النبی میدانانم و مریدان را طریق توحید هدایت میکنم و از ضلالت

وجـه و شـرک بـاز میگـردانم و حاسـدان از روی حسـد بجـای هادی مهدی و بجای ولی نبی میگویند." (٥تنقيدي مطالعه، لا مخ)

بیـا یـې ویوښتـه:" شـنیده میشـود کـه میگـویی بـر مـن وحـی می آید؟

پیـر دسـتگیر جـواب داد: غلـط میگوینـد مـن میفرمـایم کـه بر من الهام میشود و ندای غیب می شنوم.

بـاز پرسـید کـه در میـان وسوسـه و الهـام و میـان نـدای رحمانی و شیطانی چگونه فرق و تمییز می نمایی؟

پیـر دسـتگیر فرمـود: کـه تمیـز میـان الهـام و وسوسـه و میـان نـدای رحمـان(ی) و شـیطانی از دلیـل آیـت و حـدیث اقـوال مشـایخ میکـنم، هـر نـدا را الهـام کـه موافـق آیـت و حـدي و اقـوال مشـایخ (٥٣٣) باشـد آنـرا نـدای رحمـانی و الهـام مـی شناسـم و آنکـه موافـق آیت و حـدیث نبـوی نبـود آنـرا وسوسـه و نـدای شـیطانی میـدانم بـه اعوذبـالله مـن الشـیطان الـرجیم رد میکنم."

کلـه چـې د وحـې پـه بـاب مسـالې تـه راځـو، سـم لـه واره د عقـل او وحـې د ارتبـاط مسـاله مطـرح کېـږي. فلسـفه او علـم کلام لـه عقـل سره رابطه لـري او پـر عقـل تکیـه کـوي، خـو وحـې پـر الهـي احکـامو بانـدې اتکـاء کـوي. د عقـل او وحـې تـرمنځ اړیکـې پـه بشـري فکـري تـاریخ کـې یـو مشـهور او ژور بحـث دی. دا داسـې مسـاله ده، چـې زرګونـه کلونـه وخـت یـې نیـولی دی او تراوسه هم نویوالی لري.

"هرځای او هر وخت چې د ایمان او عقل ترمنځ د اړیکو مساله څېړل کېږي اړینه ده، چې د مسالې د حل انتزاعي اړخ باید په هماغه ډول پرځای پاتې شي."

د مسالې دغه انتزاعي څېړنه په واقعیت کې د فلسفې او اروا پوهنې کار دی. دا کار په لومړي سر کې په لویدیځ کې په تېره په یوناني فلسفه کې پیل شو. اپلاتون چې یو سیاسي متفکر او فیلسوف و، په خپلو فلسفي زده کړو کې یې د یو الهي قانون یوه موجودیت غوره او ضرور بالله، چې وکړای شي د خپلې فاضله مدینې لپاره لازم قوانین وضع کړي.

د اپلاتون د وخت یونانیان د داسې سنتو هستوونکي وو، چې د هغو پر اساس یې د خدای د وجود د اثبات لپاره دلیل غوښته او د استدلال په وسیله یې دلیل مانه. په لویدیځ کې انساني فکر د خپل صانع د موجودیت په لټه کې و. د لرغوني زمان هېڅ یوه فیلسوف "عهد عتیق" د لوی خدای د شته والي سوال د ناویل شوي جواب په توګه نه دی مطرح کړی او نه یې د رد لپاره څه مطرح کړي دي، خو ډېر ژر د یوناني او یهودي تفکر ترمنځ یو ټکر رامنځ ته شو. فیلون لومړنی متفکر و چې ویې ویل، چې سپېڅلی کتاب وحې ده، چې د خدای له خوا راغلی او یوناني فلسفه هم حقیقت ده. "دا سامي روح دی چې خدای په وحې کېویني."(۶_۵)

خو د مسلمانانو په باور وحې په یوه کتاب (قرآن) او د مسیحیانو په باور په یوه فرد (مسیح) کې تجلي کوي.

اسلام د قرآن د وحې په اړه ادعا کوي، چې د سپېڅلي کتاب له عقيدې سره ورته والی لري او د اسلام د پېغمبر پيروان ورته په درنښت سره ګوري، چې د مسيحيانو او يهوديانو له پېغمبرانو څخه زيات درناوی دی. په دې ډول وحې د هغوی په پېغام کې ده، نه د هغوی په وجود کې. پر دې اساس په دې اړه سوژه_ابژه (دروني_بروني_ زياتره سبجيکتيف اړخ لري. پردې سربېره په عمده توګه وحې له الهي احکامو څخه متشکله ده، چې د شريعت د احکامو پيروي يې لازم شرط دی، نسبت دې ته چې له يو فرد سره عشق او وفاداري ولري. (۶_۷او۸مخونه)

اسلامي علوم او فقهه نور هم د وحې اصطلاح مشخصوي او پردې تينګار کوي: "هر هغه څه چې له خدای تعالی څخه پر رسول نازل شوي وو، يو شی دی او د نبوت له ځانګړنو څخه دي. وحې په دوه ډوله ده: يو الهي کلام او بل نبوي احاديث، ځکه چې د پېغمبر اقوال هم ټول وحې بلل کېږي (قدسي حديث وحې بلل کېږي)، چې کله له جبراييل له واسطې پرته او کله د جبراييل په واسطه او کله هم د جبراييل د نفث په وسيله د نبي پر زړه باندې." (۳_۷۸۳)

له دې جوتېږي، چې روښان په خپل استدلال کې هغه څه چې څرګند کړي، د شريعت مطابق يې جوت کړي دي، خو دلته د الهي احکامو او د الحاد ترمنځ مبارزه نه ده، بلکې له دې سره د علم، فلسفې، پوهې او جهالت ترمنځ مبارزه ده

دا کېدای شي، چې منشا یې په نورو مسایلو کې وي، چې وروسته پرې خبرې کوو.

په هر صورت! روښان په خپل استدلال او براهینو کې وتلی او زړور او لاسبری دی، ځکه خو د هغه مخالفین بیا بیا ددې غوښتنه کوي، چې له مېرزا حکیم سره ونه ګوري، ځکه چې د دربار عالم قاضي خان نه شي کولای له دلایلو پرته د هغه د مرګ فتوا ورکړي او له دې دا جوتېږي، چې روښان د خپل وخت له اسلامي فلسفې، علم کلام او نورو فرهنګي مسایلو سره ښه آشنا و.

د هغه له وژلو څخه د ډېرې کولو بل اساسي دلیل په اولس کې د هغه نفوذ هم دی، ځکه خو په ډېر لږ وخت کې یې ډېر پیروان پیدا کړل. د هغه له علم سره څوک سیال نه شته ان د هغه لوی مخالف اخوند درویزه هم چې په پښتنو کې د لاسبري نفوذ له کبله په درویزه بابا مشهور دی، د قلندر مومند په قول خپل آثار یې په خپل زوی لیکلي او هغه پخپله نه دي کښلي، خو کله چې بایزید ګورو د هغه خیر البیان او نور آثار د خپل وخت شاهکارونه دي او ترننه پورې د زیاتې څېړنې وړ دي، چې هغه پخپله لیکلي دي. په هر حال د روښان بحث له قاضي خان سره څرګند او شفاف بحث دی، چې د اوسنیو اسلامي علومو په رڼا کې د هغه مخالفینو ته هیڅ ډول دلیل نه ورکوي.

په دې کې شک نه شته، چې روښان له ملا سلیمان

کالنجري اسماعیلیه څخه متاثره و. دی له بېلابېلو اسلامي آثارو سره اشنا و. اسماعیلیه فرقه نږدې له هغه فرقو څخه ده، چې په اسلامي تعلیماتو کې یوناني فلسفې ته زیات ارزښت ورکوي. بله دا چې بایزید روښان ارومرو، چې د "تقیه" له اصولو څخه بې خبره نه و، همدارنګه روښان پر تاویل باندې هم باور درلود، لکه حالنامه چې وايي:

بیا قاضي خان ورته وویل:

"رحمت خدا باد بر دانش و بینش شما، سخن کاملان گفتی. باز پرسید که مردمان میگویند که میفرمایی که بر من از روی وحی کتاب نازل شده و آن چهل سپاره است؟ و جواب فرمود که آنچه مدعیان میگویند خلاف است زیرا که من گفتم حق تعالی از روی الهام بر دل من کتاب نزول فرموده است و نام آن خیرالبیان است، چهل البیان در آن مذکور است. چنانچه غوثیه بر غوث الاعظم از روی الهام نزول شده اما عوام الناس فرق میان وحی و الهام (۵۳۴) نمی توانند کرد، لاجرم وحی می گویند و حاسدان از روی حسد سخن باز میگردانند بجای الهام وحی میگویند." (۲_۳۳۹)

وروسته حالنامه زیاتوي:

"پیر دستگیر قدس سره در علم شریعت آنچه لازم دانست از اعتقادات و عبادات و طهارت و وضو و غسل پرسید، جواب موافق مطلبش ایشان داد پیش از آن از علم

الطریقت و حقیقت و معرفت و آنچه امر و نهی هست در آن سوال نمود جواب با صورت یافت." (۲_۳۳۹)

دلته دا خبره هم د یادولو وړ ده او هغه د شریعت اصطلاح ده. شریعت د روښان له نظره او شریعت د روښان د مخالفینو له نظره.

په دې برخه کې د اختلاف وړ ټکي دا دي، چې له شریعت څخه د روښان تعبیر او تفسیر د یو مجتهد په توګه دی. هغه د علم او فضیلت له مخې ددې توان او وس لري، چې شرعي، قرآني احکام او نصوص تفسیر او د هغو مانا او محتویات خپلو پیروانو ته تفسیر کړي، خو د هغه د مخالفینو تعبیر له شریعت څخه د وګم او جامد دی. کېدای شي په دې اړه ځانګړې بحث وشي، خو راځو د روښان اجتهاد ته.

مجتهد څه ته وايي؟

د اهل اجتهاد په باور سره واقعي احکام ان د قرآني آیتونو په باب نن ورځ موږ ته حاصل نه دي او یوازې هغه څه، چې د قرآن په باره کې پوهېږو (ظاهري احکام) دي. د اخبار او احادیثو په باب د روایاتو او ماثوراتو په باب آن د کلیني شیخ طوسي، شیخ طبریسي او شیخ صدوق او شیخ مفید ترمنځ اختلاف او تباین لیدل کېږي، نو پر دې اساس باید له قیاس استحسان او استصحاب سره د دیني علومو

لکه اصول، تفسیر، علم الرجال و علم الدرایت او نورو له لارې د احکامو په باب اجتهاد وشي. هر څوک ددې کار استعداد هم نه لري، چې د اجتهاد مقام ته ورسیږي، خو که دا علوم یې حاصل کړي وي، دیني او اخلاقي صلاحیت یې حاصل کړی وي...(۷_۱۴۳مخ)

همدارنګه شریعت په اصطلاح کې هغه اقوال او اعمال او احکام دي، چې خدای تعالی د پیغمبر په ژبه خپلو بنده ګانو ته ویلي او د کار او ژوند د انتظام سبب دي.

هجوري وایي:" شریعت و حقیقت از عبارات اهل الله است که یکی از صحت حال ظاهر کند و یکی از وخامت حال باطن."

ابوالقاسم قشیري وایي:

"شریعت د عبودیت په التزام امر دی او حقیقت د ربوبیت مشاهده. هر شریعت چې د حقیقت مؤید نه وي د منلو وړ نه دی او هر حقیقت چې په شریعت مقید نه وي نامحصول دی. شریعت د خلکو د تکلیف لپاره او حقیقت د حق له طریق او تعرف نه خبر راکوي."(۳_۴۰۵مخ)

د ځینو پوهانو او علماوو په باور سره د دین په باب فهم او پوهه د هندسي حیثیت لري. دیني پوهه همیشه د عصر پوهه ده... د هر چا ۱ ـن د هغه له شریعت څخه په فهم پورې اړه لري. لکه د طبیعت په باب د افرادو پوهه. خبره دا ده، چې شریعت الهي احکام دي او پر خپل ځای ثابت د ي، خو د

هغو تعبير او تفسير په افرادو پورې اړه لري، د وخت په علماوو پورې اړه لري او د شريعت پخپله ثابت پاتې کېږي.

د انسان فهم او پوهه د وختونو په پوړيو کې د شريعت په باب بدلون مومي. له دې ټکي ځوک انکار نه شي کولای، چې د شريعت ثابتو احکامو د متفکرانو د درک په هنداره کې بېلابېل ډول انعکاس کړی دی. دين د خدای مال او احکام دي، خو ديني معرفت موږ جوړ کړي دي. الهي شريعت د خدای له خوا دی، خو فهم يې بشري دي لکه طبيعت چې خدای هست کړی دی، خو د فيزيک علم او رياضي موږ کشف او جوړه کړې ده.

عبدالکريم سروش ليکي:

"ديني معرفت له دين ځخه د سمو او ناسمو پوهېدنو ټول دی. زموږ په نظر د حکيم سبزواري درک ناسم دی، خو موږ په دې قضاوت کې له دين سره خپل درک، له دين ځخه له يوه بل درک سره پرتله کوو (مثال) نه له دين سره او اصولا په هرځای کې ددې پوهې او پر دين باندې د پوهې ترمنځ تعارض رامنځ ته کېږي چې دا پخپله په ديني مسايلو کې د. ډېرو مسايلو د کشف کيلي ده." (۸_۶۸مخ)

په دې ډول د روښان او د هغه د مخالفينو د اختلاف اساسي مسايل (که يواځې په ديني او مذهبي سطح کې وګورو) له دين ځخه د درک مساله ده. د روښان مخالفين د وخت ا ـه لاسبرې دستګاه سره په رابطه کې و. حال دا چې

روښـان پـه خپـل وخـت کـې متداولـه علـوم لوسـتي وو. سـفرونه يـې کـړي وو او د هنـد او منځنـۍ آسـيا لـه فرهنګونـو سـره آشـنا و. پـر دې اسـاس ده، چـې د روښـان درک لـه دينـي او مـذهبي احکـامو او اصـولو څخـه د يـو عـالم درک و او د هغـه د مخـالفينو درک لـه دې څخـه ډيـر ټـيټ و. دا سـاده خبـره نـه وه، چې مغلـي اکبـر پادشـاه د هغـه د مريـدانو پـه حلقـه کـې شـامل شـو او يـا دا چـې ميـرزا حکـيم هـم هغـه تـه د حالنـامې پـه حوالـه بيعـت ورکـړ او د خپـل پيـر او مرشـد پـه توګـه يـې ومانـه. دا ټـول او ټول د روښان په تبحر او فضيلت پورې اړه لري.

بلـه دا چـې د روښـان د فرهنګـي پـوهې سـطح ډيـره اوچتـه او د ناقصو پيرانو د زغم وړ نه وه.

پـه دينـي مطالعـاتو کـې تصـوفي او عرفـاني فهـم او پوهـه تـل د تحجـر پـه وړانـدې يـو پـرمخ تلـونکی ګـام و او روښـان لـه دې نعمت نه هم برخَوَر و. لکه چې وايي:

قاضـي خـان تـرې پوښتنـه وکـړه، چـې دا نعمـت دې لـه چـا او له کومې کورنۍ ترلاسه کړ؟

"پيـر دسـتګير قـدس سـره فرمـود کـه طريـق مـاچون طريـق ويسـيه است از طفيـل حضـرت رسـالت پنـاه بـی واسـطه غيـر حـق تعـالی عنايـت فرمـوده و از علـم لـدن بهرمنـد ګردانيـده و معـانی قـرآن کشـف نمـوده و ترتيـب دادن مقامهـا و امـر و نهـی در آن منـزل هـا در دل مـن (۵۳۵) القـاء کـرده و بـه تکميـل ديګران امر فرموده."(۲_۳۴۰)

وروسته قاضي خان وويل:

"بارک الله علیک یا شیخ پیر کامل و مکمل! هر که بدست تو توبه کند و در متابعت تو درآید از معرفت الله و از علم توحید بهره مند گردد ان شاءالله تعالی." (۲_۳۴۰)

له هغه وروسته د بایزید حاسدان قاضي خان ته ورغلل او ورته ویې ویل که شیخ ملامت شوی وي موږ ته یې حواله کړه، چې ویې وژنو. قاضي خان پوه شو، چې د شیخ دښمنان ډیر دي، نو د خپلو طالبانو په بدرگه یې میرزا حکیم ته وروست.

میرزا حکیم ته یې وویل:" شیخ مرد کامل و مکمل است که هر دو در متابعت اودرآید از معرفت ذات و از علم توحید بهره مند گردد و آنچه حاسدان در حق او افتراء نموده بودند، همه دروغ و بهتان بود. چون میرزا حکیم از زبان قاضی خان وصف پیر دستگیر شنید، فرمود: من مرید شیخ میشوم و چون وزیران و امیران میرزا حکیم از میرزا چنین شنیدند، جمع شده عرض نمودند که رعیت و محکوم ما مردم افغان است و همیشه با ایشان جنگ و جدال داریم، زن و فرزند ایشان را به بند می آریم و از ایشان خراج میستانیم. چون میرزا مرید شیخ شد، کی روا دارد که از افغانان خراج ستانی و یا فرزندان ایشان در قید آریم؟ الحال بودن ما در سرزمین ممکن نیست، میرزا مایان را رخصت نمایید تا پیش اکبر پادشاه برویم چون میرزا حکیم (۵۳۷) دیدند که وزراء و امراء از من برگشتند، لاچار شده

PDF Compressor Pro

پیر دستگیر را فرمود: یا شیخ! تو در میان این قوم چرا میباشی که این طایفه ی اند که طهارت و غسل، جنابت را نمی دانند، قدر تو چه دانند؟ و از تو چه نفع گیرند. چون پیر دستگیر قدس سره از زبان میرزا حکیم چنین شنیدند، فرمود که حق تعالی تولد من درین زمره گردانیده و بر عالمی که وارث نبی است علیه السلام لازم و امر است که بی راه را راه نماید و جاهل را عالم گردانید، اگرچه هدایت و ضلالت بدست قدرت حق تعالی است، چنانچه میشنوی قوله تعالی "یضل من یشا و یهدی من یشا" اما نبی و وارث نبی مامور است به رسانیدن امر و نهی ما علی الرسول الاالبلاغ. [۳_۳۴۲]

له هغه وروسته روښان له کابله روان شو، جلال آباد ته ورسېد، د ځای حاکم ورته مېلمستیا وکړه او د غره پر سر یې واوره ولیده، ترې وې پوښتل دا په اصل کې څه دي؟ او څه ورته وایي؟

"پیر دستگیر جواب فرمود که اصل آن آب است از سبب سرما منجمد گشته نامش بر شد الحال آنرا برف خوانند چون حرارت آفتاب غالب شود باز آب گردد، تمثیل کثر باد دریایی وحدت هم چنین است..." [۲_۳۴۳]

بیا څه وخت په پېښور کې و او له هغه ځایه هشنغر ته ولاړ، ځکه جانس خان بدل شوی و او معصوم خان ته د پرو حاسدانو ناسم رپوټونه ورکول.

د عقيدې له مخې:

ګـورو چـې روښـان پـه خپـل بحـث او خبرواتـرو کـې ځـان د "ويسـيه" فـرقې پيـرو هـم بـولي، چـې پـه هنـد او خراسـان او فرهنګـي حـوزه کـې ددې فـرقې پيـروان ډېـر لـږ پېژنـدل شـوي دي او که وو هم، ډېر پياوړي نه وو.

"ويسـيه" طريقـه د يـوه تـن عربـي زاهـد پـه طـريقې پـورې اړه لـري، چـې پـه اسـلامي معـارف کـې اويـس بـن عـامر بـن جز، بـن مالـک قرنـي لـه بنـي مـراد څخـه (د ۳۷ هجـري کـال مـړ) پـورې اړه لـري. قـرن د هغـه سيمې يـا غـره نـوم دی، چـې پـه نجـد کـې واقـع و يـا د هغـه ډلـې وګړيـو چـې د بنـي عـامر بـن صعصـعه لفطفـان پـه نامـه، چـې بنـي قـرن نومېـږي، اړه لـري. اويـس قرنـي پـه يمـن کـې ژونـد کـاوه، لـه پيغمبـر سـره يـې د ليـدو او خبـرو مجـال پيـدا نـه کـړ، خـو څرنګـه چـې پرهېزګـاره سـړی و، پيغمبـر هغـه سـتر شـخص بالـه او د نومـوړي پـه بـاب يـو نبـوي حـديث روايـت دی، چـې: "انـی لاجـد نفـس الـرحمن مـن قبـل الـيمن" يـا "انی اشم رايحت الرحمن من قبل اليمن." (۹ـ۱۸۹مخ)

دغـه احاديـث د نومـوړي مرشـد د نـور زيـات شـهرت او بزرګـۍ سبب شـول. ځيـنې پـه دې بـاور دي، چـې اويسـيه فـرقې لـه حضـرت خضـر څخـه الهـام اخيسـتی، چـې د سـعيد نفيسـي پـه نظـر سـم نـه دی، خـو پيـر روښـان پـه حالنامـه کـې د حضـرت خضـر د الهامـاتو بيـا بيـا يادونـه کـوي. لـه دې څخـه مطلـب دا

دی، چې شخص د هیڅ پیر مرید شوی نه دی، یا یې د خپل وخت له هیڅ پیر څخه لاس نیونه نه ده کړې، خو غیبي الهام ورته شوی دی. لکه چې د پیر روښان سیر و سلوک هم ددې ادعا ثبوت کېدای شي.

په تصوفي طریقو کې د هر هغه چا یا د متصوف سلسله، چې په کومې مشخصې طریقې پورې مربوطه نه وي، هغه ته اویسي وایي. د سعید نفیسي په قول سنایي غزنوي، فریدالله عطار، شمس الدین حافظ شیرازی او... له دې ډلې بللي دي. دغه ټول اوصاف او مشخصات د پیر روښان په افکارو کې لیدلای شو. نوموړی د کومې خاصې فرقې پیرو نه دی، بلکې د خپلې جوړې کړې لارې مبدع او جوړوونکی دی.

له دې هم جوتېږي، چې پیر روښان په ژوره توگه له فارسي او عربي فرهنگ سره آشنا و او په مذهبي، عرفاني او تصوفي طریقو او مکاتبو کې یې پوره مطالعه درلوده. حالنامه ځای ځای د استدلال د تقویې او بنیاد لپاره د مولینای بلخ، عبدالرحمان جامي، فریدالدین عطار او حافظ شیرازي شعرونه رانقلوي. ددې مانا دا کېدای شي، چې د پیر روښان پیروان او ښوونځی له دغه مفکرینو څخه اغېزمن وو.

پیر روښان پر علم شهود او علم لدن باندې باوري و. "علم لدنی یعنی آنچه از راه کسب و درس دست ندهد علم اولیا و انبیا را علم لدنی گوید." (۳_۱۹۶)

د پوهې او معرفت له مخې پیر روښان پر علم لدن باندې د پوهېدو دعوه کوي. دا هغه امتیاز دی، چې عادي پیران یې د پوهې وس نه لري. پر دې اساس نومورې د اشراقي پوهې او معرفت په لوړو پوړیو کې ځان احساسوي.

له ټولنیز پلوه:

یو بل تکی، چې له دې محاکمې جوتېږي، هغه د مسالې ټولنیز اړخ دی. د مېرزا حکیم وزیران او صوبه داران په ډاګه وایي، چې د روښان قوم (افاغنه) زموږ رعیت دی. که چېرې دی (روښان) وبښل شي، نو دده رعیت به دده ملاتړ وکړي او موږ ته به له باج او خراج څخه ډډه وکړي. دا خبره په نهایت کې سمه وخته او له دې دا هم جوتېږي، چې څومره او په کومه اندازه پښتانه قبایل د مغلي حاکمانو له مظالمو او استبداد څخه تنګ وو. د امپراتور اکبر له اداري سره د پښتنو قبایلو شخړه او د بایزید د پیروانو جنګونه د یو ناخبره او راټوکېدلیو پاڅونونو استازي کوي.

له ټولنیز پلوه دا ټکی هم تري جوتېږي، چې په پښتني ټولنه کې له عقیدوي پلوه انقطاب د ټولنیز او سیاسي انقطاب زېږنده وه. په دې مانا چې د امتیاز خاوندان پیران او بې علمه ملایان د مغلو په سرکاري سازمان پورې تړلي وو، چې په سر کې یې ترمذي او بیا اخوند درویزه راته. پیر روښان په همداسې شرایطو کې ځان احساس کړ، چې

PDF Compressor Pro

باید دغه اولس ته له فکري پلوه نجات ورکړي، چې د نوي تفکر خپریدنې د اور د لګېدو سبب شو او د مغلو په لویه امپراتورۍ کې یې د کلونو لپاره اور بل کړ، چې وروسته بیا دغه رسالت یو بل نسل یعنې ایمل خاني، دریا خاني او خوشال خاني نسل ته پاتې کېږي، هغوی توره رااخلي او پاڅون کوي.

PDF Compressor Pro

ماخذونه:

۱_زرین کوب، عبدالحسین. دنباله‌ء جستجو در تصوف ایران. ایران، تهران کال.

۲_ابابکر قندهاری. حالنامه‌ء بایزید روښان، چاپ گستنتر اکادیمی علوم افغانستان.

۳_سجادی، سید جعفر. فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفاني، تهران، ایران

۴_داکتر غنی، قاسم. تاریخ تصوف در اسلام، چاپ ایران، تهران چاپ دوم، ۱۳۳۰

۵_مومند، قلندر. د خیرالبیان تنقیدي مطالعه. پیښور چاپ

۶_اج. اربری. عقل و وحی در اسلام. ت حسن جوادی تهران، ایران

۷_طبری، احسان. برخي بررسیها و جنبش های اجتماعي در ایران...

۸_سروش، عبدالکریم. قبض و بسط تیوریک شریعت.

۹_نفیسی، سعید. سرچشمه تصوف در ایران.

PROPERTY OF ACKU 16112

PDF Compressor Pro

ACKU
B
1.237
KAR
16112

Mystic and Philosophic Profile of Bayazid Roshan as Reflected in Halnama

Researched by:
M. Akbar Kargar

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۸۵)

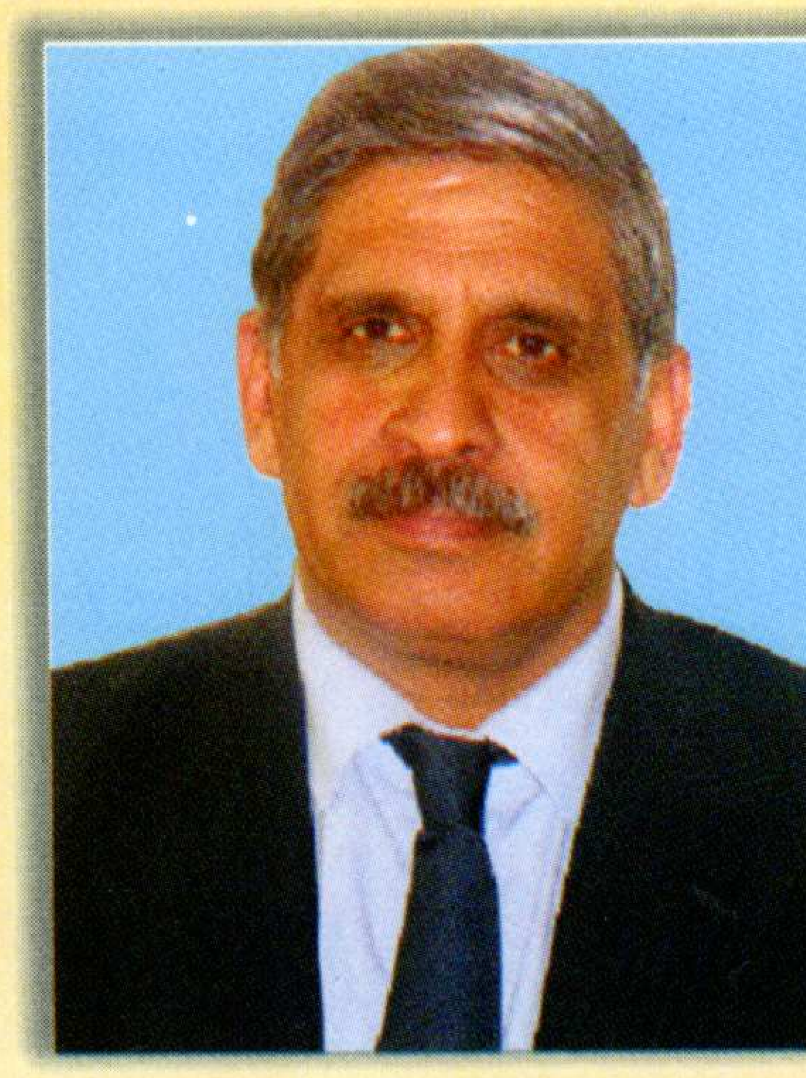

محمـد اکبر کـرګر په ۱۳۳۲هـ ش
کال د کـونړونو پـه مزار دره کې
زېږېدلی، پــه خپل کلــي کې
د لــومړنیو زده کړو وروسته د ابن
سینا پـه لېسه کـې شـامل او پـه
۱۳۵۶ش کال کې د کابل پوهنتون
د ادبیاتو او بشري علومو د پوهنځي
د فلسفې او ټولـنیزو پـوهنو لــه
څانګې فارغ شوی دی.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library